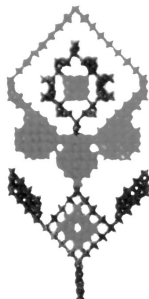

Трибунальний
155 років
від дня народження
Лесі Українки

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК ЛДІКЗ

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, З ПИТАНЬ РЕЛІГІЙ ТА НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ

АДМІНІСТРАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
ЗАПОВІДНИКА У М.ЛУЦЬКУ

СТАРШИЙ ЛУЦЬК

ЛУЦЬК – 2026

УДК 94(477.82-25)(08)
С 77

До двадцять першого випуску науково-інформаційного збірника «Старий Луцьк» Адміністрації Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку ввійшли матеріали, подані науковцями до конференції «Любартівські читання» у 2026 році.

Відповідальний за випуск: Віктор Баюк

Матеріали надруковані згідно з оригіналами авторських текстів. У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.

ISBN 978-617-8761-30-1

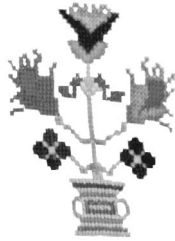
© Адміністрація Державного історико-культурного заповідника у м.Луцьку, 2026

ІСТОРІЯ

КУШПА
Микола

**ПРО ДЕЯКІ
ОСОБЛИВОСТІ
КУПВЛІ – ПРОДАЖУ
НЕРУХОМОГО МАЙНА
У ЛУЦЬКУ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХVІ
СТОЛІТТЯ**

м. Луцьк

Коли на початку вересня 1575 року до Луцька приїхав київський міщанин Хоцько (*Хацько*) Балака, то він представив на розгляд луцького замкового уряду *мінуту* з книг міських київських. З тексту вказаного документа виходить так, ніби за рішенням «повного суду уряду короля його милості ратуші міста Київського» Балака був визнаний законним спадкоємцем ігумена Дерманського монастиря, отця Івана Степановича. Тож Хоцько одночасно подав для вписання до луцьких гродських книг лист – запис від 12 жовтня 1570 року, котрим пані Дахнова засвідчила продаж свого дому в Луцьку отцю Івану Степановичу, з якого нам і стала відома розгорнута формула предмету угоди:

«Року [1575], місяця вересня, 12 дня.

Прийшовши на уряд гродський в замок Луцький до мене, Михайла Вільгорського, підстарости Луцького, від його милості князя Богуша Корецького, воеводи землі Волинської, старости Луцького, Брацлавського і Вінницького [установленого], міщанин київський, на ім'я Хоцько Балака, оповідав, що так би мовити, будучи мені чоловіком купецьким і маючи в себе лист – запис її милості пані Катерини Дахнової та синів її милості: пана Адама і пана Андрія Климентовичів, боюся того аби мені яко той лист – запис їх милості продажний не згинув або не згорів і з якихось інших причин втрачений не був, оскільки пригод з допущення Божого досить на світі [є], прошу вашої милості, як уряду, аби той лист був до книг гродських слово від слова вписаний. А так я, підстароста, даний лист оглядавши, перед собою читати кавав, і так [він] в собі має:

Я, Катерина Дахнова Климентова Войнича Колесницька, разом із синами моїми власними, Адамом та Андрієм Климентовича

Войнича Колесницькими, чинимо явно (відкрито) і визнаємо самі на себе цим нашим листом, кожному зокрема і всім разом, кому би одно того була потреба відати або, читаючи його, чути, нинішнім і прийдешнім, що котрий [то] дім є в місті Луцькому, по небіжчику Герасиму Дахновичу, нам правом природженим *спалий* і від його милості пана Григорія Гулевича, хорунжого землі Волинської, за *дільне* на вічні часи залишений, котрий [то] дім початково і від того часу, коли [він] нам дістався в будуванню [своєму] застарілий, зіпсований і є дуже опалий, не маючи з нього користі і плату пристойного, турбуючись аби потому [він і] далі без користі не *вакував*, умисливши собі всі зараз [і] одностаينو, іменами вище вказані, той дім наш нікому не *пенний* і в жодній сумі коштів і ніякими листами або записами не заставлений і не проданий, тільки на [лист] свій власний добровільний.

Котрий [то] дім плацом або ґрунтом лежить поміж домів: з однієї сторони Михайлушкового дому, [а] по другій стороні Мілушинського дому і місця шпитального, котре тепер пан Яцько держить, зі Львова; воротами на ринок, а тилом до паркану, що над Глушцем рікою стоїть, з тим названим ґрунтом, з будуванням старим і зо всім на все, нічого на себе самих, [на] дітей і [на] всіх нащадків своїх не залишаючи, одне так потому, яко ся той дім наш з ґрунтом, з оселею і зо всім будуванням старим, так яко єсьмо [ми] самі держали і вживали, не даючи *капцизни* і плату замкового, його милості отцю Івану Степановичу, ігумену дерманському, яко приятелеві своєму і всім нащадкам його за певну суму коштів, [а саме] за сто і за шістдесят кіп грошей лічби литовської, рахуючи в кожний грош по десяти пенязів великих, продали.

Котрий [то] дім, вище названий, отцю Івану Степановичу і всім нащадкам його від цього часу до рук його милості навечно відступили, у силу і держання віддали і відступили. Вільний буде отець Іван з усіма нащадками своїми той дім, вище названий, з ґрунтом і з будуванням держати та використовувати і всілякі доходи собі з того привласнювати [і] для себе найкраще та найдохідніше обертати. Вільно теж йому є самому і всім нащадкам його той дім, вище вказаний, від нас на вічність його милості проданий, віддати, подарувати, продати, відказати, записати і тим відповідно до

найкращої волі і уподобання свого, яко власною отчизною своєю, *шафувати* вічно, а ми вже самі і всі нащадки наші, і ніхто з близьких, і кровних і свояків наших в той ся будинок нічим [не] вступати, того під його милістю самим і всіма нащадками його ніколи [не] домагатися, і ні за те їх до жодного права притягати не маєм і могли не будем, але вже ото на вічні часи мовчати маєм. А якщо би мо ми отця Івана і нащадків його хто будь коли з приятелів наших, або хоча б хтось інший за той дім, від нас його милості на вічність проданий, до права перед будь-який уряд позве і того дому його милості домагатися захоче, тоді ми маємо і будемо повинні отця Івана і нащадків його в тому перед кожним урядом і в кожній справі захищати і той дім відстоювати і звільняти [від обтяжень] стільки разів, скільки їм [на те] потреба буде вказувати.

А якби по мені хто з дітей їхніх, а також з нащадків моїх, або також з близьких і кровних, і родичів наших отця Івана, або по ньому у нащадків його той дім, вище названий, під ними правовим звичаєм пошукувати і домагатися будуть, і його самого і нащадків його до втрат і витрат доведуть, тоді мають і повинні будуть на замок господарський Луцький заруки платити двісті кіп грошей, а отцю Івану Степановичу другі двісті кіп грошей і до того всі втрати і витрати його, щоб одно його милість в тому собі втрати назвав, то все без жодного права і доводу, тільки за усною заявою його мають і будуть повинні його милості платити. І заплативши заруку на замок Луцький двісті кіп грошей, [а] другі двісті кіп грошей отцю Івану, або по ньому нащадкам його, і всі втрати і витрати його йому і нащадкам його відшкодувавши перед тим, потім [же] отець Іван і всі нащадки його той дім, вище вказаний, і в цьому листі нашому, зокрема, описаний, вічно і на віки непорушно держати і використовувати мають, не виступаючи з того листа нашого нічим, яко ж вже єсьмо листи і *твердості* тиї, що на той дім в себе мали, його милості отцю Івану Степановичу всі до рук віддали, і на те отцю Івану Степановичу, ігумену дерманському, дали єсьмо цей наш лист з нашою печаткою і з підписом рук наших власних.

А при тому були і тому добре свідомі і за проханням нашим печатки свої прикласти зволили їх милість панове: пан Григорій

Гулевич, хорунжий землі Волинської, пан Іван Чаплич, війський луцький і пан Федір Русин, писар гродський.

Писаний в Луцьку року сімдесятого, місяця жовтня, другого дня.

Климентова Катерина Дахнова власною рукою підписала, Адам Климентович Боговитиновича, власною рукою, Андрій Климентович Боговитиновича власною рукою.

А так я, Михайло Вільгорський, підстароста луцький, на прохання міщанина київського Хоцька Балики те оповідання його і лист – запис названий, з початку [і] аж до кінця, до книг гродських луцьких записати наказав».

(Центральний державний історичний архів України, м. Київ, далі – ЦДІАУК. Ф.25. Оп.1. Спр.15. Арк. 413зв.- 414.)

Таким чином, Катерина Дахнова та її сини продали ігумену Дерманського монастиря, отцю Івану Степановичу, свій власний дім у місті Луцьку, який лежав по між домів, з однієї сторони дому Михайлушкового, а з другої сторони дому Милушинського і місця шпитального, котре у 1570 році держав пан Яцько, зі Львова. Двір Дахнової своїми ворітьми виходив на Ринок, а тилом до паркану над Глушцем.

За даними ревізії 1552 року луцький міський паркан поділявся на п'ятнадцять плаців (ділянок), які належали таким особам:

№ п/п	Володілець ділянки у стіні міського паркану	Довжина ділянки в сажнях	Будування: Добре (+) Лихе (-) Пусто (0)
1	Пані Дахнова	14	+
2	Пан Петро Семашко	17	-
3	Пані Янова Загоровська	9	+
4	Княгиня Любецька	12	-
5	Канонік костелу Св. Якуба	23	+
6	Княгиня Ільїна	6	0
7	Піп вірменський	25	0

8	Василь Петрикович	20	+
9	Василева Риканьська	22	+
10	Воронич	14,5	0
11	Сербин	26	+/-
12	Княгиня Ільїна	17	0
13	Архімандрит жидичинський	36	+/-
14	Непитущий (на плаці Непитущого тамтешній преор збудував дім)	19	+
15	Андрій Русинович	12	+

Архів ЮЗР. Ч. VII. Т. I. № XIX, С. 174.

Отже, дім дочки луцького ключника, городничого і мостовничого Дахна Васильовича рахувався першим у міському паркані, а поза ним, але впритул до плацу пані Дахнової, знаходився двір якогось Михайлушка. З іншого ж боку був двір Милушинського, котрий його, очевидно, придбав у пана Петра Семашка.

В другій половині XVI ст. Загоровські також продали свій плац і дім, але Криштофу Стажиньському (*Krzysztofu Starzynskiemu*), а той 2 серпня 1608 року, разом зі своєю дружиною, перепродав їх панові Йонасу Шольцу (*Jonaszowi Scholcowi*). Тоді його місце знаходження визначалось наступним чином: «... в Луцьку, на вулиці, котра йде з Ринку до лазні вїтївської над рікою Глушцем, поміж плацями ксьондза пробоща святодухівського, з однієї, а князя Любецького, через вулицю, з другої сторони, тилом до ріки Глушця лежачий» (*Архів Української Церкви. Серія 2. Джерела. Випуск 1. Історія Луцького братства і братського монастиря 1617-1833 років. – Луцьк, «Терези», 2014 – Р.3, Док.1, С.579.*)

Тобто, плацом пана Петра Семашка на той час уже мав володіти не Милушинський, а священик римо-католицького костелу Св. Духа, а плац князів Любецьких починався від вулички, щойшла з Ринку до вїтївської лазні (*Додаток №1*).

Дім знаходився в непоганому місці, але у цій справі найцікавішим моментом для нас є факт встановлення пані Дахновою май-

нової заруки для її нащадків, близьких, кривних і родичів, адже у випадку, коли б вони наважились правовим звичаєм домагатися від отця Івана і його нащадків проданого дому, то тоді мали б «на замок господарський Луцький заруки платити двісті коп грошей, а отцю Івану Степановичу другі двісті коп грошей» і, до того ж, всі втрати і витрати його компенсувати. Для цього покупцю уже не потрібно було апелювати до жодного права, бо лише за його усною заявою вони повинні були сплатити його милості обумовлену суму. Але чому пані Дахнова гарантує непорушність майнових прав свого приятеля, отця Івана Степановича, саме грошовою зарукою і чи унікальний цей випадок?

В другій половині XVI століття гарантії юридичного «очищення» прав власності покупця на придбану нерухомість та зобов'язання продавця відстоювати його майнові інтереси в судах, разом із застосуванням грошової заруки, формулювались і вписувались до тексту листів - записів з продажу нерухомого майна за типовою формулою і були характерними для угод, коли між сторонами договору не існувало довіри, а майнове зацікавлення замкового уряду, якраз, і вважалось дієвою умовою сплати грошової заруки, що засвідчує подібна угода між Петром Хом'яком Смордовським та Григорієм Сло – Букоємським:

«Року Божого народження тисяча п'ятсот сімдесят другого,
місяця лютого, 24 дня.

Ставши особисто на уряді в замку господарському луцькому перед нами, тобто – Іваном Хребтовичем Богуринським, підстаростою луцьким, і Титом Хом'яком, суддею гродським луцьким, пан Петро Хом'як Смордовський, оповідав і для запису до книг [гродських луцьких] лист свій продажний на подвір'я своє покладав і повідав, що, мовляв, продав я дім свій власний в місті Луцькому лежачий (знаходжуваний) ґрунтом на Жидівській вулиці, над Стирем, біля двору Батюшового (*Батюшова*) і біля школи рабанської, яко є ширше і докладніше на тому листі моему описано і додано. І просив, аби той лист його вчитаний і до книг гродських був вписаний. Котрий ми оглядавши, перед собою читати наказали і так ся [він] в собі має.

Я, Петро Хом'як Смордовський, визнаю і чиню явно цим моїм листом, кому те відати належить, нині і на потім завжди, що я продав дім свій власний в місті Луцькому, лежачий (знаходжуваний) ґрунтом на Жидівській вулиці, над Стиром, з однієї сторони до дому Батюшового (*Батюшова*), а з другої сторони плацу, котрий є до школи рабанської [прилеглий/належний?], його милість, пану Григорію Єлу – Букоємському, пані дружині, дітям і нащадкам його милості на вічність за шістдесят кіп грошей монети і лічби литовської, рахуючи по десяти пенязів білих у грош. Яко ж, я вже ті шістдесят кіп грошей від, його милості, пана Григорія Букоємського всі сповна до рук своїх взяв і той дім свій і ґрунт земляний, з усім будуванням [на ньому], в силу, в держання і живання (у володіння, користування і розпорядження) заразом я його милості подав.

Котрий дім, його милість, пан Григорій Букоємський сам, дружина і нащадки його милості маючи у держанні і користуванні своєму, вільні будуть, кому захочуть, віддати, продати, подарувати і до свого найліпшого і найприбутковішого [пожитку] обернути.

А вже я сам, дружина, діти та нащадки і всі кривні та *повинні* наші, його милості самому, дружині і нащадкам його милості і тому, кому би його милість той дім названий до рук в сумі коштів, або обдаруванням пустить (відступить), в держанні та у вживанні жодної перешкоди чинити не маю і могли не буду. А якщо би я сам, дружина, діти і нащадки кривні і повинні мої, або хтось зі сторони його милості самому, пані дружині та нащадкам його милості, або тому, кому його милість той дім до рук пустить (відступить), яку перешкоду чинили, або до права потягали (позвали до суду), до шкоди і витрат приводили, тоді маю і повинен буду на уряд господарський луцький заруки заплатити сто кіп грошей і його милості пану Григорію Букоємському, пані дружині, або тому, хто буде той дім від його милості тримати, другі сто кіп грошей заплатити буду повинен. І заплативши заруки, від тоді цей мій лист в кожного права (за кожним позовом) перед усіляким урядом в силі, на вічні часи, залишитись має. І на те я, його милості, пану Григорію Букоємському дав цей мій лист, з мою печаткою і підписанням власної руки моєї.

А при тому були і того [діла] добре свідомі та на прохання мое усне печатки свої до цього мого листа прикласти зволили, їх милість, панове і приятелі мої ласкаві: його милість, пан Тит Хом'як, суддя гродський луцький, пан Антон Яловицький і пан Федір Рудецький.

Писаний в Луцьку, року Божого народження тисяча п'ятсот сімдесят другого, місяця лютого, двадцять четвертого дня. Петро Хом'як, рука власна.

А так ми, взявши те до відома свого урядового, той лист названий слово в слово, спочатку аж до кінця, до книг гродських записати наказали».

(ЦДІАУК. Ф.25. Оп.1. Спр. 13. Арк.104зв.-105.)

Проте, якщо угода купівлі – продажу укладалась між близькими родичами, то такі норми, як правило, в договорі не прописували:

«Року Божого народження 1579, місяця січня, 25 дня.

Ставши особисто в замку господарському Луцькому переді мною Олександром Жоравницьким, старостою, ключником і городничих луцьким, його милість пан Василій Гулевич, війський володимирський, добровільно до книг гродських луцьких визнав, відповідно до листа [і] запису свого, котрий від себе під печаткою і з підписом руки своєї, [а] також під печатями людей гідних [нам представив], [що він] дав пану Федору Воютинському на вічний продаж подвір'я своє в замку Окольному луцькому, котре купив у пана Микити Ошовського.

І той лист – запис свій переді мною на уряді покладав і просив, аби [він був] вчитаний і до книг гродських вписаний був. Котрого я оглядавши, перед собою читати казав, [і] який [то лист] так в собі має:

Я Василій Гулевич, війський володимирський, визнаю тим моїм листом, кому те потрібно буде відати, або читаючи його, чути, нині і на потім завжди, що котрий [то] плац в замку луцькому Окольному над ровом лежачий, біля плацу рідних племінників моїх, панів Романовичів Гулевичів, куплений був у пана Микити Ошовського, брата свого, увесь їх [плац] батьківський, а другий біля того ж

[плацу] Бубновської [відомий іще, як плац] Гулковський, прилегли до подвір'я Федора Гулевича Воютинського, брата свого, за певну суму пенязів, в продажному листі пана Ощовського, зокрема, описану. І так отой плац, окрім частини Івана Ощовського, свояка мойого, продав єсьми навічно пану Федору Гулевичу Воютинському, брату своєму за п'ятдесят кіп грошей лічби литовської, залишаючи при собі (у своїй власності) плац Бубновської [відомий іще, як плац] Гулковський.

Має пан Федір Воютинський сам, діти, і на потім будучі нащідки його милості той плац тримати та на вічні часи уживати (використовувати) і на ньому собі подвір'я збудувати, пускаючи вулицю тим місцем, де тепер ізба моя стоїть, повз плац рідних племінників моїх прямо аж до подвіря архімандричного.

І вільно буде пану Федору його милості Воютинському самому, дітям і нащадкам його милості те подвір'я віддати, продати, подарувати, записати, замінити і куди бажаючи, для свого найліпшого пожитку, обернути. А я сам, діти, нащадки і ніхто з близьких, кровних і родичів моїх в [тому] триманню і вживанню його милості самого, дітей і нащадків його милості, збитків ніяких завдавати не маєм і могли не будемо на вічні часи. І на те єсьми пану Федору Воютинському, брату своєму, дав цей мій лист, з моєю печаттю і з підписом власної руки моєї.

А при тому були і в тому добре обізнані і на прохання моє печаті свої до цього мого листа прикласти зволили їх милості пан Григорій Гулевич, хорунжий землі Волинської, брат мій, пан Дем'ян Гулевич, рідний племінник мій, і пан Іван Ощовський.

Писаний в Луцьку, року тисяча п'ятсот сімдесят дев'ятого, місяця січня, двадцять четвертого дня.

Василій Гулевич, войський володимирський, власною рукою.

І так оте особисте і добровільне зізнання його милості пана Василя Гулевича, войського володимирського, і лист – запис його милості з печаттю, аж до кінця, до книг гродський луцьких записати наказав».

(ЦДІАУК. Ф.25. Оп.1. Спр. 19. Арк. 60.)

Примітки:

Мінута – Завірений випис з міських або гродських книг;

Спалий – отриманий у спадок;

Дільне – плата за розподіл маєтку;

Вакувати – бути вакантним, простоювати без користі, або діла;

Пеновати – обтяжувати зобов'язання за кредитом;

Капцизна – податок з продажу міцних напоїв;

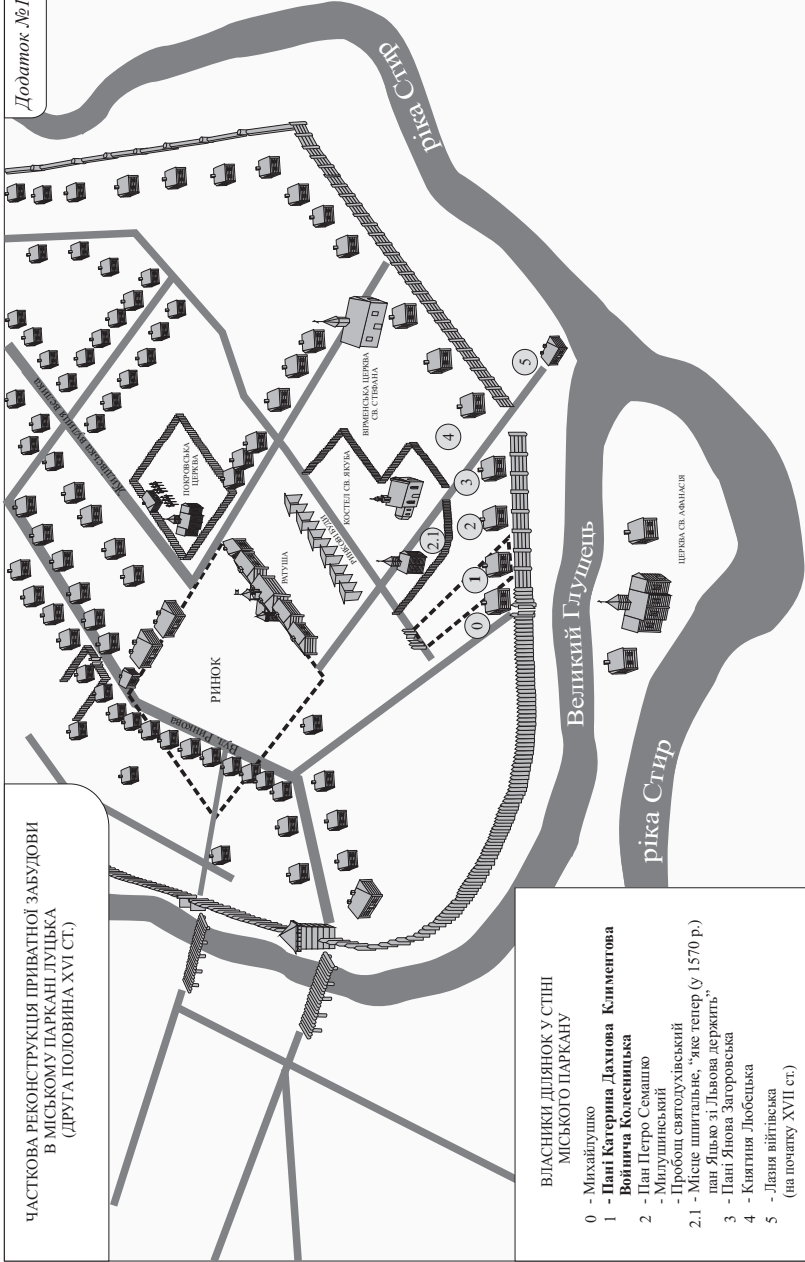
Шафувати – розпоряджатися;

Твердость – підтверджувальний документ на маєтність;

Повинні – свояки.

ЧАСТКОВА РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРИВАТНОЇ ЗАБУДОВИ
В МІСЬКОМУ ПАРКАНІ ЛУЦЬКА
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVII СТ.)

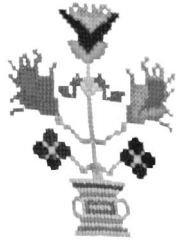
Додаток №1

ВЛАСНИКІ ДІЛЯНОК У СТНІ
МІСЬКОГО ПАРКАНУ

- 0 - Михайлушко
- 1 - Пани Катерина Давидова Климентова
- Вовилча Колесницька
- 2 - Пан Петро Семашко
- Милушинський
- 2.1 - Пробоц святодухівський пан Яцько зі Львова держить,
- 3 - Пани Яноша Загоровська
- 4 - Квітчина Любелська
- 5 - Ланя вїгтівська (на початку XVII ст.)

КРИШАН
Акаш

**МІНЛИВА ДОЛЯ
РЕНЕГАТА:
МІКРОСТОРІЯ
КОВЕЛЬСЬКОГО
НАМІСНИКА ІВАНА
КЕЛЕМЕТА**

м. Київ

Доля – вельми мінлива річ. Її вектор дуже часто абсолютно неможливо передбачити. Так було, є і буде. Втім, закономірності також існують і очікувати, що з яблунового насіння виросте груша – не варто.

Саме такий виверт долі спіткав головного персонажа нашої статті, котрого пихатий характер і небажання мирно співіснувати в новому для нього соціумі привели до самий кінець життєвої стежки.

Під час жорстокої конфронтації Сигизмунда II Августа з Іваном Грозним, на сторону першого з них перейшов один з найвидатніших військових діячів Московського царства – князь Андрій Михайлович Курбський (Ярославський). Учасник Лівонської війни та взяття Казані, після успішного походу на Вітебськ і призначення воєводою Дерпту він раптом вступив у протиріччя з володарем і, не бажаючи наражатися на опричників царя, прийняв пропозицію Сигизмунда II Августа перейти до нього на службу [7, s. 221]. У квітні 1564 р. князь у почті багатьох своїх прибічників – «боярських дітей» опинився на королівському дворі і незабаром одержав привілей на Ковельську волость (вже у червні 1564 р.). За спостереженням дореволюційного пошуковця М. Теодоровича, «у документі не було вказано, що маєтність дана йому та його нащадкам у вічне користування... і це було протизаконним, оскільки король не мав права роздавати іноземцям землі Великого князівства Литовського» [6, с. 9]. Відповідне пожалування монарха ще мав ратифікувати сейм.

Тепер уважніше придивимося до тих осіб, які ризикнули стати ренегатами разом із своїм патроном – колишнім князем Ярославським. Як авторитетно зазначив у своїй розвідці дореволюційний історик Микола Іванішев, «разом із ним (Курбським) прибув зна-

чний загін московитів, з котрих деякі з молодих років поділяли військові подвиги» останнього, «а інші – належали до опальних фамілій» [4, III]. Отже, чітко бачимо, що, хоч почет московського воеводи був і строкатий, але усіх їх об'єднало бажання бути за межами Батьківщини, де майже кожного з них могла очікувати лиха доля. Варто б згадати, що за провину пана Іван Грозний нерідко наказував страчувати і його слуг на додачу.

У цьому мікро дослідженні нас цікавитиме саме постать з першої групи «когорти вірних» Андрія Михайловича – майбутнього ковельського намісника Івана Івановича Келемета. В документах знаходимо його ім'я першим у переліку «дітей боярських»², які вирушили з князем Курбським шукати кращої долі на чужині. Цілком вірогідно, що це не випадковість. Надалі – у нових життєвих реаліях на Волині – саме боярин Келемет продовжує бути найбільш довіреним конфідентом свого пана, отримуючи уряд ковельського намісника, який стає свого роду заступником князя за умови його відсутності на Ковельщині та саме йому звітують урядники інших суміжних волостей – Миляновицької та Вижвенської [4, V-VI].

Наразі не можемо з певністю встановити місце та дату народження нашого персонажа, однак все ж деякі деталі його «довельської» біографії відшукати пощастило. Достеменно відомо, що Сам князь Андрій, значно пізніше згадуючи про свого вірного слугу, зазначав, що останній був з ним з юних років, причому покровитель називає свого клієнта Іоанном Калиметом. З тогочасних писемних джерел відомо про казанську гілку князів Калиметів, принаймні, з 1496 р. [5, с. 14-15] Висловимо обережно гіпотезу, що й наш герой міг бути саме представником цього роду, скоріше за все був охрещений (бо мав нетатарське ім'я) і тривалий час прожи-

¹Примітка. Оскільки в тогочасних джерелах ВКЛ прізвище цього москвитя вказують як «Келемет», то і ми у своїй статті називатимемо його так само.

²Примітка. Вихідці з Московського царства, які емігрували разом з князем А. М. Курбським до ВКЛ: Іван Іванович Келемет, Михайло Іванович Келемет, Василь Кушников, Кирило Іванович Зубцовський, Яким Невзоров, Кирило, Невзоров, Іван Посник-Глинський, Посник Ростовський, Іван Посник-меньшой Туровицький, Симеон Маркович Вешняков, Іван Мошнинський, Петро Вороновецький, Андрій Барановський, Кирило Кайсаров, Меркурій Невклюдов, Йосиф Микитович Торканов П'ятий, Петро Сербулатов, Захарія Москвитин, Василь Лукич Калиновський. Див. Теодорович. Н. Историко-статистическое описание. – С. 38-40.

вав поза межами малої Батьківщини (Казані) і, напевно, – у Москві разом зі своїм патроном. На користь останнього факту наведемо деякі умовиводи трохи згодом.

Втім, отримати такий ласий уряд в колишньому Ковельському старостві в ще донедавна ворожому йому Великому князівстві Литовському Іван Келемет зміг далеко не відразу. І ось чому.

Хоча князь Курбський і був пожалуваний володарем ВКЛ великими земельними володіннями, проте, він не набув статусу офіційного діда, а, отже, не мав права вільно розпоряджатися ними. Як стверджував вже згадуваний науковець Микола Іванішев, «отримавши грамоту (на володільництво Ковельщиною), Курбський не міг відразу вступити у право володіння». Натомість перебіжчик мав взяти участь у поході військ ВКЛ під Полоцьк і власним мечем та кров'ю (колишніх земляків) довести Сигизмунду Августу свою відданість. Лише після повернення з Полоцького походу у 1565 р. князь Андрій був «уведений» у право ленного тримання Ковельщини за свої військові заслуги перед новим сюзереном [5, с. 194].

На той момент до рук московського емігранта потрапив вельми ласий шерег волинських землеволодінь: замок у місті Ковелі з селами Шайно, Гридковичі, Мостища, Нуйно, Красна Воля, Хотяшів, Дубове, Мощоне, Бахів, Облапи, Вербка, Гойшин, Скулин, Стеблі, Вехри, Секуни(ь), Суш(ж)ки замок у містечку Вижві з селами Стара Вижва та Воля, замок у містечку Миляновичі з селами Поридуби, Селище, Годовичі, Туровичі, Клевецьке, Зелове [1, с. 334-339]. Саме таких розмірів Ковельський маєток досяг станом на середину 60-их рр. XVI ст.

Щонайпізніше навесні 1566 р. московський емігрант Курбський та його слуги все ж змогли фізично досягти Ковельщини, а відтак Іван Келемет розпочав урядувати у центрі нового домену свого пана.

За браком джерел неможливо детально змоделювати стиль «менеджменту» волинським маєтком колишнім казанським татариним. Принагідно уявимо, що це була типова людина своєї доби та Батьківщини (Московії). Не останню роль у світогляді Келемета відіграла роль християнської релігії, яка на його рідних теренах

не давала шансу бути визнаними рівними іншим віросповіданням. Саме це, на нашу думку, гарно ілюструє наступний приклад.

В історіографії загально відомий факт жорстокого поводження нового ковельського намісника з представниками іудейської спільноти, яких той у липні 1569 р. за несплату боргу ковельському міщанину з «християнської» громади ув'язнив у ямі на подвір'ї місцевого замку, наповнивши її водою з п'явками. Наразі невідомо, чи поручителі-євреї – Юсько Шмойлович, Авра(а)м Яковович та Богдана Агронова (дружина Агрона) – першими були піддані такій «екзотичній» езекуції або ж водяна в'язниця функціонувала ще раніше і призначалася для покарання будь-кого за майновий злочин. Микола Теодорович вказує, що власне Іван Келемет був ініціатором такого виду покарання і саме для місцевих іудеїв [6, с. 11-12] Однак навряд чи діяв ковельський намісник без відома свого покровителя, а оскільки цей випадок немилосердної кари боржників згідно із наявними джерелами став поодиноким, то, мабуть, що до таких «перевищень службових повноважень» прийшлий урядник вдавався лише у найбільш критичних випадках. Як до крайнього методу впливу на обвинувачених. А, можливо, це була і єдина історія такої «кари московської» на ковельчан-євреїв.

Визволяти своїх одновірців поспішили іудеї з повітового Володимира, Вже у вівторок, 15-ого липня, з Володимирського городу до Ковеля прибув повітовий возний Тихон Оранський, який був відряджений підстаростою разом з володимирськими іудеями. Він прагнув зайти у замок і оглянути заарештованих євреїв, однак варта зачинила перед ним ворота, а замкові слуги та ковельські «міщани» (очевидно, йдеться саме про «християн»), які йшли до замку відмовилися передати Келемету прохання возного впустити його.

Однак згодом «на замковий міст» вийшов сам ковельський намісник і, коли Оранський зажадав пояснень, зазначив, що ув'язнені були поручителями за борг свого кривняка Агрона Натановича міщанину Лаврину Перекрещенцю 500 кіп литовських грошей. А ось далі Іван Келемет вже грубо пішов «проти системи». Урядник-московит додав, що «пан може карати своїх підданих не лише в'язницею, але й смертю», звичайно, маючи на увазі свого патрона

– князя Андрія Михайловича. Засвідчивши свою беззаперечну відданість останньому, Келемет заявив, що «якщо євреї посилаються на короля, то нехай король їх і захищає, а він їх з-під арешту не випустить» [4, с. 2-5].

Ось тут і бачимо різкий контраст між місцевими управлінцями Бони Сфорца та прийшлими слугами Курбського у питанні вирішення майнових спорів між «християнами» та іудеями Ковеля. Лише нещодавно утвердившись у цьому регіоні Волині, московити-емігранти бажали мати ті ж звичаї поводження у зв'язці «пан-підданий», як це було заведено на їх Батьківщині. Протест возного Тихона біля замку не призвів до зміни ситуації.

Повертаючись до позивання володимирського возного Оранського до ковельського намісника князя Курбського, принагідно зазначимо, що Іван Келемет мав стати на суд у якості відповідача лише у зв'язку з відсутністю Андрія Михайловича на Ковельщині. Де ж в цей час був норавливий емігрант?

Як значний землевласник і досвідчений вояка, Курбський влітку 1569 р. був далеко поза межами Волині – а саме у Любліні, беручи особисту участь у сеймі, де народжувалася Річ Посполита. І ось тоді, коли колишній московитський вигнанець бенкетував ледве не за одним столом із Сигизмундом Августом, до останнього прибула делегація від ковельських іудеїв зі скаргою на дії Івана Келемета, як виконуючого обов'язки місцевого старости. Водночас, як стверджує неодноразово згаданий науковець Теодорович, волинська «шляхта жалілася королю на утиски» від князя Андрія та вимагала щоб «маєтки, які йому були пожалувані незаконно, в нього були відібрані». І хоча король не задовольнив подібні скарги [6, с. 12-13], але у волинських євреїв знайшлися й інші, досить могутні покровителі – в особах великого канцлера коронного Польського Добенського та великого маршалка коронного Польського Фірлея [4, с. 12]. Під впливом останніх Сигизмунд Август наказав Курбському владнати справи з «його» іудеями якомога швидше та без подальших агресивних дій.

Відтак колишній князь Ярославський опинився у складній ситуації і поспішно видав єврейським делегатам листа до Келемета, в якому наказав тому звільнити ув'язнених поручителів Юська

Шмойловича і Авра(а)ма Якововича та «розпечатати їх будинки, лавки та пивниці», а також «божницю» [6, с. 12]. Те, що останню будівлю було зачинено за наказом саме ковельського намісника свідчить про яскравий приклад тиску на іновірців у звичній для московитів-«християн» манері поведінки. І тут справа не у релігійних тонкощах: Іван Келемет чинив свавілля проти місцевих іудеїв («опечатання» їх нерухомості та культової споруди, ув'язнення в водяній ямі) з єдиною метою: щоб останні повернули борги князю Андрію та наближеним до нього особам з числа ковельських «християн». Вже за тиждень після останніх відвідин Ковеля володимирським возним Курбський повертається у маєток і терміново починає залагоджувати спір з кагалом вже цілком у правовому руслі.

Цілком логічним постає питання, ким же міг бути згадуваний а судових актах Володимирського гроду ковельчанин Лаврін Перехрещенець, якщо за його матеріальні статки так «вболівав» місцевий урядник Андрія Михайловича? Можемо обережно припустити, що цей персонаж з'явився у місті разом із прийшлими московитами, а, можливо, навіть, і був «кревняком» Келемета. Перехрещенець – чи не про ще одного казанського татарина, наведеного князем Курбським (або ж і без його участі) у східне християнство, йде мова? Відомо, що на момент від'їзду колишньої володільниці Ковельщини – королеви Бони Сфорца – ця особа не проживала у центрі староства [3, с. 15-22]. Хоча, звичайно, вона могла і не залежно від часу появи на цьому волинському терені московських емігрантів переселитися до Ковеля з будь-якого іншого населеного пункту ВКЛ. Станом на 1576 р. міщанин Лаврін продовжував жити у місті та займатися торгівлею (оскільки мав будинок на ринковій площі) [2, 429 арк.] Більше жодних відомостей, які пов'язували останнього з Іваном Келеметом у наявних джерелах нам знайти не вдалося. Але, напевно, що зв'язки були, бо ж ковельський урядник мав мінімум знати (якщо не бути в тісному контакті!) усіх без винятку місцевих купців, діяльність яких відіграла провідну роль у збільшенні прибутків центру князівського маєтку.

Водночас небезпека чигала на самого намісника Келемета ледве не на кожному кроці поза межами ковельського домену. Його ак-

тивна участь у регулярних наїздах на землеволодіння сусідів-шляхтичів з наказу патрона не могла не примножити кількість бажаючих йому всіляких негараздів, а постійна роль відповідача від імені князя (за відсутності останнього на Ковельщині) також робила його зручною мішенню для недоброзичливців Курбського.

Не можна стверджувати, що боярин Іван, професійний військовик з часів походів під стягом свого покровителя по обох сторонах фронту Лівонської війни, не розумів усіх ризиків немиралюбних дій останнього та власного буремного характеру. А, отже, вжив необхідних заходів. З джерел відомо, що до повітового центру – міста Володимир, куди пан Келемет вояжував доволі регулярно у справах, його, зазвичай, могло супроводжувати 3-4 слуг, кінних та озброєних. А сам ковельський урядник подорожував разом із цілим арсеналом багато оздобленої сріблом холодної зброї: булатна шабля (придбана у Константинополі), кортик (кинджал), бердиш та булава. Але не лише на вправну руку фехтувальника сподівався за потреби свавільний васал свого господаря: до його послуг було і два карабіни, один із залізним, іншим – з кістяним прикладом [5, с. 25-26].

Наразі відомо порівняно небагато деталей про сімейне життя ковельського урядника. Так, інший московит-емігрант з почту Курбського Михайло Якович Келемет був його двоюрідним братом, а в джерелах за жовтень 1571 р. знаходимо згадку про дружину пана Івана, яка супроводжувала чоловіка до Володимира для участі в якості відповідача на суді з купцем з Гданську Юрієм Фогелем [4, с. 32] Висловимо обережну здогадку, що ковельський намісник на той час був ще доволі молодою людиною (його покровителю у 1571 р. виповнилося лише 45 років, а слуга навряд чи був старшим) і одружився він саме вже після втечі з Московії на Волинь, тобто в другій половині 60-их рр. XVI ст. Прикро, але історія не зберегла імені обранці свавільного емігранта. Вочевидь, що панна Келеметівна могла не вперше подорожувати разом зі своїм обранцем, проте саме зворотня поїздка з Володимира до Ковеля другого жовтня 1571 р. могла стати останнім спільним «турне» подружжя Келеметів. За не з'ясованих для нас причин за останніми в

погоню кинулися місцеві урядники: лентвійт Маковський та райці Грицько Кунохович Волос, Мессіяш Огородникович і Олехно Воронович. Вірогідно, що перед нами неповний перелік переслідувачів, бо вже «за милю від городу» вони наздогнали і поранили (під час збройної сутички) не лише обох з подружжя, але й слуг, які їх супроводжували, причому це були як клієнти Курбського, так і самого Келемета [4, с. 33-34]. Отже, нападників могло бути щонайменше десяток, а можливо, і півтора-два. І то кінних.

Чому ж володимирські міщани, до того ж приналежні до міської верхівки, мали таку відверту ворожість до ковельського намісника? Бо навіть дружину його «істерзали» та позривали у неї з пальців коштовні перстні. Основних лейтмотивів подібних вчинків, на нашу скромну думку, може бути два. З одного боку лентвійт та райці хотіли по-своєму порахуватися з представником кривдника їх «бізнес-партнера» (вищезгаданого купця з Гданську), маючи на меті силою зброю змусити Келемета бути більш лояльним в подальшому. З іншого боку, це міг бути типовий наїзд (або ж відплатна акція) на шляхтича-чужинця, який міг зробити (чи навіть просто сказати) щось не вельми приємне жителям Володимира. Знаючи про бундючну вдачу пана Івана, можемо не сумніватися, що подібний «прийом» він цілком міг заслужити.

Врятувати своє життя подружжя Келеметів змогли: на допомогу прийшли урядник зі слугами із села Овадне, яке трапилося втікачам на шляху. Однак навіть такий досвідчений вояка, ким був сподвижник колишнього московського воєначальника, не зміг вберегти своє майно та кошти Курбського у бричці від пограбування. Трофеями нападників стали скриня, де лежало майно дружини Келемета (оздоблені сорочки, золоті ланцюжок та покривало, перстні та перлові браслети), та скринька з князівською готівкою («червінці, талери, польська монета») [4, с. 33]. Як бачимо з опису награбованого, пара Келеметів була вельми заможною і могла собі дозволити подорожувати не лише із запасом дорогого одягу, але й з коштовностями. З огляду, що в джерелах перераховано втрату лише речей дружини, автоматично робимо висновок, що це майно знаходилося на бричці, яку під час сутички з володимирськими мі-

щанами, ковельський урядник та його дружина змушені були покинути і втікати далі кіньми. Напевно, що чоловік (Келемет) міг від початку їхати конем, тобто, мати при собі мінімум речей, які і вціліли від пограбування, бо по короткій бійці догнати московита нападники вже не змогли. Відтак мусіли вдовольнитися добром з возу, де їхала дружина пана Івана. Відкритим залишається питання, чи мав при собі в тій пригоді Келемет увесь вище наведений арсенал і, якщо так, то наскільки він допоміг колишньому московиту вберегтися від розправи. Беззаперечно одне: обидва – і чоловік, і жінка – залишилися живі.

Не бажаючи наражати дружину на подібну небезпеку, надалі ковельський намісник їздив до Володимира (і не лише) сам, однак вже постійно добре озброєним та з не менш гарно озброєними слугами. У самому повітовому центрі для своїх постоїв під час бізнес-мандрівок пан Іван винаймав помешкання у заможного міщанина Василя Каплі, про якого теж збереглися певні данні в тогочасних джерелах [5, с. 16]. Слушно буде зауважити, що останнього з Келеметом могли пов'язувати тісні економічні стосунки і вибір тимчасової оселі саме в господі ділового партнера не був випадковим.

Проте за появою ковельського урядника у Володимирі вже пильно стежили його недоброзичливці, серед яких були і представники давніх волинських князівських родів. Один з останніх і, напевно не випадково, поставив крапку в буремній біографії нашого героя 9-ого березня 1572 р.

В цей день, як свідчать поживклі аркуші судової справи, Іван Келемет прибув до повітового центру, маючи доволі насичений «графік задач»: в черговий раз стати у ролі відповідача (від імені князя Курбського) у справі з міським писарем Якимом Васильовичем та придбати чималу партію хліба для князівського і власного столу, а також для підвладних селян. З огляду на наявність у ковельського урядника крупної суми готівки для щойно зазначених справ супровід йому цього разу склали мінімум 4 осіб: це були наближений до Андрія Михайловича землянин («почесний шляхтич») Миколай Богушовський (майбутній вїйт Миляновичів) та троє відданих пану Івану слуг – Олексій Бенедиктович, Михайло Іванович та Федір Дем'янович. Можливо, разом з ними або ж і за збігом

обставин на той час у Володимирі перебував ще один боярин з Ковельщини – Яцько Осовецький [5, с. 17]. Він і став одним з головних свідків трагедії, яка розігралася увечері того ж дня у будинку Василя Каплі.

Як засвідчив на ранок понеділка у Володимирському гроді пан Осовецький, на «спокійну квартиру» Івана Келемета, де останній перебував із вище зазначеними компаньйонами здійснив напад князь Дмитро Курцевич-Булига разом із чималою групою своїх слуг, озброєних луками, рушницями та бердишами.

Як далі свідчив власник господи – міщанин Капля, вперше почувши прибулих слуг пана Дмитра і зрозумівши, що вони п'яні, ковельський урядник попрохав свого орендодавця надати йому «спокійну квартиру», подалі від цих неочікуваних гостей. Тобто складається враження, що Келемет всіляко прагнув уникнути конфлікту, хоча і з ним було не менше 4-ьох озброєних компаньйонів. Втім, за розповідями згаданого володимирчанина, підпили слуги князя Курцевича Булиги все ж зайшли з непроханим «візитом» до ковельчан. Тут слід відзначити, що за показами свідка, конфіденти волинського можновладця перед початком сварки назвали слугу Курбського «москвитином» і жбурнули в нього склянку з горілкою [5, с. 35-36]. Перший факт красномовно свідчить про чітке розмежування «свої/чужі» у розумінні місцевих шляхтичів по відношенню до нувориша, колишнього жителя Московії. Останній факт дає усвідомлення того, що ковельчани якраз сіли до вечері або ж просто випивали, відтак теж могли не втримати свої думки при собі.

Після подібних образ, як зазначив Василь Капля, Іван Келемет вигнав непрошених відвідувачів зі «світлиці» та замкнувся в ній. Однак ця пересторога ненадовго допомогла: далі слуги Курцевича Булиги виламали двері та розбили вікна [5, с. 31], намагаючись потрапити всередину і продовжити «спілкування» з приїжджими, а, отже, сподіватися на суто голосову перепалку ковельчанам не випадало. А потім сталася жорстока сутичка, яка коштувала нашому герою життя.

Як оповідає ще один свідок злочину, возний Володимирського повіту шляхтич Хацько (Яцько) Чуват Туличовський, який у зазначений вечір перебував неподалік обістя Василя Каплі, він почув

крики про допомогу і разом із паном Сампельборським бачив, як по ринковій площі слуги князя Дмитра ганялися за слугою Келемета Олешком (який врятувався зі «світлиці» через вікно, розбите нападниками) [5, с. 36]. Зайшовши до господи зазначеного міщанина, Туличовський та Сампельборський знайшли ковельського урядника важко пораненим на підлозі. А над ним з «оголеним кортиком» стояв сам Курцевич Булига, що напевно свідчить, хто саме завдав пану Івану одного або кількох поранень, останнє з яких виявилось смертельним. Пан Хацько зауважив, що сп'янілий князь зразу дослухався до вмовлянь прибулих шляхтичів не вбивати ковельчанина і вийшов «у сіни». Це дало змогу возному з приятелем оглянути пораненого і викликати лікаря («цирюльника»). Проте ще до прибуття останнього Іван Келемет вже відійшов у засвіти [5, с. 31-32].

Вище зазначена розповідь возного Туличовського виглядає майже напевно контроверсійною і містить вагомі неточності.

Так, наприклад, оглядини тіла колишнього ковельського урядника та стану його живих слуг ретельно зафіксовані на сторінках володимирської гродської книги засвідчили, що мало місце не ретельно сплановане вбивство, а банальна, підігріта вживанням алкоголю, різанина. Вижити після завданих поранень шляхтич Келемет не міг жодним чином, бо як впливає, було «у нього ран на голові немало ... майже вся голова порубана, ... а праве стегно – прострелене» [5, с. 28-29]. Тобто до вбивства було залучено мінімум двоє осіб – один з шаблею/кортиком/мечем, інший – з вогнепальною зброєю. Отже, возний мав почути з будинку Каплі не лише крики про допомогу та брязкіт клинків, але й звук, щонайменше, одного пострілу. Так само важкі поранення голови і обох (або однієї з) рук, а також гематоми від ударів дровками холодної зброї (вочевидь, тих самих бердишів) дістали і супроводжуючі пана Івана слуги: шляхтичі Микола Богушовський, Михайло Іванович, Федір Дем'янович та Олексій (Олешко) Бенедиктович [5, с. 29]. Як бачимо, втеча останнього зі «світлиці» не дала змоги йому уникнути зустрічі з нападниками.

Відтак вцілілі слуги колишнього ковельського урядника, а також попередньо згадані свідки (господар садиби, возний з приятелем) унеможливили варіант приховання цього злочину і князь

Андрій Курбський все ж таки зміг притягнути вбивцю до відповідальності, хоча і дуже мінімальної. Замість «кари на горло» Дмитро Курцевич Булига мав лише відсидіти у вежі Володимирського замку рік і 6 тижнів та компенсувати московському емігранту смерть його намісника та поранення бувших при ньому слуг, а також відшкодувати майнові втрати [5, с. 37-40], оскільки після вбивства Келемета слуги князя Дмитра вчинили банальний грабунок «квартири» ковельчан.

Відразу ж принагідно зауважимо, що серед переліку майна пана Івана, яке було втрачене по його насильницькій смерті, згадується золотий перстень, «в якому вісім червінців» [5, с. 39]. Останню прикрасу вбивця зміг забрати із жертви, відтявши палець, на якому загинув і носив згаданий перстень. Враховуючи, що згідно із «офіційним» оглядом тіла за участі представників володимирського гродського суду, у трупа ковельського урядника було відтято цілих два пальці, а ще один палець серйозно пошкоджено [5, с. 28-29], то версія подій від возного Туличовського виглядає дуже видозміненою. Напевно, що пан Келемет не чинив опору, коли йому нівечив кінцівку вбивця (вірогідно, що це і був сам князь Курцевич Булига), бо його душа вже на той час покинула змучене тіло. І коштовність злочинець зняв саме вже з бездиханного тіла. Тому й не дивно, що прибулий «цирюльник» не мав успіху у реанімуванні померлого.

Чим же заслужив таку ненависть від князя Дмитра ковельський урядник, колишній московський син боярський? Вірогідно, що було за що. Хоча деталей ми вже, напевно, не дізнаємося.

На нашу скромну думку, зайвим буде говорити про безкорисливе бажання можновладця Курцевича Булиги поквитатися зі своїм ворогом. Про матеріальні вигоди, які той отримав за результатами різанини недільним вечором у будинку міщанина Каплі, красномовно свідчить реєстр матеріальних збитків, які до суду надіслали від імені князя Курбського.

Як ми пам'ятаємо, поза участю в суді з володимирським писарем Іван Келемет мав при собі чималу суму готівкою на закупівлю хліба для потреб ковельського дідича. Відтак мародери під проводом князя Дмитра згідно зі скаргою Андрія Михайловича викра-

ли скриньку з 540 копами литовських грошей, 350 червінців, 150 талерів та 56 злотих «польської монети». Окрім монет, здобиччю стали золотий ланцюжок вартістю 300 червінців, чотири «узороччя», прикрашені дорогоцінним камінням (алмазами, яхонтами, рубінами та бірюзою) вартістю 150 червінців, два посріблені кубки, 10 срібних ложок та комплект оздобленої сріблом кінського спорядження. Також було втрачено і звіти по доходах Ковельського староства за «три строки» (можливо, йдеться про 3 квартали або ж роки), які колишній урядник не встиг передати своєму пану і які той оцінив у кілька тисяч кіп литовських грошей [5, с. 37-40]. Додати нічого, матеріальні втрати від вбивства пана Івана були вражаючі і не могли не спонукати його колишнього сеньйора до судових дій.

Водночас нападники не погребували пограбувати вбитого ними урядника: вони не лише забрали особисту зброю московита-ренегата та згаданий вже золотий перстень, але й привласнили увесь його наявний у Володимирі гардероб. Так, у свою останню подорож Іван Келемет взяв із собою (а дещо з переліченого далі вдягнув на себе): підшитий куніцями каптан з червоного сукна, прикрашений перлинами, золотими розводами і шnurками, оксамитовий жупан червоного кольору зі срібними гудзиками, оздоблений перлами комір «московський» до жупану, оксамитову епанчу бурого кольору, «однорядку адамашку» темно-червоного кольору із золотими шnurками, три сорочки «голландські», підшиті золотом, дві сорочки «кельнські», підшиті шовком та два турецькі килими [5, с. 38-39]. Як бачимо, досить чимало особистих речей колишній московський син боярський зміг зберегти під час втечі з Батьківщини, а також безсумнівно за роки, проведені на Волині, встиг долучитися до моди носіння саме «європейських» сорочок, урізноманітвивши свій «московський» гардероб. Виглядає, що у Володимирі пан Іван планував перебувати не менше тижня. Однак не судилося...

Скласти настільки детальний опис особистого майна, яке втрапив убитий, стало, на нашу думку, можливим завдяки свідченням вцілілих слуг колишнього ковельського урядника, а також активної участі в судовій справі двоюрідного брата останнього – Михайла Яковича Келемета. Саме він тричі «обволав» тіло загиблого роди-

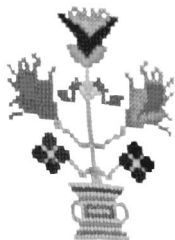
ча і офіційно позивався до князя Курцевича Булиги [5, с. 18, 27]. Дуже вірогідно, що саме кузен і опікувався похованням тіла пана Івана. Цілком можливо, що останній спочинок буремний емігрант знайшов саме на вже близькій для нього Ковельщині, приміром, в межах села Секуни(ь), власником якого він був [6, с. 154]. Маєток Івана Келемета успадкував (за письмовим привілеєм від князя Курбського) щойно згаданий двоюрідний брат Михайло, котрий і надалі залишався довіреним конфідентом Андрія Михайловича та виконував роль його особистого скарбника [4, с. 37-38].

На жаль, невідомо, чи були у старшого Келемета діти, і наразі відсутні жодні подальші відомості про його вдову. Попри це рід Келеметів продовжився на Волині, провівши почергово в небуття і обох братів боярського роду, і їх пана – Андрія Михайловича Курбського. Німим свідком та тлінним пам'ятником обом Келеметам стала Секунська церква Архангела Михайла [8], яка достояла майже до середини XIX ст. [6, с. 156] і була своєрідним символом вірності цих нащадків казанського ханського роду собі, своєму пану та Всемогутньому Богу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. B. Gorczak. – Lwów, 1890. – Т. 3. – 606 s.
2. ЦДІАК України. – Ф. 1, оп. 1, спр. 1 [Мікрофотокопія поборових книг маєтків Волинського воєводства з Головного архіву давніх актів у Варшаві: Archiwum Skarbu Koronnego, № 31]. – 724 арк.
3. Атаманенко В. Інвентар міста Ковель 1556 року / В. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. – Вип. 65. – Луцьк, 2018. – С. 13–22.
4. *Иванишев Н.Д.* Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Вольне. – К., 1849. – Т. 1. – 335 с.
5. *Иванишев Н.Д.* Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Вольне. – К., 1849. – Т. 2. – 364 с.
6. *Теодорович Н.* Вольнь в описании городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, археологическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Пochaев, 1903. – Т. 5 [Ковельський уезд]. – 572 с.
7. *Kotarski H.* Kurbski Andrzej // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1971. – Т. 16. – S. 221-223.
8. <https://zn.ua/ART/ikona-shevchenko-kist-kobzarya-kosnulas-lika-devy-marii-.html>

ЗАВАЛЬНЮК
Вероніка

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО КОЗАЦЬКІ ВІЙНИ НА ВОЛИНІ

м. Луцьк

Формування історичної пам'яті про козацькі війни на Волині слугує унікальним прикладом перетворення трагічних воєнних подій раннього модерну на складові національної ідентичності. Волинь, економічно розвинений регіон Речі Посполитої у XVI–XVII століттях, стала ареною зіткнення різних концепцій державності, релігії та суспільного устрою. Козацькі війни тут не були лише локальними сутичками, а й визначали релігійний, культурний та політичний розвиток Східної Європи, залишивши значний слід в архітектурі, археології, топоніміці та фольклорі. Сьогодні меморіальний простір Волині інтегрує козацький міф у повсякденне життя та державний наратив України, де кожен об'єкт несе багаторівневі історичні сенси. [5].

Наприкінці XVI століття Волинь стала ареною ключових воєнних дій під час перших масштабних козацьких повстань. Це було спричинено стратегічним положенням регіону та гострими внутрішніми суперечностями серед шляхти. Козацтво почало вимагати визнання себе як окремого політичного актора, прагнучи легітимізувати свій статус у становій системі. Виступи під проводом Криштофа Косинського (1591–1593) та Северина Наливайка перенесли козацьке питання на територію осілої України, кинувши виклик магнатському землеволодінню. Дослідження, зокрема праці В. Михайловського, інтерпретують повстання Косинського як конфлікт клієнтських систем великих магнатів – протистояння між Василем-Костянтином Острозьким та Яном Замойським, яке вели козацькі загони. [8].

Битва під П'яткою 1593 року стала піком цього етапу, де війська козаків зіткнулися з мобілізованою волинською шляхтою. Хоча поразка Косинського підтвердила тимчасову перевагу магнатів, вона, водночас, заклала основу для подальших, більш масштабних

виступів, які пізніше трансформуються у національно-визвольні змагання. [2].

Северин Наливайко — символ мучеництва за народну справу. Його смерть увійшла в легенду як спалення у мідному бичу, хоча історія фіксує четвертування після тортур, що підкреслює його значущість для ворога. Повстання Наливайка було одним із наймасштабніших виступів кінця XVI ст., підтриманим селянством. Його пам'ять на Волині пов'язана з Острогом, де служив у князя Острозького, відображаючи напругу між службою магнатам і козацькою волею. Вшанування Наливайка на Волині тісно пов'язане з Острогом, де він служив у сотні князя Острозького, що створює складний вузол пам'яті про межу між лояльністю до магнатів та вірністю козацькій волі. [8].

Національно-визвольна війна середини XVII століття мала вирішальне значення для Волині. Битва під Пилявцями (червень 1648 р.) стала тріумфом козаків, що відкрило шлях на Захід, спричинило втечу шляхти, зафіксовану як «перина, латина і дитина», та звільнення значних територій Волині й Поділля. Пилявці увійшли в історію як символ поразки Речі Посполитої перед повсталим народом. Проте найбільший слід у меморіальній пам'яті Волині залишила Берестецька битва 1651 року. Це була одна з найбільших битв тогочасної Європи (понад 300 тис. воїнів). Трагічний результат для українців через зраду кримських татар перетворив Берестечко на місце національної скорботи. Пам'ять про самопожертву «трьохсот козаків», які прикривали відхід війська в урочищі Гайок, стала українським аналогом легенди про спартанців під Фермопілами. [3].

Археологічні дослідження Ігоря Свешнікова, проведені в 1970–1990-х роках, перетворили поле битви з легендарного місця на документально підтверджений історичний об'єкт. Завдяки болотистому ґрунту, який законсервував органіку, археологи змогли віднайти речі, що зазвичай не зберігаються: шкіряне взуття, дерев'яні ложки, порохівниці, текстиль і навіть хліб у козацьких сумках. Ці знахідки дозволяють сучасникам буквально доторкнутися до побуту людей XVII століття, що робить історичну пам'ять про Бе-

рестечко надзвичайно візуальною та відчутною. Свешніков також археологічно підтвердив легенду про останній бій козаків на островах, знайшовши останки воїнів, які загинули зі зброєю в руках, захищаючи вузький прохід через трясовину. [2, с. 131-133].

Архітектурно-меморіальний комплекс у селі Пляшева, відомий у народі як «Козацькі могили», є одним із найбільш вражаючих прикладів вшанування мілітарної історії в Україні. Його створення на початку ХХ століття (1910–1914 рр.) стало відповіддю на зростаючий запит українського суспільства на самоідентифікацію через героїчне минуле. Центральним елементом комплексу є Георгіївська церква-меморіал, концепція якої є унікальною: храм спроектований так, щоб служити одночасно церквою та пам'ятником. На головному фасаді розташований відкритий іконостас, що дозволяє проводити масові богослужіння під відкритим небом. У нижньому ярусі будівлі знаходиться саркофаг із кістками козаків, знайденими на полі битви, який слугує фізичним центром пам'яті, інтегрованим у літургійний простір. Михайлівську церкву з криптою Георгіївського храму з'єднує підземний хід, що символізує зв'язок між добою Хмельниччини та періодом відновлення національної пам'яті на початку ХХ століття. [1].

Еволюція заповідника відображає трансформації державної ідеології. Якщо на початку ХХ століття будівництво велося за сприяння православної церкви та під егідою Російської імперії, яка намагалася використати пам'ять про козаків як антипольський елемент, то в радянський час комплекс отримав статус державного заповідника лише в 1966 році, часто акцентуючи увагу на соціальному аспекті боротьби селянства. Лише в незалежній Україні Берестечко стало справжнім пантеоном національної звитяги, місцем щорічних прощ та патріотичних заходів.

Історична пам'ять про козацькі війни на Волині тісно пов'язана з оборонною архітектурою регіону, де замки були не лише фортецями, а й центрами політичного життя. Більшість цих споруд, що мають давньоруське коріння, набули свого козацького значення у XVI–XVII століттях. Острозький замок, резиденція впливових князів, є ключовим для розуміння епохи Северина Наливайка.

Його споруди пам'ятають козацькі штурми, а сам замок символізує інтелектуальний та релігійний опір, поєднуючи козацьку силу з православною книжністю. Луцький замок (Замок Любарта) виступає як головна цитадель королівської влади в регіоні під час козацьких воєн, фіксуючи облоги та перебування козацьких посольств. Дубенський замок, відомий як одна з найбільш неприступних твердинь, особливо згадується у контексті Хмельниччини як об'єкт прагнень козаків через магнатські багатства у його підземеллях. Пам'ять про Дубно часто переплітається з літературними образами, зокрема творами Гоголя, що стосуються реальних облог. [7].

Пам'ять про козацькі війни на Волині та Рівненщині зберігається не лише у архітектурних пам'ятках, а й у «народній топоніміці» — назвах урочищ, сіл, криниць і курганів, що передаються через усні перекази. Ця народна пам'ять часто виявляється міцнішою за письмові свідчення. Наприклад, назва села Журавники пов'язана з «Козацькою могилою», насипаною, згідно з місцевим переказом, на згадку про знищені польськими військами поселення Висоцьке та Черчичі. Легенда стверджує, що курган «росте» навіть після спроб його розрівняти, символізуючи незнищенність козацької пам'яті. Топоніми з коренем «козак» численні. У Березнівському районі є курганна група «Козацька могила» біля с. Балашівка. Назва «Козацьке озеро» вказує на місця, пов'язані з перебуванням або загибеллю повстанців. На Волині поширені назви сіл із коренем «Воля», наприклад, Воля Любитівська, мешканці яких мали певні свободи і часто слугували основою для козацьких відділів. Фольклор перетворює історичних осіб на напівміфічних героїв із надприродними здібностями, зокрема «характерників», які могли перетворюватися на тварин або ловити кулі. Легенда про скарби в Левенцевому урочищі, які охороняють духи дванадцяти запорожців, підкреслює ідею, що козацька спадщина буде відновлена лише після «козацька мати-Січ воскресне». [6].

Волинська історична пам'ять про козацькі війни трансформувалася від пережиття трагедії до формування національного міфу про незламність духу, інтегрувавши козацьку спадщину попри тривале іноземне панування.

Історична пам'ять про козацькі війни на Волині пройшла шлях від безпосереднього переживання трагедії та поразки до формування потужного національного міфу про незламність духу. Волинь як регіон змогла зберегти та інтегрувати козацьку спадщину в свій культурний ландшафт, попри тривалі періоди іноземного панування та спроби ідеологічного переосмислення. [1, с. 7].

Сучасна історична пам'ять про козацькі війни на Волині характеризується синтезом релігійного вшанування, державного церемоніалу та громадських ініціатив. Берестечко залишається епіцентром цих процесів. Щороку в дев'яту неділю після Великодня тут проходять масштабні заходи, які збирають козацькі організації з усієї країни. [4].

Важливим елементом є участь вищого духовенства Православної церкви України. Літургію в Георгіївському храмі та панахиду на Козацьких могилах часто очолює Митрополит Епіфаній, що підкреслює статус Берестечка як православної святині національного значення. Це відновлює історичний зв'язок козацтва з православною церквою, який був ідеологічним стержнем війн XVII століття. [2, с. 134-137].

Сьогодні заповідник «Поле Берестецької битви», волинські замки та численні топонімічні об'єкти виконують роль «місць сили», де формується сучасна українська ідентичність. Пам'ять про Северина Наливайка, Івана Богуна та рядових козаків, чії останки спочивають у крипті Георгіївського храму, слугує нагадуванням про високу ціну свободи. Подальший розвиток цього напрямку потребує не лише збереження існуючих пам'яток, а й активного використання цифрових технологій для віртуальної реконструкції битв та замків, що дозволить залучити нові покоління до вивчення героїчного минулого. Козацька Волинь — це не лише минуле, це живий ресурс для розуміння майбутнього України як незалежної держави, де героїзм кожного воїна вкарбований у фундамент нації. [1, с. 7].

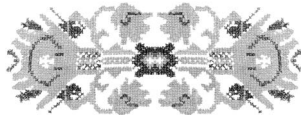
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

НАУКОВІ ПРАЦІ

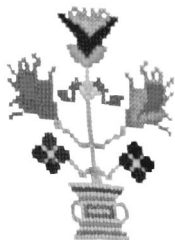
1. Булига О. Волинська Січ: Козацтво на Волині. 1992. 10 лип. С. 7.
2. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. Львів : СЛОВО, 1993. 305 с.

ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛА

1. Берестечко. Експерсія музеєм «Козацькі могили». URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4e19328ecd7a/> (дата звернення: 22.04.2026)
2. Битва під Пилявцями. URL: <https://lib.kherson.ua/bitva-pid-pilyavtsyami.htm> (дата звернення: 22.04.2026)
3. Битва під П'яткою. URL: https://kozaku.in.ua/kozacki_butvu/45-bitva-pd-piatkoiu.html (дата звернення: 22.04.2026)
4. Дослідники Тернопільщини. Ігор Свешніков. URL: <https://centr-ramiatok.te.ua/news/doslidniki-ternopilshhini.-irina-rusanova-kopiya> (дата звернення: 22.04.2026)
5. Козаччина в топоніміці рідного краю. URL: https://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=24:2010-12-20-10-43-12&catid=24:2010-12-20-10-37-49&Itemid=9 (дата звернення: 22.04.2026)
6. Легенди і дійсність журавників. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/466-legendi-i-diyisnistb-zhuravnikiv.html> (дата звернення: 22.04.2026)
7. Легенди про українських козаків. URL: <https://lnk.ua/taOXamPHD> (дата звернення: 22.04.2026)
8. Повстання Наливайка. URL: <https://ukrainaincognita.com/mista/povstannia-nalyvayka> (дата звернення: 22.04.2026)
9. Ще один рік в історії битви під Пилявцями... URL: <https://starosynjavska-gromada.gov.ua/news/1569248849/> (дата звернення: 22.04.2026)

ТАРАСЮК
Марина

**СОБАКИ ЯК ЧАСТИНА
ДВОРУ У ЛИТОВСЬКУ
ДОБУ: КЛАСИФІКАЦІЯ,
ЦІННІСТЬ
ТА УТРИМАННЯ
У ВОЛИНСЬКОМУ
ВОЄВОДСТВІ**

м. Київ

Литовська дослідниця Р. Рагаускене слушно зауважила, що тварини є нашими щоденними помічниками у домашніх й господарських справах, у війнах та полюванні, і зрештою – нашими домашніми улюбленцями [2, р. 21]. Собаки не є виключенням.

Попри це, історія собак та свійських тварин загалом залишається недостатньо висвітленою в українській історіографії. Собаки, як і худоба, побічно згадуються у нарисах з історії, більш прицільно – у археологічних звітах та в найкращому випадку у працях з зоології. Поодинокі дослідження, як-от про котів у Київській Русі, є унікальними виключеннями та стимулом для подальшого вивчення цієї тематики [1]. Таким чином, в українській історичній науці досі не сформувався зазначений напрям наукових візій, поки у західній літературі протягом 1960-х і 1970-х рр. з'явилося понад 200 великих праць з історії тварин [2, р. 22].

У зв'язку з цим, **метою** цієї роботи є спроба авторки актуалізувати питання історії собак у дворах Волинського воєводства протягом XVI століття, надавши оглядову характеристику типології тогочасних собак, їхньої цінності та умов утримання.

Важливо, що **джерельною основою** цього дослідження є документи гродських судів Волинського воєводства XVI ст., адже саме з цього відтинку часу джерела мають бодай мінімальний за репрезентативністю характер з історії тварин й стосунків «людина – тварина». Це спостереження стосується як збережених джерел Волинського воєводства у складі ВКЛ, так і князівства загалом [2, р. 22]. Сьогодні джерела зберігаються у Центральному державному історичному архіві м. Київ [8–10], або частка з них є опублікованими, як-от Луцька замкова книга 1561 р. [3]. Інформацію про вартість собак почерпнули з редакцій Литовського Статуту [5–6].

Там, де авторці не вдалося віднайти інформації стосовно волинських міст, запозичили дані з дослідження литовської колеги Р. Рагаускене [2].

Основний виклад матеріалу. Варто почати з зауваження про те, що Велике князівство Литовське зберегло середньовічні тенденції у класифікації собак, характерні більше для сусідніх східних держав, аніж до західних [2, р. 24]. У I та II Литовських Статутах було виділено лише 15 практично використовуваних – сторожових або домашніх, та мисливських – собак (включаючи категорії, групи та породи), коли у III Литовському Статуті їхня кількість скоротилася і сягнула 13 [2, р. 24; 6, с. 327]. Інші джерела вказують на те, що утримували також кімнатних, або так званих «декоративних» тварин, які не увійшли у класифікацію Статутів через своє рідкісне походження [2, р. 24].

Згадані вище **кімнатні собаки**, як і в Європі, були лише у власності князів та магнатів. Їх часто утримували жінки, або ж їх дарували дітям правителів та їхнього близького оточення. Тим часом шляхетні чоловіки володіли елітними мисливськими собаками. Собаки Стефана Баторія, наприклад, вільно бігали залами Нижнього замку Вільнюса, а Сигізмунд Старий любив свого цуценя пуделя чи, ймовірно, шпіца на ім'я Біліка. Останнє, що важливо, є чи не першим відомим зафіксованим іменем цуценяти у ВКЛ. Королева Бона Сфорца вирізнялася хистом до мисливства, любов'ю до коней та собак. Однак про її домашніх улюбленців відомо обмаль. Листуючись з великим шанувальником собак, герцогом Мантуанським, Фрідріхом Гонзагою, Бона отримала у 1534 р. від нього в подарунок чорну «чудову суку» [2, р. 28]. Проте вартість та цінність таких собак, розведених під замовлення, або отриманих у подарунок, була надзвичайно високою і мало доступною – а то й не баченою – для жителя Волинського воєводства, як і більшості пересічних людей князівства загалом.

Тим часом у XII розділі III ЛС згадуються такі види собак: домашній брехун (дворовий), наслідник або набрехник звірчій (переслідувач дичини), бобровий пес (для полювання на бобрів), курча та хорт (універсальні мисливські собаки), вижла (допомагав вияв-

ляти звіра), узлайник звірячий (виманював дичину), шай (ймовірно, дрібний мисливський пес), шукач під стрілянину, обсочний пес (для оточення звіра), меделянський пес та хорт підсокольний (для соколиних ловів) [6, с. 327]. Останні були вкрай популярними (є попередниками сучасних хортів) – високі, стрункі, швидкі та універсальні для полювання.

Чи володіло селянство собаками – складне запитання. Ймовірно, тварини могли опинитися у їхньому розпорядженні завдяки панству, крадіжці або завдяки спільному користуванню кількох родин з метою мисливського промислу чи виконання повинностей. Недаремно в 1557 р. Устава на волоки забороняла селянам полювати в панських лісах: заборонено ходити в ліс з рушницею, списом чи собакою [Цит. за: 2, р. 34].

Таке припущення ґрунтується на аналізі високої цінності собак у той період. За І ЛС слідника або набрешника було оцінено в 12 кіп литовських грошей, за хорта підскольного та курча – по 10 кіп грошей, за борзого та свійського кобеля – 5 кіп грошей, за узлайника, шайку та гончого пса – 3 копи грошей; за імпортного меделянського пса 12 рублів грошей, а за лягаву підстрелу 10 коп грошей. Мисливські собаки повинні бути добре навченими кінологами для полювання на певних тварин, тож їхня вартість також виділялася залежно від їхньої спеціалізації: за бобрового пса – 12 кіп грошей, лягавого на зайців або звіра – 3 копи грошей, за ласявого та осочного пса – 12 рублів грошей [5, с. 288]. Згадка про шайку доводить, що для полювання могла водночас використовуватися зграя собак. Для порівняння, у 1569 р. яловиця коштувала 40 грошей, а теля – 20, вівця – 15 грошей, а ягня – 5 грошей [8, арк. 110]. Таким чином, вартість залежала як від цільового призначення тварини, так і його імпортного походження. Хоча до кінця XVI ст. ціни на собак впади, що, ймовірно, свідчить про їхнє активне розведення на місцях.

Сторожові собаки були популярними по усій території ВКЛ протягом XVI ст., тож більшість з цієї категорії належали до домашніх, дворових або помішаних порід. У Волинському воєводстві такі собаки згадуються у домогосподарствах, але не виключено, що їх могли залучати і як супровід. Так, у 1569 р. піддані з

Михайлівців скаржилися на слуг володимирського в'їта, які з яток скинули товар у багнюку на поживу тваринам: «*мясо в гряз собакам зметати*» [7, с. 136]. Неможливо поки ствердно відповісти на питання чи могли бути собаки нічийними, але, враховуючи їхню тогочасну вартість, тварина мала б швидко знайти новий дім у випадку втрати власника.

Принаймні, у грудні 1560 р. пограбували підданого Дешка, якого супроводжували два дворових пси і яких відібрав пан Ленко Несвецкий [3, с. 169]. Хоча первинним власником тварин міг бути й пан Дешка з огляду на наступні приклади. Дворові собаки, або так звані свійські кобелі найчастіше охороняли власність та лаяли у випадку наближення непроханого гостя. Зокрема, артикули 13 та 14 І ЛС підтверджують, що такого пса зазвичай садили на ланцюг, оскільки неприв'язаний міг нашкодити пересічним людям, якщо мав агресивний характер [5, с. 288; 6, с. 328]. Тим не менш, основна функція цієї породи зовсім не означала, що Дешко не мав права залучити таких собак до інших обов'язків. Класифікація була умовною.

Собаки відігравали вагому роль під час вигону худоби. Зокрема у 1568 р. ковельські міщани покрали не лише овець, а й собак, що допомагали їх пасти [10, арк. 116]. Свідчення про собак роду Семашків, які допомагали чотирьом пастухам випасати стадо овець в понад сто особин, є унікальними. Серед дев'яти тренованих собак перелічуються не лише породи, а й їхні імена: «*девять псов так двох меделянских волчья рыжого и ушка полового а псицу меделянскую Сахну, курч полевой московський Непроса, хорта белого Недана и особно кобелев трех Злобу, Мурина, Ушка чорных*». За втрату меделянських собак було визначено компенсацію сумою в 6 рублів грошей, за хорта і курча – по 3 рубля грошей [9, арк. 52]. Кольорова гама: чорні, білі та руді пси. Імена, ймовірно, вони отримали від своїх зовнішніх характеристик (Ушка – можливо, примітні вуха; Мурин – чорний), або через характер (Злоба – від агресивного норову).

Важливу роль зіграло походження тварин. Згаданий меделянський вид на сьогодні вимер. Ймовірно, це була велика порода

собак молосового типу з великою головою, гладкою шерстю та плоскою мордою, подібною до бульдога. Вважається, що ці собаки походять від давніх асирійських та єгипетських хортів, які потрапили до Греції, а звідти поширилися по всій Європі. Судячи з назви, ця порода потрапила до ВКЛ, а також до Корони Польської, з Мілану. Курч, за звітами про Ягеллонський маєток, полював на ведмедів, а, отже, також належав до великих молоських собак, проте мав місцеве походження [2, р. 24].

Окремим питання є **умови утримання** собак. У вищих верствах суспільства, як-от у князів, за ними доглядали від понад 20 (у Сигізмунда Августа) до 11 (у Сигізмунда Вази) осіб, не кажучи вже про послуги офіційних кінологів на місцях. Останні опікувалися собаками під час полювання, допомагали ловити тварин для звіринців, супроводжували псів у поїздках, дресирували їх. Собак знаті купали, розчісували, стригли, забезпечували короткошерстим одягом, ветеринарними послугами, балансували раціон. Наприклад, 5 січня 1549 р. за мило та послуги купання і розчісування собак Сигізмунда Августа було сплачено 2 золоті [2, р. 28]. Звісно, такий ретельний догляд характерний виключно для заможних верств суспільства і умови утримання собак у Волинському воеводстві були порядком простіші.

Раціон собак міг складатися з будь-яких недоїдків: кісток, м'яса, каш тощо. Окрім того, собак також годували рибою [4]. З кінця XIV ст. основою поживи князівських собак був жир та овес. Один із рецептів годування гончих порід передбачав чистий сушений овес, який випікали в хлібній печі до підрум'янення, а потім мололи; щоб собака набрала вагу, доцільним було додати 1:6 жита. Все це змішувалося з жиром та різними м'ясними залишками. Іноді з кров'ю або шкварками та трохи солі. Отриману масу варили й згодовували собакам охолодженою.

Висновок. Отже, у литовський період собаки відігравали вагому роль у повсякденних практиках: охороняли двори, активно залучалися до мисливської та пастушої діяльності, рідше – виконували декоративну функцію при дворах князів і магнатів. Використання мисливських навичок цих тварин зумовило їхню класи-

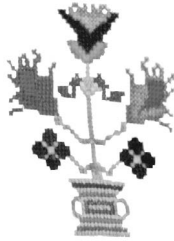

фікацію за спеціалізацією (для полювання на зайців, бобрів, лосів або як універсальних), що відображено в артикулах усіх трьох редакцій Литовського Статуту. Кімнатні собаки траплялися вкрай рідко. У документах Волинського воєводства зафіксовано згадки як про дворових псів, так і про хортів, меделянських собак та інші різновиди. Їхніми власниками переважно була шляхта, що зумовлено високою вартістю окремих порід. У цьому контексті собаки виступали також маркером соціального статусу та матеріального достатку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ:

1. Khamaiko N., Gol'din P., Kublii M., Yanish Y. Cats in Kyivan Rus: where did they come from and how did they look like in the Middle Ages? *Theriologia Ukrainica*. 2024. № 27. С. 25–35. DOI: <http://doi.org/10.53452/TU2704>
2. Ragauskienė R. „Cave canem“: žmogus ir šuo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. [“Beware of the Dog”: The Man and the Dog in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th Century]. *Istorija*. 2010. T. 80, № 4. PP. 21–49.
3. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / підгот. В. Мойсієнко, В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.
4. Михалон Литвин. Про звичаї татар, литовців та московитів / пер. з рос. М. Бистрицького. Москва, 1994. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006844>
5. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 461 с.
6. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 3 : Статут Великого князівства Литовського 1588 року : у 2 кн. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2004. 571 с.
7. Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / упоряд. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. Київ: Наук. думка, 1990. 408 с.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 21. Оп. 1. Спр. 14.
9. ЦДІАК України. Ф. 25. Оп. 1. Спр. 9.
10. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 3.

БЛИЗНЮК
Юрій

ЛУЦЬК ЯК ОСЕРЕДОК КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ: СТАРОДРУКИ НА ВОЛИНІ У XVI–XVIII СТОЛІТТЯХ

м. Луцьк

У статті досліджено роль Луцька та Волинського регіону в системі книжкової культури ранньомодерної доби. Проаналізовано функції міста як транзитного вузла книготоргівлі, інституційного центру накопичення та поширення стародруків, а також середовища взаємодії різних конфесійних традицій. Особливу увагу приділено ярмарковій торгівлі, монастирським і шляхетським бібліотекам, діяльності єзуїтської колегії, а також впливу острозької та почаївської друкарських традицій. На основі актових матеріалів показано практики побутування книги у міському середовищі.

Ключові слова: стародруки, Луцьк, Волинь, книжкова культура, книготоргівля, бібліотеки, ранньомодерна Україна.

Книжкова культура ранньомодерної Волині є важливим складником інтелектуальної історії регіону, однак і досі залишається недостатньо системно дослідженою. Попри значну увагу науковців до діяльності острозької друкарні та становлення кириличного книгодрукування, роль Луцька як одного з ключових центрів циркуляції книги у XVI–XVIII ст. висвітлена фрагментарно [1, с. 12; 3, с. 45].

Водночас Луцьк, як адміністративний центр Волинського воєводства, значний торговельний осередок і важливий пункт конфесійної взаємодії, мав усі передумови для формування розвиненого книжкового середовища. Його географічне положення сприяло включенню міста до широкої мережі культурних і економічних зв'язків Центрально-Східної Європи.

Метою статті є визначення ролі Луцька у функціонуванні регіонального книжкового ринку, аналіз каналів надходження стародруків, а також характеристика основних осередків книжкової культури та читацького середовища.

ЛУЦЬК У СИСТЕМІ КНИЖКОВОГО ОБІГУ ВОЛИНИ

Ярмаркова книготоргівля. Луцьк посідав важливе місце у торговельній системі Речі Посполитої, виконуючи функцію транзитного вузла між польськими, литовськими та українськими землями. Ярмаркова інфраструктура міста забезпечувала регулярний рух товарів, серед яких книги займали помітне місце.

Актові матеріали Луцького гродського суду дозволяють реконструювати повсякденні практики книжкового обігу. У документах зафіксовано численні згадки про книги як предмет торгівлі, зокрема у контексті боргових зобов'язань, купівлі-продажу та інвентарних описів майна [5].

Показовим є приклад інвентарного опису XVII ст., у якому серед рухомого майна згадується «книга друкована словенська», оцінена поряд із тканинами та металевими виробами. Це свідчить про сприйняття книги як звичного товару, що мав визначену економічну вартість і циркулював у загальному ринковому середовищі.

Таким чином, книга у Луцьку виступала не лише носієм знання, але й повноцінним об'єктом економічних відносин.

Луцьк як перехрестя книжкових шляхів. Географічне положення Луцька визначало його роль як посередника між різними книжковими центрами. До міста надходили:

- краківські та львівські видання латинською і польською мовами;
- вільнюські та гданські друки;
- продукція острозької та почаївської друкарень [1, с. 15; 8, с. 43].

Окрему групу становили кириличні видання південноєвропейського походження, які потрапляли до Волині через складну мережу торговельних маршрутів.

У результаті в Луцьку формувалося багатомовне книжкове середовище, що відображало культурну та конфесійну різноманітність регіону.

КОНФЕСІЙНИЙ ВИМІР КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ

Конфесійна структура Луцька безпосередньо впливала на розвиток книжкової культури. Співіснування православної, унійної та

католицької традиції створювало умови для інтенсивної інтелектуальної взаємодії та полеміки.

Православні монастирі та братства підтримували традицію кириличної книги, забезпечуючи потреби богослужіння та освіти. Унійні осередки сприяли поширенню нових видань, орієнтованих на синтез східної та західної традицій.

Водночас діяльність єзуїтської колегії, заснованої близько 1609–1610 рр., відіграла важливу роль у формуванні латиномовного інтелектуального середовища [9, с. 78]. Саме єзуїти систематично формували навчальні бібліотеки, залучаючи видання з польських, чеських і римських центрів друку.

Конфесійна конкуренція стимулювала попит на богословську, полемічну та навчальну літературу, що, своєю чергою, активізувало книжковий обіг у місті.

ОСТРОЗЬКА ТА ПОЧАЇВСЬКА ДРУКАРСЬКІ ТРАДИЦІЇ І ЛУЦЬК

Острозька друкарня стала визначальним явищем у розвитку книжкової культури Волині. Видання Острозької Біблії (1580–1581) не лише мало велике культурне значення, але й сформувало стандарти церковнослов'янського друку [2, с. 67].

До Луцька острозькі видання потрапляли різними шляхами:

- через торговельні канали;
- через церковні зв'язки;
- через дарування шляхти.

Поряд з острозькою традицією, важливу роль у постачанні книг до Луцька відіграла Почаївська друкарня — особливо починаючи з другої половини XVII ст. Унійна за характером із кінця XVII ст., вона постачала літургійну та повчальну літературу для широкого кола читачів на Волині [8, с. 43–45]. Інвентарні описи фіксують почаївські видання у складі як монастирських, так і шляхетських бібліотек луцького регіону [5].

Таким чином, Луцьк виступав важливим центром рецепції обох друкарських традицій, інтегруючи їх у локальний культурний контекст.

МОНАСТИРСЬКІ ТА ШЛЯХЕТСЬКІ БІБЛІОТЕКИ

Монастирські бібліотеки були ключовими осередками збереження книжкової спадщини. Вони формувалися впродовж тривалого часу та виконували функції не лише зберігання, але й поширення книг. Братські монастирі Луцька — зокрема Чеснохрестський та Різдва Христового — мали власні зібрання богослужбових і полемічних видань.

Шляхетські бібліотеки становили окремий сегмент книжкового середовища. Їхній склад відзначався:

- поліглотністю;
- жанровим різноманіттям;
- поєднанням сакральних і світських текстів.

Актові матеріали Державного архіву Волинської області містять інвентарні описи шляхетського майна, у яких книги фіксувалися поруч із господарськими речами [5]. Ці описи дозволяють реконструювати читацькі інтереси та культурний рівень волинської еліти. Земельні угоди та майнові реєстри волинської шляхти також непрямо засвідчують книжні колекції як частину родинної власності [6].

ЧИТАЦЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ТИПОЛОГІЯ КНИГ

Книжкова культура Луцька формувалася у межах кількох соціальних груп: духовенства, шляхти, міщанства та студентства. Кожна з цих груп мала специфічні читацькі потреби, що зумовлювало різноманітність книжкового обігу.

Духовенство формувало попит передусім на богослужбову та богословсько-полемічну літературу. Шляхта, особливо у XVI–XVII ст., тяжіла до юридичних текстів (статути, трибунали), а також хронік і панегіричної літератури. Міщани долучалися до книжного ринку через ярмаркову торгівлю, набуваючи практичні та повчальні видання.

Основні типи книг включали: богослужбові, полемічні, навчальні та юридичні тексти. Важливим аспектом є матеріальність книги: формат, папір, оформлення та наявність маргіналій, що дозволяють простежити історію її використання [7, с. 89–95]. Маргі-

налії на примірниках острозьких і почаївських видань свідчать про активне читання та інтелектуальну взаємодію власників із текстом.

ПРОБЛЕМИ АТРИБУЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Однією з ключових проблем є атрибуція стародруків, що ускладнюється відсутністю повних вихідних даних. Основними методами залишаються: аналіз філіграней, дослідження шрифтів, порівняння орнаментів [1, с. 8]. Систематизований каталог стародруків, укладений Запаском та Ісаєвичем, залишається базовим інструментом ідентифікації волинських примірників.

Перспективи дослідження пов'язані з активним опрацюванням фондів Державного архіву Волинської області, передусім фонду 28 (Луцький градський суд), а також із міжархівними порівняннями з матеріалами польських і литовських архівів. Цифрові бази даних стародруків відкривають нові можливості для виявлення луцьких примірників у колекціях за межами України.

Висновки. Луцьк ранньомодерної доби постає як складний і багатофункціональний центр книжкової культури Волині. Його роль не обмежувалася пасивним споживанням книжкової продукції — місто було активним учасником процесів поширення, обміну та використання книг.

Взаємодія різних конфесійних традицій, розвиток освітніх інституцій і активна книготоргівля сприяли формуванню динамічного книжкового середовища, що інтегрувало Волинь у ширший культурний простір Центрально-Східної Європи. Острозька та почаївська друкарські традиції разом із польськими і вільнюськими виданнями формували багатомовний і полікультурний фонд місцевих бібліотек.

Подальше дослідження луцького книжкового середовища вимагає системного опрацювання архівних джерел і залучення порівняльного матеріалу з суміжних регіонів.

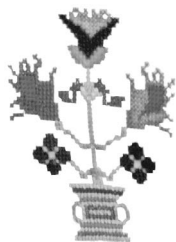

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1: 1574–1700. Львів: Вища школа, 1981. 135 с.
2. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.
3. Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). Київ: Наукова думка, 1990. 188 с.
4. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1997. 344 s.
5. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 28. Луцький градський суд. Оп. 1.
6. Блануца А. Земельні відносини волинської шляхти в другій половині XVI — на початку XVII ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 260 с.
7. Ковальчук Г. Книжкові пам'ятки (рукописні книги та стародруки) у бібліотечних зібраннях України. Київ: НБУ ім. В. І. Вернадського, 2010. 432 с.
8. Ластовський В. Православна церква у суспільно-політичному житті Правобережної України (XVII–XVIII ст.). Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2002. 248 с.
9. Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века. Казань, 1898. 558 с.

ГУЛЬКО
Геннадій

**ГРАФІЧНА
РЕКОНСТРУКЦІЯ
СУМКИ ДОБИ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
З М. ЛУЦЬКА**

м. Луцьк

Загальновідомо, що більш як тисячолітнє минуле Луцька продовжує дивувати любителів історії нашого краю все новими археологічними знахідками. Щоправда окремі з них не завжди вдається відразу визначити щодо хронологічних показників, призначення, або ж масштабів їх застосування. Зокрема, ще з 2016 року в фондах Волинського краєзнавчого музею зберігаються кілька дрібних предметів бронзової металопластики, передані автором цього матеріалу [18]. Вони, як випадкова знахідка в старовинній частині Луцька, ще тоді були попередньо ідентифіковані як фрагменти відносно рідкісної сумки доби середньовіччя, а результати щодо вивчення знахідки - опубліковані [4, 186]. У той же час, всі три десятки додатково виявлених за останнє десятиліття фрагменти сумки все ж є вартими для подальшого поглибленого дослідження. Адже проведені додаткові пошуки публікацій та співставлення з відомими аналогами засвідчують, що подібні накладки, як складові сумки, можуть бути датовані кінцем XIV – першою половиною XV століття [2, 282]. Тому є всі підстави повернутися до матеріалів про знахідку фрагментів сумки саме в часи відомої підготовки до відзначення 600-ї річниці проведення в Луцьку з'їзду європейських володарів у 1429 році. Крім цього, за останні роки чисельні знахідки аналогічних фрагментів згаданої сумки були здійснені не лише на Волині, але й інших регіонах України. Це, як засвідчують нові дослідження стверджує про їх значне поширення на значних територіях, де мав місце як торговий так і культурний вплив у добу середньовіччя Великого князівства Литовського (надалі ВКЛ). Додатковому усвідомленню цього явища науковим співтовариством особливо посприяли археологічні розкопки проведені у 2015 - 2018 роках фахівцями інституту археологів НАН України на місці най південнішого укріплення ВКЛ - залишках фортеці Тягинь на півдні Херсонщини. За інформа-

цією волинського археолога Юрія Мазурика, який брав участь в цих розкопках, серед інших артефактів тут були виявлені нові докази про певну популярність цієї сумки, як складової до одягу, в добу середньовіччя на теренах України. Разом з тим, як відомо з публікацій, такої значної кількості фрагментів таких сумок, як знайдених саме на Волині, в інших регіонах України офіційно не зафіксовано. Тому це дало нам можливість не лише додатково вивчити та систематизувати фрагменти, але й здійснити графічну реконструкцію вигляду однієї з таких сумок, які могли використовуватись в нашому краї.

Тут варто зазначити, що найбільш детально металева атрибутика з таких сумок вже досліджена науковцями з Прибалтики та Білорусі. Зокрема, на підставі їх фрагментів з шкіри та металу, викопаних археологами з середньовічних поховань у населених пунктах Августінішки в Латвії та Копиль у Білорусі, фахівцям також вдалося реконструювати кілька таких сумок. Зокрема, відомо, що виготовлялися вони зі шкіри й мали майже прямокутну форму. Приблизно такою її відобразили в атрибутиці одягу жителя Литви навіть в першій чверті XVI століття [10, 96]. Як це відомо з проведених наукових реконструкцій, оформлення сумки, принцип її закриття та кріплення на поясі користувача мало кілька варіантів. Зокрема, крій сумки знайдений у с. Августінішки був простий – два фігурно вирізані полотнища кишені, зшиті внизу і обабіч; клапаном могло бути довше нижнє полотнище задньої стінки кишені, або його могли викроїти окремо й пришити зверху до задньої стінки кишені [1, 421]. Загалом, як зазначалося, таким виробам притаманні прямокутна форма і майже тотожні розміри: довжина від 19 см, а ширина до 21 см. Клапан сумки був оздоблений бронзовими аплікаціями у вигляді кутників, заклепок, пластинок. Як вбачається з археологічних свідчень, до сумок належав також шкіряний пояс з пряжкою і два окуття на ньому, призначені для підвішування сумки на поясі.

Цікаву конструкцію мав і пристрій, що виконував роль замка. Зокрема, на лицеву поверхню клапана накривки з сумки прикріплено бронзову пластинку що мала, видовжену трапецієвидну форму. Зі зворотної сторони на нижній частині цієї пластини був довгий штифт з округлою голівкою, який проходив наскрізь через шкіру.

Під клапаном на лицевій поверхні передньої стінки кишені сумки за допомогою штифтів закріплено прямокутну рамку з гачком всередині, що слугувала нижньою частиною замка, тобто, власне застібкою. Під рамкою знаходилася тонка бронзова пластинка призначена охороняти шкіру від пошкоджень. Механізм замка діяв так: при накриванні кишені клапаном голівка штифта накладки вміщувалася у прямокутну рамку на кишені, до округлого отвору праворуч від гачка. Далі треба було пересувати її вздовж гачка в отвір, який він замикав. На підставі монет, виявлених у похованні в с. Августінішки описану вище сумку можна датувати XIV–XV століттями і приналежну до латгальської традиції [1, 284].

Схожою за кроєм, але значно складнішою була конструкція замка на згаданій вище сумці з Замкової гори с. Копиль Мінської області (Білорусь). Поряд з конструкцією згаданого вище замка сумки, був ще й звичайний ремінець із простою пряжкою, що додатково кріпив верхній клапан сумки. Водночас більш чисельними були на ній металеві аплікації та накладки. Зокрема, це - лицева бронзова пластинка п'ятикутної форми, дві хрестоподібні накладки для кріплення до поясу, подібна до черепахи накладка нижнього кріплення ремінця та ажурні кутники в нижніх кутках сумки. Вона могла бути дещо меншою ніж сумка з Августінішок. Фахівці вважають сумку з м. Копиль приналежною до типу, що була поширена на теренах впливу литовської середньовічної культури. Датуюється вона білоруськими істориками XIV – XVI століттями [1, 284].

.. Разом з тим, незважаючи на різноманітність форм та конфігурації металевих фрагментів, що належали сумкам, є можливість на підставі аналогів реконструювати вигляд і складові тих, що були виявлені й на території Волині. Тут варто наголосити, що на Волині у ті часи, можливо, побутували обидва вищезгадані типи сумок. Як відомо, звичні нам сьогодні кишені стали робити в одязі у нашому регіоні Європи лише в XVII столітті, а різні дрібні речі, зокрема, гроші, носили в невеличких сумках, які ще називають калитками. Зараз в колекції автора статті нараховується більше тридцяти металевих фрагментів середньовічної сумки. Якщо врахувати передані у фонди ВКМ ще шість, то загальна їх кількість в 40 одиниць

дає підстави по належному дослідити металеві складові досліджуваного раритету. Зокрема, серед таких предметів найбільш чисельними (14 од.) виявилися предмети, що атрибутовано фахівцями як згадувані застібки [1, 282] (додаток 2 б). Всі знайдені на Волині застібки виконані з бронзи, технологією лиття. Вони мають вигляд прямокутних рамок з пластинок переважно 25 мм на 20 мм, завтовшки біля 2 мм. По кутах назовні виступають півкруглі потовщення, на зворотній поверхні яких розміщені чотири короткі штифти для кріплення до шкіри виробу. У внутрішньому полі рамки, на одній з довших сторін виступає плаский гачок. У представленій збірці можна умовно визначити два типи застібок. Перший з них на одній з сторін прямокутника має прикрасу у вигляді незначного вигину, що звершується зубчиком назовні. Згадуваний вище плаский гачок тут має форму, що виглядає як верхня частина арабської цифри «7». У збірці нараховується 9 таких предметів. Застібки другого типу майже аналогічні за розміром і відрізняється від попередніх тим, що всі сторони її прямокутної складової мають незначні синхронні вигини овальної форми. Іншу форму має згадуваний гачок, який тут заокруглений і дещо схожий на відоме риболовне знаряддя. Такого типу застібок в колекції нараховується 5 штук. Враховуючи, що згідно здійсненої латвійськими науковцями реконструкції до середньовічної сумочки могла бути приналежною лише одна застібка, то можна вважати, в збірці представлені фрагменти металеві атрибутики не менше ніж 14 середньовічних сумок.

Майже такою ж кількістю представлені у збірці металеві атрибути сумки, які, згідно з аналогом із Замкової гори м. Копиль, можна кваліфікувати як хрестоподібні кріплення ручок сумки, або ж ремінця, на якому її носили власники (додаток 2 в). Таких предметів нараховується 13 одиниць. Їх також можна розділити на два умовні типи. Перші дійсно мають форму шестираменного хреста з більшими верхніми потовщеними на їх закінченнях раменами та короткими нижніми, закінчення яких загнуті вгору, або ж мають нахил як в православній традиції. Вушко таких предметів має форму типу для звичайних хрестиків, до якого в окремих варіантах кріпилося рухомий штифт «П»-подібної форми. Щоправда, збірка представлена

лише одним таким кріпленням, але він дає підстави вважати, як саме міг кріпитися ремінець або шнурок, на якому носили сумку. Друга група таких атрибутів у верхній частині мають форму дещо схожу на древньоєгипетський символ «анх», але з нижніми короткими раменами. Різняться вони і за формою нерухомого вушка – від округлого до «П»-подібного, в діаметрі до 10 мм, тобто достатнього розміром для кріплення ремінця або шнурка. Про це засвідчують самі ж вушка цих атрибутів зі слідами тривалого подібного використання. Довжина кріплень сумок обох типів різняться від 25 до 30 мм. Виготовлені вони як і зачіпки методом лиття з бронзи. Варто також зазначити, якщо зачіпки, які мали фактично функцію замків, мають ознаки лиш якісного виробництва, тоді як хрестоподібні кріплення ручки або ж шнурка значно різняться як якістю вушка кріплення так і технологією виготовлення.

Значно невеликою кількістю, (лише 3 од.) в колекції представлені згадувані вище лицьові пластини верхніх частин замка (додаток 2 а). Найбільш класично, щодо відомих науковцям їх різновидів, мають вигляд дві з них, які умовно можна розділити на два типи. По-перше, це бронзова п'ятикутна пластина, можливо зооморфного вигляду з п'ятьма отворами, через які заклепками з середини ще на одній пластині кріпився штифт з круглою голівкою. Розмір пластин різняться, але найбільш типові - 50 мм на 28 мм. Помітною є і орнаментация на окремих екземплярах цих предметів, яка має вигляд кількох «S»- подібних фігур з боків та символу «кріна» у верхівці пластини. Окремі дослідження пов'язують її форму та оздоблення з християнською символікою, так як птахоподібна накладка має вигляд голуба, символу Святого Духа. Доповнюють п'ять заклепок уздовж накладки, що, можуть символізувати п'ять ран завданих Спасителеві на хресті. Тут варто наголосити, що пластинчасті накладки – найдавніші та датуються кінцем XIV – першими десятиліттями XV століть. Досить естетично виглядає і друга бронзова накладка розеткоподібного типу, які теж побутували у згадану добу середньовіччя. Зберігся лише лицевий її фрагмент, що має п'ять отворів для кріплення її нижньої частини. Розмір накладки в діаметрі становить 40 мм. Її шість пелюсток завершуються фігурними, схожими на символ «крін» раменами, а центральна її

частина прикрашена колом з п'ятьма крапками по колу та однією по центрі. На думку литовських фахівців така форма та орнамент символізують небесне склепіння, Церкву та Бога [1, 284]. На підставі описаних вище фрагментів та відомих аналогів, художником з м. Луцька В. Мискевичем була здійснена реконструкція сумки, приналежну до Волині в XV столітті (додаток 3). За формою та змістом накладок вона нагадує відновлену сумку з м. Копиль в Білорусії, показним є також присутність накладки схожої на черепашку. Така форма накладок була характерна для символіки доби Волинсько – Галицької держави.

У висновку можна наголосити на наступному. Вивчення згаданих металевих фрагментів виявлених на Волині, свідчить, що вони могли бути складовими біля 14 сумок, якими користувалися середньовічні жителі та гості цього регіону. Виявлення їх у межах міст Луцька, Володимира-Волинського, сіл Княгининок, Жидичин та Шепель Луцького, Чорторийськ Маневицького та Миляновичі Ковельського районів свідчить про широкий ареал побутування сумок такого типу на території області. Водночас, якщо в наукових публікаціях прибалтійських фахівців стверджується про приналежність таких сумок до священнослужителів католицького францисканського ордену, то цілком ймовірно, що в нашому краї їх могли використовувати ще й представники окремих верств населення, зокрема, торгівці (додаток 4). Це положення підтверджує факт, що знахідки фрагментів сумок виявлені в різних частинах Волині, де діяльність францисканців не проявлялась, але місцеві та приїжджі торгівці могли ними користуватися. Звертає також увагу різний технологічний рівень металопластики, що прикрашав сумки. Вірогідно, що конструкція замків виготовлялася в більш спеціалізованих майстернях і вони були на Волині привозними. Щодо різноманітності хрестоподібних накладок, то зважаючи на їх якість, то тут могло бути їх місцеве виробництво. Вірогідною причиною різних технологічних рівнів таких виробів могло бути статусне призначення сумок – більш якісне естетичне оформлення для заможних верств населення і менш якісне – для інших. В останньому варіанті можливим було виготовлення таких сумок для незаможного місцевого населення з грубого полотна.

У цілому, цей предмет особистого вжитку, виготовлений з якісної шкіри, прикрашений металевими аплікаціями та специфічним замком, все ж має іноземне походження. Але цілком можливо, що якась історична подія в першій половині XV століття на Волині спричинила зацікавленість саме на такими сумками, які пізніше в різних варіантах набули поширення серед різних верств місцевого населення. Як версія, то цілком можливим це могла бути грандіозна за кількістю прибулих на Волинь осіб різних верств середньовічної Європи в січні 1429 року[8, 251]. Адже прибуття й досить тривале перебування в тодішньому Лучеську Великому та його околицях не лише ряду монархів Європи, але й сотень вельмож та тисяч васалів і слуг з їх причту цілком могли залишити тут не лише монети з багатьох країн Європи XV століття, які періодично знаходять. Ця подія цілком могла здійснити й появу своєрідної європейської «моди» на користування досить елегантною атрибутикою до тодішнього одягу – сумочками, які не лише надійно зачинялися, але й були прикрашені блискучими бронзовими накладками.

Додаток 1.

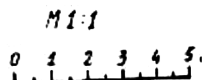

Металеві фрагменти середньовічних сумок знайдених в п'яти регіонах області.

З приватної колекції автора. Фото Г. Гулька, 2026 р.

Додаток 2.

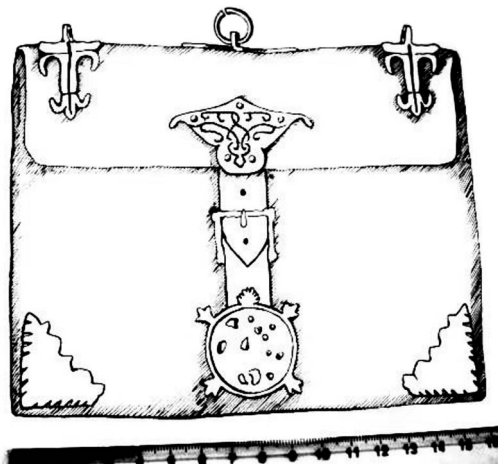

Фрагменти з середньовічної сумки з м. Луцька.

Рис. художника В. Мискевича. Зліва направо на малюнку:

- а) Лицева пластина замка з середньовічної сумки.*
- б) Фрагмент замка з середньовічної сумки.*
- в) Хрестоподібна накладка для кріплення сумки до пояса.*
- г) Накладка на вугол сумки.*

Додаток 3.

Реконструкція середньовічної сумки з м. Луцька.

Рис. художника В. Мискевича, 2019 р.

Додаток 4.

*Середньовічна гравюра. Торговець з Великого князівства
Литовського з сумкою на поясі.
З книги «Україна і Литва в XIV–XVI століттях» [8, 96].*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берга Т. Литовские элементы в кладбищах Августинишки и Слутишки XIV – начала XVII века. Lietuvos Archeologia. – Т. 21. – С. 421–29.
2. Білявіна С. Гуленко К. та інші. На розі двох світів. Історична спадщина України та Литви на території Херсонщини. - Видавництво Гілея. - Київ, 2018. - 72 с.
3. Гупало В. Один різновид застібок до шкіряної сумки з літописного Звенигорода. // Княжа доба. – Київ : Видавництво ППВФ, 2012. – С. 282.
4. Гулько Г. Знахідка фрагментів до сумки доби середньовіччя в м. Луцьку. Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 6. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 90-річчю Волинського краєзнавчого музею, Луцьк, 14 червня 2019 року. - Луцьк, 2019. - 284 с.
5. Грушевський М. Історія України Русі. – Т. IV. XV–XVI віки. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 194–199.
6. Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. Упорядкування та переклад з польської о. Юрія Міцика. 2-ге видання, допрацьоване. – Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2009. – 1004 с.

7. Кучинко М. Історично-культурний розвиток Західного Побужжя в IX–XV ст. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 1993. – С. 160.

8. Русина О. Луцький з'їзд монархів 1429 року. Енциклопедія історії України. Ред. Кол. В. Смолія (голова) та ін. – Т. 6. – Київ : Наукова думка, 2009. – 790 с.

9. Рабинович М. Калита игрока. Судьбы вещей. – М., : Издательство «Детская литература», 1984. – С. 145.

10. Смолій В., Берковський В. та інші. Україна і Литва в 14–16 століття. -Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 252 с.

11. Садовнік Т., Бірюліна О., Баран В. Європейський з'їзд 1429 року в Луцьку. Вид.2-г.- Луцьк, 2006. - 32 с.

12. Троневиц П. Волинь в сутінках української історії XIV–XVI ст. – Луцьк : Місійна фабрика «Християнське життя», 2003. – С. 44–45.

13. Терський С. Історія Луцька. Т.1. Лучеськ X–XV ст. – Львів : Вид-цтво національного університету, 2007.-251 с.

14. Терський С. Княже місто Володимир. – Львів : Вид-цтво національного університету «Львівська політехніка», 2010.-210 с.

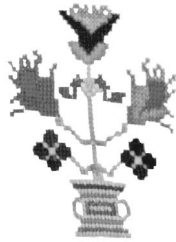
15. Волинський краєзнавчий музей. Інв. № – Р21927–21939.

16. Електронний.ресурс:<http://www.inst.ukrLviv.ua/files/K-doba/6017-Hupalo>.

Ра

МАРИСКЕВИЧ
Владислав

**ЕТНОКОНФЕСІЙНА
СТРУКТУРА
НАСЕЛЕННЯ МІСТА
ЗАСЛАВА У ПЕРШІЙ
ТРЕТИНІ XVIII СТ.**

м. Остроз

Упродовж першої третини XVIII ст. населення міста Заслава, аналогічно всім містам Волинського воєводства, складалося з широкого кола представників етнорелігійних спільнот: русинів (українців), поляків, євреїв, татар, турків, угрів, волохів та, можливо, литвинів. Вони ж входили до православної, унійної, римо-католицької, юдейської общин. Існування ж громади мусульман ми ставимо під сумнів, оскільки татарська громада у Заславі у зазначений період повністю зникає, а заславчан турків за походженням налічувалося лише кілька осіб і при цьому ж вони належали до громади християн і мали характерні українські імена, про що буде зазначено нижче.

Питання етноконфесійної структури населення міст Волинського воєводства у період XVI–XVIII ст. є складною дослідницькою проблемою. Це пов'язано з тим, що наявна джерельна база репрезентована обліковою документацією (поборові реєстри, інвентарі, ревізії, люстрації) не містить у собі достатньо необхідної для такої верифікації прямої інформації. Втім, окреслення бодай приблизної етнорелігійної ситуації дозволяє частково простежити її вплив на соціально-економічний розвиток міських поселень на теренах Коронної України.

Особливо це актуально для періоду першої третини XVIII ст., коли більшість міст Правобережжя відновлювали свій економічний та демографічний рівень розвитку після втрат, зазнаних у часи Козацької революції (1648–1676), доби Руїни (1657–1687) та Північної війни (1700–1721). Тоді ж розпочався процес заселення розорених земель [12, 95].

Переважає більшість міст Волинського воєводства мали приватновласницький характер (91%) [5, 139]. Тому доля пересічного міста залежала від політики його власника. Магнати та шляхта

залучали представників різних етносів до розбудови поселення у багатьох сферах: управління, військова служба, ремесла й промисли та торгівля тощо. Фактор приватного власника міста вносив корективи в етноконфесійну градацію його населення.

Місто Заслав Кременецького повіту Волинського воєводства, що перебувало у руках князів Любомирських та Сангушків може слугувати прикладом вищевказаних процесів. Проте, навіть за умови збереженого чисельного документального масиву з історії міста періоду другої половини XVII–XVIII ст., даний аспект не знайшов належного висвітлення в історіографії. Питання етнічного складу населення міст Волинського воєводства й Правобережжя у XVI–XVIII ст. та становища в них окремих громад частково представлені в працях: О. Барановича [1], Я. Дашкевича [8], А. Заяця [9], М. Бирука [3], М. Близняка [5], І. Рибачок [13], М. Якубовича [15], О. Савченка [14] та В. Марискевича [10].

Джерельна база цієї наукової розвідки включає низку інвентарів міста Заслава першої третини XVIII ст., що датовані: 1700, 1708, 1722 та 1728 рр [11; 18; 19; 16; 17].

Для реконструкції національної ідентичності мешканців міста Заслава автор опирався на аналіз імен та прізвиск/прізвищ. Наприклад у визначенні русинів (українців) автор орієнтувався на відповідні імена: Матвій, Трохим, Грицько, Гаврило, Іван, Андрій, Михайло, Лесь, Демко. Прізвища, що свідчать про належність до української/руської громади в інвентарях часто мають закінчення: *-ук/-юк, -енко, -як/-ак* тощо. Представники польського етносу, як правило, мають також ономастичні ознаки, імена: Войцех, Казимир, Якуб, Мацько, Юзеф; прізвища, із закінченнями на: *-ов, -евич, -ський/-цький* або ж прямий підпис «rolak» (що зустрічається вкрай рідко). Викладена методика має загальний характер і при відсутності інших інструментів для вивчення етнічної приналежності може бути названою задовільною, хоч і не гарантує абсолютної вірогідності. Річ у тім, що упорядники інвентарів могли фіксувати українські імена на польський лад: Іван – Ян, Андрій – Анджей тощо.

Визначення представників єврейської громади має значно менше труднощів. У першу чергу через те, що упорядники інвентарів

річпосполитського періоду XVI–XVIII ст. завжди виокремлювали цю меншину серед міського загалу. Наприклад в інвентарях Заслава 1700 та 1708 рр. номери єврейських димів зазначалися в окремій колонці під відповідним заголовком — «żydowskie». Інвентарі міста Заслава 1722 та 1728 рр. споряджалися за відмінно іншим принципом. У них євреїв обліковували в окремій від християн частині документу. Річ у тім, що в інвентарях відзначалися відомості про євреїв-юдеїв та євреїв-християн. Євреї-юдеї фіксувалися окремо – наприклад, під заголовком «Осілість жидів міста Старого» («Osiadlosc żydow miasta Starego»), як в інвентарі 1728 р. [17, 14]. Опис містить повуличний перелік димів та підсумкові дані про їхню кількість та прибутковість (дохід з податків, шинків, корчем тощо). Водночас дані про євреїв-християн вносили до переліку міщан-християн, що потребує особливої уваги.

Русини. Вище перелічені інвентарі Заслава першої третини XVIII ст. свідчать про суттєве переважання серед заславчан частки русинів та утримання ними статусу титульної та найбільшої етнічної спільноти. За нашими спостереженнями, кількість русинів Заслава коливалася у діапазоні 62–73% упродовж 1700–1728 рр. Окремої дільниці русини у Заславі не мали, а їхні дими розташовувалися в межах всього міста, а також передмість.

Заславські русини відігравали провідну роль у багатьох сферах міського життя: починаючи від участі в роботі органів міського самоврядування (магістрату), продовжуючи службою у надвірному війську або гарнізоні та закінчуючи ремеслами й промислами.

Прикладом різнобічної кар’єри міського урядника є Миколай Слонімський із Заслава, який, ймовірно, був унійним русином. Уперше він згадується в інвентарі 1700 року на посаді — міського писаря [11, 85], а у 1708 р. він вже посідав уряд вйта [19, 19]. В інвентарі 1722 р. М. Слонімський згадується як піший міщанин Нового міста без жодної згадки про будь-який уряд при магістраті чи замку [16, 41]; натомість у 1728 р. він служив возним — доставляв кореспонденцію до замкового уряду [17, 32].

Окрім М. Слонімського, серед русинів урядників Заслава можемо перелічити: Ян Щудленко — вйт Нового Заслава у 1722 – 1728

р. [16, 37; 17, 31]; Ян Дегтяренко — старозаславський війт у 1728 р. [17, 20]; Анджей Кішоваренко — бурмистр магістрату Заслава у 1708 р. [19, 7]; Іван Безбокий — старозаславський бурмистр у 1728 р. [17, 20]; Іван Семененко — новозаславський бурмистр у 1728 р. [17, 31]; Іван — міський писар у 1708 р. [19, 5]; Грицько Рабчученко — міський писар Заслава у 1728 р. [17, 33]. Отож заславські русини могли просуватися всією урядницькою ієрархією: від писаря до війта. Головними умовами на той час були підтримка власника міста та унійне або ж римо-католицьке віросповідання. Це зумовлено тим, що у другій половині XVII–XVIII ст. на Правобережжі тривав інтенсивний процес переведення православних мешканців на унію або римо-католицизм. Відтак належність до православ'я унеможлиблювала посідання високих урядів та участь у врядуванні містом.

Окрім магістрату та замкового уряду, русини Заслава становили переважну більшість у військових загонах міста — надвірному війську та гарнізоні (козаки), а також у міській варті (гайдуки). Інвентарі першої третини XVIII ст. фіксують 55 димів військових: 30 козаків та 6 гайдуків у 1700 р. [11, 88]; 9 козаків та 2 гайдуки — у 1708 р. [19]; 4 козаки — у 1722 р. [16]. та 4 козаки — у 1728 р. [17]. Дані з двох останніх інвентарів не слід сприймати буквально. Військові були лібертованою категорією населення, і їх усе менше вносили до інвентарів, тому їх могло бути значно більше. Деякі з русинів військову службу поєднували з промислами. Наприклад, у 1700 році козак Максим із Нового міста володів однією діючою винницею [11, 86].

Переважна більшість згадок про русинів Заслава пов'язана з їхньою зайнятістю в ремеслі, промислах та інших родах професійної зайнятості. Про це свідчать приписи поруч з їхніми іменами в інвентарях. Серед заславських русинів були представники таких професій: бондарі, гарбарі, гончарі, ковалі, колесники, котлярі, кравці, кушніри, олійники, пастухи, пекарі, рибаки, римарі, різники, теслі, ткачі, шевці, шмуклери. У джерелах вони репрезентовані партачами (позацеховими ремісниками) та власне цеховиками. З лав останніх в інвентарях згадуються цехмістри: Яцько Швець [11,

85; 19, 7]; Ян Гончар [17, 21]. З промислів русини найактивніше проявляли себе в борошномеллі, володіючи більшістю млинів, що розташовувалися на греблі між Старим та Новим Заславом.

Своєрідним індикатором існування та благополуччя окремої етноконфесійної громади є наявність духовенства та релігійної інфраструктури. Русини Заслава належали до русько-православної та русько-унійної громад. На основі інвентарів Заслава першої третини XVIII ст. неможливо розмежувати їх між собою та підрахувати кількість представників кожної з них. Ситуація зумовлена тим, що в перші десятиліття XVIII ст. завершився останній етап переходу православних владицтв до унії (зокрема, останньою у 1702 р. приєдналася Луцька єпархія на чолі з Д. Жабокрицьким [7, 384]). Однак згадані джерела дають можливість простежити функціонування православного та унійного духовенства, а також стан їхнього матеріального забезпечення, що впливало на культурний рівень мешканців.

Русько-унійна громада гуртувалася при церкві Преображення Господнього, що розміщувалася на території Старозаславського замку. У 1700 р. її настоятелем був отець Теодор Трофимович [18, 7]; з 1708 по 1728 рр. включно цю посаду обіймав Миколай Лобкович [19, 4; 16, 5; 17, 5]. Русько-унійному духовенству власники приватних міст надавали відчутну підтримку. У 1671 р. князь Олександр-Януш Заславський підтвердив усі права храму, надані його попередниками [11, 84]. У 1675 р. князь Дмитро-Юрій Вишневецький повторно підтвердив усі права та фундації в м. Дубно [18, 7]. У 1695 та 1699 рр. князі Любомирські підтверджують права храму на волоки, поля, городи та сіножаті, а також розпорядилися, аби міра зерна та колове з млина передавалися настоятелю [19, 4–5]. При храмові діяли руська школа¹, шпиталь та цвинтар [19, 4–5]. Отож, парафія церкви Преображення Господнього була міцним релігійним та соціальним осередком, який мав постійну підтримку власників міста. Наявність шпиталю, школи та земельних володінь свідчать про суттєву роль громади в житті міста.

¹Школа згадується в інвентарі міста Заслава 1700 року, проте в наступних інвентарях (1708, 1722 та 1728 рр.) про неї вже не йдеться. Ймовірно школа припинила свою діяльність.

Православним мешканцям Заслава служила церква святого Миколая на Новому місті. Свого часу пан Міхал Бодаковський запросив на служіння у ній протопопа, проте коли саме це відбулося — невідомо. При церкві функціонували школа, шпиталь та цвинтар [11, 84]. У 1708 р. настоятелем храму був отець Семян Маницький. В інвентарі вказаного року зазначено, що отець служив у храмі при «давній фундації та вольностях їх милостей князів» [19, 24]. Наведене свідчить про протекцію власників Заслава над цією церквою, однак, вона була скромнішою порівняно з унійною церквою Преображення Господнього, про що свідчить стриманий характер запису. Прямих документальних свідчень про перехід храму до унії наразі не виявлено. Враховуючи офіційне приєднання Луцької єпархії до унії в 1702 р., логічно припустити, що на момент укладання інвентаря 1708 р. церква святого Миколая вже функціонувала як унійна.

Поляки. Поляки у Заславі численно поступалися русинам у досліджуваній період, але за рівнем впливу вони переважали. Здебільшого польські домогосподарства належали шляхтичам і окремим родинам містян. У Заславі поляки-шляхтичі виконували управлінську функцію. Вони посідали високі уряди при замковій адміністрації та магістраті (губернатор, війт), а також у надвірному війську (ротмістр, поручник). Для прикладу, у 1700 році губернатором Заслава був шляхтич пан Вольський. Він репрезентував на місці князів Любомирських, контролював роботу магістрату, сплату податків та виконання повинностей. Саме за його розпорядженням у Новозаславському замку було зведено нове приміщення для замкової адміністрації [11, 83]. У 1704 р. губернатором Заслава був Якуб Лясковський. Відомий урядник тим, що відстоював інтереси свого міста перед Кременецьким гродським судом. Тоді Я. Лясковський повідомив суд, що місто, як і всі маєтності Любомирських в межах князівства, через повстання 1704 р. С. Палія та спричинених у результаті руйнувань, не може сплатити податок до державного скарбу [6, 70]. Щонайменше з 1728 по 1737 рр. уряд губернатора обіймав Станіслав-Антоній Іжицький [6, 70].

Згадок про заславських війтів з числа поляків не велика кількість. Одна з них датується 1700 роком: тоді уряд війта обіймав пан

Семіон Скальський. До котрого часу він виконував ці обов'язки, сказати важко. Водночас в інвентарі 1708 р. цей шляхтич згадується як «лісничий» («lesniczy») [19, 5].

У надвірному війську заславські поляки займали командні посади. Пан Єжи Малиновський — ротмістр козацької хоругви Заслава в складі Острозького ординатського полку у 1700 р. та, щонайменше, до 1708 р. Він мешкав на Ринковій вулиці Нового міста [11, 88], і йому належала вся повнота командування. Зокрема, в інвентарі 1708 р. вказано, що в разі виникнення сутичок із мешканцями міста вояки повинні були відповідати лише перед згаданим ротмістром [19, 11]. Із молодшого командного складу хоругви в тому ж інвентарі згадується козацький поручник Рожбіцький, за яким числилася половина пустаго пляцу [19, 9]. Окрім «офіцерського верху», представники польського етносу зустрічаються серед складу міської варті. Зокрема, у якості гайдуків, як, для прикладу, гайдук Красовський із Старого Заслава [19, 18].

Ремеслами, промислами чи торгівлею заславські поляки не займалися, що було притаманно представникам цієї спільноти на теренах усього воєводства. В інвентарях першої третини XVIII ст. зустрічаються тільки поодинокі згадки про поляків-ремесників: Мацько Поляк — бондар [18, 31]; Юзеф Гончар [18, 33]; Казимир Гончар [18, 7]; Стефан Ткач [16, 41]; Ян Орлович — ткач; Казимир Різник [17, 21]; Войцех Столяр [17, 23] тощо. Окремі записи стосуються мельників, ймовірно, польського походження: Казимир Мельник зі Старого міста [17, 22] та мельник Красовський із Нового Заслава у 1728 р. [17, 37]. Вони, як і русини, також володіли млинами, проте у меншій кількості.

Польська громада Заслава у більшості сповідувала римо-католицизм. Відповідно, об'єднуючими чинниками для них виступали костели, монастирі, шпиталі та школи. Упродовж першої третини XVIII ст. релігійні потреби місцевих католиків задовольняли фарний костел св. Івана Хрестителя та Костел Велебних отців при монастирі Бернардинів.

Фарний костел Івана Хрестителя розташовувався у Старому місті на вулиці Широкій [11, 84; 16, 19]. На початку XVIII ст. свя-

тиня перебувала у зруйнованому стані й потребувала нагального ремонту [11, 84]. Ситуація змінилася лише наприкінці першої третини XVIII ст. В інвентарі 1728 р. вказано, що костел відбудували упродовж останніх двох років (на момент укладання документа), тобто 1727–1728 рр. При костелі стояла плебанія (дім настоятеля), що була переважно дерев'яною та частково мурованою [16, 7]. З дослідження Т. Вихованця нам відомий список пробощів Заславської католицької парафії у досліджуваній період: Владислав Мальчевський (1698-1716 рр.), Шимон Сейневич (1716 р.) та Міхал Гурський (кінець 20-х рр. XVIII ст.) [6, 76]. Інвентарі фіксують при костелі два польські шпиталі — дерев'яний та мурований (останній перебував у зруйнованому стані упродовж усієї першої третини XVIII ст.). Шпиталі надавали дах над головою, харчування та догляд заславчанам похилого віку й тим, хто в силу обставин більше не міг себе самостійно забезпечувати. Інвентарі 1722 та 1728 рр. містять також коротку згадку про школу, що діяла при костелі.

Останній інвентар фіксує факт незаконного розширення костельної громади. Упорядники зазначили, що межі плебанії доходили до вулиці, яка розпочиналася від двору пана-шляхтича Голоєвського. Однак, як стверджували свідки, плебанія без жодного юридичного права (*«nullo jure»*) розширилася за свої межі та привласнила будинки із підданими, що належали місту. Цю справу, за словами упорядників, мали вирішити князі Сангушки як законні дідичі та благодійники [17, 25].

У місті функціонував осередок католицького ордену бернардинів. Як було зазначено вище, йому належали власний монастир та костел. Поодинокі згадки про цей релігійний осередок знаходимо в інвентарях 1700 та 1708 рр. (без детального опису). Інвентар 1722 р. вказує лише на те, що костел та монастир «збудовані у вишуканому стилі» [16, 5]. Інвентар 1728 р. повторює цю інформацію і водночас доповнює її: комплекс бернардинів, зведено задля внесення до нього образу Чудотворної Божої Матері. Упорядники також віддають шану князям Сангушкам, наголошуючи, що завдяки «підкуванню та старанням ясновельможних князів їх милостей Сангушків, маршалків Великого Князівства Литовського, заради

слави Божої, немалим коштом їхньої панської милості у році минулому 1727-му та нинішньому 1728-му [костел] наново відремонтований та оздоблений» [16, 7].

Якою була доля релігійного осередку бернадинів до першої третини XVIII ст. сказати важко. Його існування у другій половині XVII ст. підтверджується привілеєм від 7 жовтня 1682 р., який передбачав передачу бернардинам пустих міських пляців за спеціально визначеним порядком [11, 84].

Євреї. Єврейська громада Заслава за кількісними показниками посідала одне з чільних місць в етноконфесійній структурі міста. На основі матеріалів інвентарів міста Заслава першої третини XVIII чітко простежується, що протягом цього проміжку часу, їхня кількість неухильно зростала в міру відбудови міста та стабілізації воєнно-політичної ситуації в регіоні. Так, на початку XVIII ст. у Заславі розташовувався 51 дим євреїв, що становило близько 14,4% (у 1700 р.) [11, 89]. Відтоді, їхня чисельність проявляє загалом позитивну динаміку: 44 дими — 17% (1708 р.) [19, 4–22]; 86 димів — 20,7% (1722 р.) [16, 8–19; 33–41]; 136 димів — 24,3% (1728 р.) [17, 14–37]. Тобто до кінця першої третини XVIII ст. євреї посідали другу ланку серед населення. Цьому сприяв ряд чинників. Після завершення бойових дій, князі Любомирські та Сангушки як дідачі Заслава взяли за економічну відбудову своїх міст, як і інші магнати Волині. У цій справі їм знадобилися підприємницькі якості євреїв, тому власники приватновласницьких міст намагалися створити умови для функціонування кагалу в своїх володіннях. Ба більше, відомий випадок, коли Сангушки навіть віддали Заслав в оренду двом євреям — Лейзьові та Шмуню. Місто останні орендували в 1727–1728 рр. Водночас, за твердженням дослідника Т. Вихованця, точно не відомо чи вони орендували все місто чи лише окрему його частину [6, 74].

На відміну від перших двох громад, на основі інвентарів Заслава 1722 та 1728 рр. ми можемо окреслити межі єврейської громади. За нашими спостереженнями, заславські євреї локалізувалися навколо торгово-ремісничих осередків міста, а також культової споруди – синагоги. У Старому Заславі євреї переважно населяли

ринку, вулицю Шкільну (тобто поблизу синагоги) та вулиці, прилеглі до монастиря бернардинів. Декілька єврейських димів розміщувалися на вулицях: Південній, Західній та Північній [16, 8–12; 17, 14–17]. Аналогічна ситуація спостерігалася і в Новому Заславі, де більшість євреїв мешкала в межах міського ринку [16, 33–34; 17, 26–27].

Євреїв Заслава об'єднував кагал — орган міського самоврядування, що формувався та функціонував на основі етнічної належності та постулатів юдаїзму. До нього входили всі члени громади: орендарі, купці, ремісники тощо [2, 44]. З інвентарів першої третини XVIII ст. можемо дізнатися про ключових духовних та світських урядників кагалу: рабин (духовний очільник громади, мав вирішальний голос у релігійних і повсякденних побутових питаннях) [7, 400], синдик (відповідав за кореспонденцію та підтримував контакти зі шляхтою, духовенством та всіма зацікавленими сторонами) [20, 23], вірний (староста кагалу) та школьники (помічники рабина). З відомих нам рабинів можемо назвати Носана (1700 р.). Можливо, він виконував цю функцію аж до 1722 р., оскільки в тогочасному інвентарі згаданий лише «Рабин Старий теперішній» [16, 13]. У 1728 р. посаду обіймав рабин Израель [17, 16]. Із числа синдиків, які представляли інтереси кагалу, знаємо про Лейзора зі Старого Заслава (1722 р.) [16, 13]. Урядники кагалу відповідали за дотриманням євреями приписів юдаїзму, що регулювали культурне та економічне життя громади.

Заславські євреї зосереджувалися на переробних промислах та торгівлі: їм належали винниці, броварні, різниці, шинки, крамниці, заїжджі двори. Меншою мірою євреї працювали ремісниками. В інвентарях згадуються євреї з такими професіями: бондарі, кравці, кушніри, різники, пекарі, золотарі, інтролігатори, склярі, теслі, цимбалісти, цирульники, шевці, шмуклери тощо. Кількість представників кожного ремесла та професії варіювалася від 1 до 5.

Освітньо-релігійне та громадське життя заславського кагалу оберталася навколо синагоги, що розташовувалася у Старому Заславі. У ній рабини та вірні проводили збори громади, кантори вели богослужіння, школьники прислужували, а бакалаври навчали євреїв Заслава грамоті.

Інвентар 1728 р. згадує двох канторів: Ірша та Мошка Сліпого [17, 16]. Зі школьників можемо перелічити: Мошка (1700 р.) [11, 84], Янкеля та Лейзора зі Старого міста (1722 р.) [16, 12], а також Янкеля з Нового Заслава (1728) [17, 27]. Із євреїв-вчителів або бакалаврів Заслава першої третини XVIII ст. відомі: Масіуш та Мошко (1700 р.) [11, 84]; двоє не названих бакалаврів (1722 р.) [16, 45]; Майор, Абрам, та Майор (1728 р.) [17, 15–16]. При синагозі діяли мурований шпиталь та лазня. Єврейський цвинтар (кіркут) розташовувався за Острозькою брамою Старого Заслава [17, 18].

Татари та турки. Етноконфесійну палітру міста доповнювали представники східних народів — татари та турки. В інвентарях Заслава першої третини XVIII ст. вони мають відповідні приписи: «татарин» або «турчин» (турок). Вказівками на присутність татар у Заславі на початку XVIII ст. слугують імена мешканців. Водночас матеріали інвентарів свідчать, що татари Заслава зникають вже на зламі XVII–XVIII ст. Так, в інвентарі 1700 р. зафіксовано лише один дим татарина Вонсевича та згадано 16 занепалих татарських пляців, що належали Атанашу, Брагімовичу, Бумажу, Вараку, Гуневичу, Дашкевичу, Жданевичу, Мехмету, Миколайевичу, Мусі, одному не названному татарині, Пакучу, Станкевичу, Шабану, Шабкунському, Якубовичу. Про самого Вонсевича відомо, що він служив міським десятником. Татари несли військову службу, за що отримували королівські та князівські надання [4, 159]. Жодні згадки про заславських татар не зустрічаються у наступних інвентарях міста першої третини XVIII ст. Маємо лише короткі записи про пусті пляци з коментарями, як-от у переліку міських димів на Ковальській вулиці в інвентарі 1708 р.: «Tamze po tatarach» [19, 6]. Це свідчить про зникнення/асиміляцію в місті татарської етнічної громади.

Про ймовірних заславських турків володіємо мізерною кількістю інформації. Наприклад, в інвентарі 1722 р. серед мешканців Нового Заслава зазначено Андрія Турчина [16, 46], а в 1728 р. маємо запис про Грицька Турчина з тієї ж частини міста [17, 29]. Власне українські імена названих заславчан свідчать про їхню культурну асиміляцію серед переважаючого русинського населен-

ня. Втім, не можемо цілковито стверджувати, що вони належали саме до вихідців з цього східного етносу.

Власники димів, які, можливо були волохами за походженням, мали характерні прізвища, утворені від етронімів «волошин» або «волох». Для прикладу, у 1700 р. один із трьох таких димів належав Іванові Волошину — пахолку панцизняному з Нового Заслава [11, 90]. В інвентарі 1722 р. серед 12 заславських пахолків зазначено Демка та Романа Волошуків, які теж мешкали в Новому місті [16, 40]. З жителів угрів Заслава згадується лише один дим, який належав Ференсу – пахолку замковому [11, 90].

В інвентарях Заслава першої третини XVIII ст. зафіксовано мешканців, які, гіпотетично могли походити із земель Великого князівства Литовського, про що непрямно говорять їхні прізвища: «Литвинець» (Іван Литвинець із Нового Заслава) [16, 46] або «Литвинчук» (Мишко та Федір Литвинчуки зі Старого міста) [17, 18]. За влучним зауваженням історика А. Заяця, важко сказати чи подібні прізвища справді окреслювали литовців чи мешканців з Великого князівства Литовського загалом, скоріше вони вказують про вихідців з білоруських земель [9, 355].

Отже, етноконфесійна структура населення міста Заслава у першій третині XVIII ст. постає неоднорідною та різномітною, що притаманно містам Волинського воєводства та Правобережної України. Заславські русини становили більшість населення. Вони брали участь в управлінні містом, обіймаючи уряди при магістраті (війти, бурмистри, писарі тощо), а також переважно активно працювали ремісниками та на промислах. Також русини несли військову службу козаками у надвірній хоругві та гайдуками у міській варті. Поляки попри свою малочисленність мали надзвичайний вплив на суспільне та економічне життя Заслава, посідаючи важливі уряди при замковій адміністрації (наприклад губернатора), займали вищі командні посади у військових загонах та користувались привілеями та особливим статусом серед мешканців, що забезпечувало для них шляхетське право. Євреї тримали монополію на всю торговельну справу в місті, тримаючи заїжджі двори, шинки, крамниці. Загалом підтримка від дідичів міста, високий

рівень внутрішньої організації сприяли чисельному приросту єврейського населення. Малий відсоток в етноконфесійній градації населення складала також представники таких етносів, як татари, турки, волохи, угри, литвини тощо. Населення Заслава у XVIII ст. належало до православної, унійної, римо-католицької та юдейської громад. Можна припустити, що співіснування цих етнорелігійних спільнот сприяло соціально-економічному та культурному піднесенню Заслава у першій третині XVIII ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Волинське воєводство. К., 1931. 157 с.
2. Баранович О. Упадок города Речи Посполитой: Староконстантинов в XVIII в. *Вопросы истории*. 1947. № 8. С. 30–49
3. Бирук М. Населення Острожчини в першій чверті XVIII ст. *Наукові записки. Серія "Історичні науки"*. 2008. Вип 13. С. 347–353.
4. Близняк М. Волинь у другій половині XVII – XVIII ст. *Наш край: Історія Волині від найдавніших часів до другої половини XX століття. Навчальний посібник* / За ред. В. Марчука. Острог: Вид-во НаУОА, 2021. С. 148–190.
5. Близняк М. Городяни Волині XVIII ст.: національний склад та конфесійні характеристики. *Збірка матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Урбаніст. студії: сучасн. стан та перспект. розвитку»*. 2018. С. 139–143.
6. Вихованець Т. «Działo się na gruncie dóbr miasta Zaslawia...» Епізод з історії заславської шляхти у першій третині XVIII ст. *Ізяславицина. Від давнини до сучасності: науково-краєзнавче видання*. Ізяслав; Острог, 2013. Вип. 1. С. 70–88.
7. Вінниченко О., Вінниченко О. Соціум «коронної» України: суспільні стани, люди поза соціальною структурою, етнічні групи (євреї, вірмени, цигани), конфесійні поділи. *Історія цивілізації. Україна. Том 4. Козацька доба (середина XVII – XVIII ст.)* / упоряд. В. Горобець. Харків, 2025. С. 373–409.
8. Дашкевич Я. Розселення вірменів на Україні у XI-XVIII ст. Український історично-географічний збірник. Київ, 1971. Вип. I. С. 90–155.
9. Заяць А. Миське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. 2019. 582 с.
10. Марискевич В. Етнічний та релігійний склад населення Острога у XVIII ст. Актуальні питання історії України, всесвітньої історії, географії та методик їх викладання : матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Рівне, 27 трав. 2024 р. Рівне, 2024. С. 26–30.
11. Марискевич В. Інвентар міста Заслава 1700 року. Наукові записки На-

ціонального університету «Острозька академія» : серія «Історичні науки». Острог, 2026. Вип. 37. С. 80–93.

12. Муляр А. Міграційні процеси на Правобережній Україні в кінці XVII – на початку XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2000. №2 С. 94–101.

13. Рибачок І. Соціально-економічний розвиток міст Південно-Східної Волині в останній третині XVI – першій половині XVII ст. Дис. ...канд. іст. наук. Остріг, 2012. 250 с.

14. Савченко О. Українсько-татарські політичні взаємини та соціальні комунікації у XVI – на початку XVIII ст.: дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2019. 272 с.

15. Якубович М. Татарсько-Мусульманське населення Південно-Східної Волині XVI – XX століть: Історична ретроспектива. *Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство»*. Острог, 2010. Вип. 2. С. 186-196.

16. Inwentarze dóbr całego klucza zasławskiego z XVIII wieku. Inwentarz klucza zasławskiego, starego i nowego miasta, z przyległymi wsiami i należyciami, do skarbu JW. ks. J. Mci Sanguszki, marszałka WKsL, należącymi, in fundo spisany i weryfikowany anno Domini 1722. Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków, rkps 1022/2. 84 s.

17. Inwentarze dóbr całego klucza zasławskiego z XVIII wieku. Inwentarz Księstwa Zasławskiego, miast Starego i Nowego Zaslawia z przyległymi folwarkami i wsiami, z woli JO. X. JM. Sanguszki, marszałka wielkiego WKsL, przez Andrzeja Jana Iwanowskiego, dóbr tegoż JO. księcia wołyńskich komisarza, w r. 1728 in iunio in fundo bonorum zweryfikowany i spisany. Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków, rkps 1022/4. 118 s.

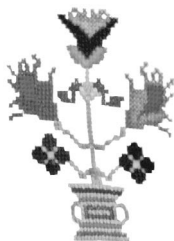
18. Inwentarze miasta Zaslawia i całego księstwa Zasławskiego. Inwentarz miasta Starego i Nowego Zaslawia anni 1700. 24 stycznia 1700 r. Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków, rkps 64/20. 48 s.

19. Inwentarze wszystkich wsi Księstwa Zasławskiego z XVIII wieku. Inwentarz Starego i Nowego Miasta Zaslawia teraz de novo spisany die 15 novembris 1708 r. Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków, rkps 1023/82. 88 s.

20. Żydowski samorząd ziemski w Koronie XVII-XVIII w.: źródła. / red. P. Zarubin; org. A. Kaźmierczyk. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2019. 679 s.

ФЕДОСЄЄВА
Світлана

КНИГА
АДАМА ВОЛАНСЬКІ
«ДОЛЯ КОРОЛІВСЬКИХ
РЕГАЛІЙ» ВИДАНА
СТО РОКІВ ТОМУ
У КРАКОВІ

м. Володимир

***М**ене зацікавила таємнича та загадкова історія про те, що польські королівські регалії були сховані у Володимирі-Волинському, в костелі Іоакима і Анни. Під час своїх пошуків в нетрях інтернету я натрапила на книгу Адама Воланські, «Доля польських регалій», видану у Кракові в 1921 році. Я була настільки вражена цією книгою, що вирішила її перекласти, аби вона стала відома і доступна більш широкому загалу читачів. Переклад не повний і редактований. Для тих, хто бажає прочитати її в повному обсязі і в оригіналі я подаю електронну адресу.*

На початку липня цього року (1921 р.), коли наші армії все більше відступали з далеких прикордонних територій у глиб Польщі, а загрозлива хвиля більшовизму натискала, змінюючи країну у пустелю, з'явилось багато дописів повідомлень та статей в пресі про знайдені у Володимирі (Волинському) королівські регалії. І не дивно, адже мова йшла про найдорожчі польському серцю скарби цілої плеяди королів, свідків стількох століть минулої слави і заслуги. Ця історія з часом стає дедалі таємничішою і тому заслуговує ретельного дослідження.

У минулому, в часи небезпеки зі скарбниці (коронна скарбниця у Вавелі) неодноразово виносили королівські регалії. Законно а часом і незаконно вони покидали скарбницю аби потім бути надійно схованими. За мирних часів доступ до скарбниці був непростим оскільки це вимагало легального дозволу на відкриття дверей, за якими в трьох покоях замку зберігалась «Thesaurus regni» (коронна скарбниця) знизу зі сторони Курячої ніжки (деталь замка). А окрім коронного скарбника, кустоша (хранителя) ще семи сенаторів, які згідно права мали ключі, кожен окремий від одного з семи замків з незвичним декором.

В 1792 році для перевірки королівської скарбниці були призначені Тадеуш Чацький, староста новгород-сіверський та Ян Непомуцен Горайн, воєвода Брест-Литовський. Вони оглянули її 18. IV. 1792 р. в присутності кустуша (опікуна) Сераковського та найвидатніших місцевих священиків, міщан та військової залоги. По трьох днях (21.IV) скарбниця була закрита. У той час політичний горизонт був вкритий чорними хмарами, і незабаром вибухнула коротка, але революційна, тримісячна війна з Росією, після якої Тарговиця залишила нам ілюзорну і розвіяну тіль незалежності, поки після відчайдушного спалаху Костюшка все впало у безодню руйнування і в довгу страшну ніч після поділу. Тоді ж у вузькому колі людей, які бачать, що все вже нищиться, виникла ідея врятувати національні святині - думка про таємне вивезення регалій.

Наша історія почалася в останніх числах червня 1794 року. Крім поширеного переконання, що корони знаходяться у пруссаків, одразу серед невеликого кола людей поповзли слухи, що корони вціліли, проте жодна згадка про це не з'явилася у пресі.

Йоахім Лелевель досить туманно, в своїй праці (статті), від 1859 року «Корона Польська та її королівство» пише: «Що сталося в хвилину розгубленості та лиха з почесним пам'ятником слави і приниження з тією старою короною Болеслава, яка жила вісім століть: куди вона поділася? - Я не можу відповісти на це питання.»

В тому ж році була видана біографія Костюшки авторства Ходзько Леонарда в якій йшлося: «... очевидці розповідали пану Яну Кошубському, бібліотекарю університету, що після битви під Щецоцинами, корони і скіпетр (berło?) польські були врятовані з замкової скарбниці та з'являться вони лише в годину повної незалежності Польщі».

Через 20 років після Ходзьки Леонарда, Каєтан Крашевський у Варшавській бібліотеці на основі усного повідомлення стверджує: «14 червня 1794 року, коли комендант був відсутній(у Кракові), ввечері прийшли двоє чоловіків, які мали ключі від скарбниці. Вони відкрили її винесли звідти деякі регалії потім скарбницю закрили і пішли собі. Тож основні коштовності корони, згідно з цим повідомленням мали таємно зберігатися в руках якоїсь родини, як

національний скарб». Проте ця новина мені видається малоюмовірною. Бо після поділу (Польщі) не існувало абсолютно безпечного притулку для королівських регалій, і тому було б страшенно ризиковано поєднувати долю регалій з долею певної родини. Особливо враховуючи зміну шести поколінь, а отже і морально-етичні засади людей які прийдуть на зміну, враховуючи можливість, з будь - якої причини, конфіскацію майна цієї родини.

З часом до винесення регалій з скарбниці людська фантазія додавала все нові і нові деталі. Досить згадати легенду, яку розповіли в 1893, що після того, як скарбниця була запечатана пруссаками, хранитель Сераковський та художник Стахович за допомогою муляра винесли найцінніші коштовні клейноди через дірку (в стіні?).

У 1885 р. ксьондз Вацлав Новаковський привідкрив завісу таємниці, він пише: «Те, що пруссаки пограбували скарбницю... це навіть не обговорюється, але те, що королівські регалії не потрапили до їх рук також поза жодними сумнівами, оскільки вони були вивезені ще до прибуття пруссаків. Пруссаки увійшли до Кракова 15 червня 1794 року, а регалії вивезли 25 квітня того ж року і перевезли відразу до Володимира на Волині. Крім Цецішовського про це знав єпископ краківський Турський і Нарушевич; а вивезли їх монахи зі священником (ксьондзом), які ті скарби і замурували. Чи знав Себастьян Сераковський, кустош коронний про те, що регалії вивезли і про місце де вони були сховані невідомо». У своїй, більш пізній роботі він пише про те більш детально: «... Вчений, благочестивий і щиро люблячий свою Батьківщину, прелат Вацлав Сераковський ... не покинув Краків ... Він за порадою каноніка прусського переконав свого брата, кустоша коронного каноніка Себастьяна, вийняти зі скарбниці королівські регалії і зі святим отцем Каетаном, опікуном-капуцином (настоятелем монастиря) 25 квітня того ж року відправив їх до монастиря домініканів в місті Підкамінь, єпископу Цецішовському для зберігання. Звідти клейноди були перевезені до Луцька, а потім до Володимира, де, у монастирі Капуцинів були сховані до 1842 р.». Серед регалій був також коронаційний меч, про який о. Вацлав згадує: «щербець з іншими клейнодами знаходиться в руках польських, недоторканий і

досі, та чекає на майбутнього польського короля ... Будь які припущення зайві, з огляду на впевненість народу на те, що королівські регалії надійно сховані разом зі щербцем».

Валерій Еліаш (Радзіковський) 1894 р. писав на основі усних розповідей о. Вацлава: «Отець-опікун (настоятель) Тадеуш з братом Антонієм, після того, як забрали національні реліквії з Кракова приїхали з ними до Підкаменю, але єпископа Цецішовського там не застали, бо він поїхав до Луцька. Тоді капуцини вирушили за ним, але й у Луцьку, його не застали бо він нещодавно поїхав у Бердичів. Оскільки у них не було змоги мандрувати далі з довіреним їм скарбом, ксьондз (настоятель) повернув до Володимира, де знаходився орден Капуцинів. Вони прибули туди 8 травня і того ж самого дня разом з братом Антонієм скриню з королівськими регаліями замурували у сховку монастиря. В Краків вони повернулися 25 травня...». В іншій своїй праці про корони польських королів Валерій Еліаш пише, що «після оголошення дати вилучення клейнодів, один з учених перевірів записи про перебування о. єпископа Цецішовського в Підкамені і довів їх відповідність словам літопису капуцинів». Він пише про джерело цієї інформації: «Я дізнався від ксьондза Вацлава, що у Краківському монастирі капуцинів є хроніка місцевих подій, написаних латинською мовою. У цій хроніці детально описані події 1794 року та участь у них капуцинів... через страх переслідування, оскільки участь капуцинів у повстанні була описана в хроніці, сторінки, що містять політичну інформацію, були вилучені з «хроніки», а замість вилучених сторінок помістили інші, на яких повідомлялося про монастирські справи. Ну, а ті, вирвані та майже знищені листки вдалося відшукати отцю Вацлаву і тому згадуючи про них він згадує дві хроніки капуцинів. Тим часом пруссаки, не знайшовши корон, наказали провести обшук і, за словами о. Вацлава: «усі будинки, монастирі та церкви були оглянуті (2 липня). Наступного дня вони продовжили обшук капуцинів ще більш ретельно. Відкривали могили заглядали у труни заглядали, одним словом увесь монастир був перетрушений. З того, як проводився обшук, можна було зрозуміти, що шукали не стільки зброю, скільки щось інше, але так і не знайшли того, що шукали, тому що нічого не взяли».

Крім отця Вацлава, ніхто ніколи, напевно, навіть Валерій Еліаш, не бачив жодних хронік капучинів - тому були висловлені сумніви щодо того, чи існували вони колись, і багато хто вважав, що о. Вацлав хотів пробудити патріотизм, який спав, надавши почутому сумнівну впевненість. Тим часом це не так, і літопис капучинів звичайно існує. Цей рукопис був оправлений у шкіряну палітурку під назвою «*Historia Conventus nostri Capucinatorum Cracoviensimn*» — розміри см. 31,3 на 18,2 — с відступом 35,5 на 21,5. Сторінок пронумерованих 504. Початкові сторінки були пронумеровані, після чого іде «*Elenchus Patrum & fratrum provinciae polonae defunctorum*» - 6 сторінок і наступні 4 сторінки пусті. Хроніка описує події від 1695 до 1836 рр. (списки померлих монахів з 1687 і до 1793 рр.). Те, що ця хроніка тільки копія іншої доводить характер письма. Від початку хроніки і аж до 1798 року записи зроблені однією рукою. У хроніці, зі слів отця Вацлава, згадується про ревізію прусаків, яка була проведена 2 липня, і повторну більш ретельну ревізію, що відбулася наступного дня.

Запис від 25 квітня, розповідає про те, що гвардіан (управляючий) з братом Антонієм виїхав «*pro futura nostra Congregatione Vladimirię celebrande*» і 25 травня «*Thadaeus Gvardianus ac suo socio Fre Antonio redux ex Congregatione Vladimirięsi, confectis plus quam 100 milliaribus itineris per partes Galliciae, feliciter peryenit ad hunc Conventum pro continuando in eo suo officio*» (Гадей Гвардіан та його товариш Фре Антоній після повернення з Володимирської конгрегації, пройшовши понад 100 миль через Галичину, щасливо прибули на цю Конвенцію для продовження свого служіння) Виглядає це все досить непевно, але раптом з'являється цілком конкретне зауваження, що в оригінальній Хроніці про ціль подорожі на схід гвардіана мало б бути написано набагато більше. Саме через ці подробиці, в побоюванні обшуків, сторінки з оригінальної Хроніки, і були вирвані, а потім цілу Хроніку, аби не викликати підозри пропусками (чистими листками) переписали додаючи лиш загальну інформацію про подорож гвардіана. Вирвані листки могли зберігатися десь глибоко в сховищі, та могли бути знайдені пізніше отцем Вацлавом. Саме на основі цих листків, а не фанта-

зії отця Вацлава і була написана його розповідь описана вище. На превеликий жаль цих сторінок в паперах отця Вацлава знайти не вдалось.

Зі своїх особистих спогадів я можу додати, що під час ювілею Ягеллонської академії, провів кілька довгих вечорів у келії отця Вацлава і під час розмови про долю корон, я чув від нього, що гвардіан їхав до Підкаменю, ймовірно, в непомітному возі, вузькими дорогами повздовж Кийóвського передгір'я (kapackie podgurze), щоб уникнути зустрічі з австрійською армією. Єпископ Цецішовський чекав його, але він не міг довго залишатися на одному місці, тому поїхав назад, а гвардіан слідом за ним поїхав до Луцька. У свою чергу, він також запізнився зі своїм прибуттям туди, а їхати до Бердичіва було занадто далеко і дуже небезпечно оскільки багато російських військових підрозділів, блукали по дорогах. Переночувавши в Луцьку, він повернув до Володимира, який знаходився в 60 верстах від Луцьку.

Одну ніч корони пролежали в Луцькому соборі, і вже на цьому тлі фантазія сотворила легенди які ходили по Волині. І як завжди в цих розмитих переказах є зерно правди, яке, однак дуже важко знайти. Розповідали про корону замуровану в стіні Луцького собору, про те, що її таємно вийняли і дві родини згадані по імені, аби збагатитися за рахунок присвоєного коштовного каміння витягнутого з корони. Що й казати, звичайно це порожня гра уяви. І весь цей час, тобто 48 років, скарби, надійно заховані, пролежали у володимирських капуцинів.

Дерев'яний костел св. Іоакима та Анни, який був побудований на кошти княгині Ганни Збараської у 1554 році згорів у 1736 році. На тому ж місці, під патронатом єпископа Адама Война Оранського було розпочато будівництво кам'яного костелу Іоакима і Анни. Роботи були завершені у 1752 році. Цього ж року єпископ запросив капуцинів з Устилуга, тодішнього Розямполя і поруч з новозбудованим костелом Іоакима і Анни капуцини заснували невеличкий монастир, який мав статус «резиденції». Існувала домовленість про спільне користування новим костелом. Капуцинам належали два бічні вівтарі, що були оздоблені на кошти ордену.

Після пожежі 1794 року від новозбудованого костелу залишилися тільки стіни. Тоді костел був відремонтований, але знову горів у 1800 році. Його відбудували на кошти парафіяльного священника. В пожежі 1833 року, що охопила все місто постраждав не тільки костел, а і всі будівлі що були на костельному подвір'ї.

Ансамбль будівель костелу Іоакима і Анни та монастиря капуцинів остаточно сформувався на початку XIX століття. На плані 1807 року в експлікації будівля костелу зазначена як «Латинская фара или приходской костел». Прямокутна прибудова біля північного фасаду костелу позначена, як «Монастырь капуцинский Відмічено також, що всі будівлі кам'яні.

Після Польського повстання 1831 р. по західних землях України і Білорусії прокотилася хвиля репресій, направлених проти римо-католицької і греко-католицької церков. Монастирі і храми зачинялися, їх майно переходило в руки держави. Монастир капуцинів, при костелі Іоакима і Анни був зачинений. Сам костел залишився діючим.

Далі отець Вацлав пише: «...монастир капуцинів (у Володимирі) свого часу широко відомий, довгий час ніде не згадувався, а тому про нього майже забули.» Та в 1842 році з Санкт-Петербурга приїхав до Володимира на Волині імператорський флігель-ад'ютант (молодше звання імператорської свити, яке присвоювалося штаб- і обер-офіцерам армії і флоту.) у супроводі трьох інших осіб. Після прибуття він звернувся до місцевої влади (horodniczy) і наказав призначити йому будинок для тимчасової квартири та приставити до нього військову охорону. Звістка про приїзд флігель-ад'ютанта в одну мить облетіла все місто і стала предметом великої тривоги та цікавості. Ця цікавість стала ще більшою, коли флігель-ад'ютант нікого до себе не допустив, не дозволив нікому його відвідати і тільки в товаристві тих хто з ним прибув ходив по місті. А особливо він цікавився трьома закритими монастирями - домініканів, василіан та капуцинів. Домініканський і василіанський монастирі були дуже давніми і повністю збереглися, а ось монастир капуцинів, хоч і не настільки старий, був майже повністю зруйнований. На поверсі в одній з зруйнованих частин монастиря

жив, священник - вікарій, а в іншій частині приєднаній до костелу, де звичайно жив парафіяльний священник було відділення поліції.

Після двох тижнів оглядання монастирів та костелів флігель-ад'ютант викликав кількох ремісників і з ними робив деякі загадкові обшуки в костелі та монастирі, в стінах що до них примикали, але насамперед у костелі. Були зроблені проломи, стіни були просвердлені по них били молотками. І хоча у всьому костелі не залишилось жодного недоторканного місця, було очевидно, що того, що вони шукали, знайдено не було. Тож, по двох тижнях пошуків флігель-ад'ютант, залишивши гроші, необхідні для ремонту костелу городничому, наступного дня до світанку разом зі своїми товаришами, поїхав так само непомітно, як і приїхав

І сталося так, що саме у той день, коли флігель-ад'ютант поїхав, поліцейський, який жив у відділенні поліції в колишньому монастирі капуцинів, вранці йшов до міста в напрямку воріт, що були в колишньому монастирському паркані. У стіні з лівого боку він побачив отвір, якого раніше не було. І побачивши це, він вважав своїм обов'язком доповісти про це городничому. Городничий не прийшов, а прибіг подивитися на цей таємничий отвір, бо це означало, що у ньому щось було замуроване, а тепер це щось було виїнято. І ця річ, напевно, була в якійсь великій дубовій скрині, покритій залізом, тому свідчили сліди іржі, та дубове порохно. Було вислано естафету (вершника на коні) до флігель-ад'ютанта, який негайно повернувся, і оглянувши отвір у великому гніві наказав оточити все місто і нікого з міста не випускати.

Тоді ж був проведений ретельний обшук усіх будинків у Володимирі, але, того що шукав флігель-ад'ютант, виявлено не було. В результаті пошуків (всі будинки були оглянуті, всі мешканці допитані) з'ясувалося, що якийсь дворянин у сірому пальті (капоті) і з сивою бородою, прибув пізно вночі до заїжджого єврейського двору на парокінному повозі, яким за звичай подорожують бурсари (бурсар - це співробітник коледжу чи університету, який відповідає та наглядає за платежами студентів). Він попас коней вночі, відразу як приїхав, а потім швидко виїхав. Ця інформація привернула увагу флігель-ад'ютанта. У всіх напрямках було розіслано

погоню за цим старим дворянином, та незважаючи на всі зусилля, загадкового дворянина з сивою бородою так і не було знайдено.

Пошуки у Володимирі, у поєднанні з постійними оточеннями міста тривали понад два тижні, а по тому флігель-ад'ютант після його невдалої експедиції у найгіршому настрої, залишивши городничому певні вказівки що до подальших пошуків, виїхав до Петербургу. Потроху місто поверталось до колишнього життя і залишилась лише згадка про минулі тривожні дні.

Очевидно, що прибуття царського посланця було несподіваним для всіх. З тих буремних часів коли клейноди були сховані у Володимирі пройшло вже мало не півстоліття, то чому ж саме в цей час розпочалися пошуки?

Отець Вацлав запитує: «Звідки москалі дізнались про сховані у Володимирі королівські регалії?» І сам відповідає: «В паперах залишених архієпископом Цецішовським, який спочив у Луцьку в 1831 році. Документ про сховані королівські регалії, з якихось причин не був знищений, він загубився серед інших паперів і лише через десять років його знайшли і відправили у місто на Неві. Хтось знайшов згадку про те, що регалії польські мають бути у Володимирі, замуrowані в стіні монастиря. Тобто там не було пояснення в якому саме монастирі вони замуrowані. Шукали в монастирі домініканів – виявилось що в монастирі капуцинів».

Отець Вацлав подає ще одну версію (більш романтичну) того, як інформація про королівські регалії дійшла до міста на Неві: «З самого початку скарб старанно оберігали. Троє чоловіків знали про те де його сховано і знали один про одного. Зв'язані клятвою вони мовчали і лише перед смертю довіряли цю таємницю довірній особі, яку самі вибирали. Звичайно така особа повинна була мати правильний характер, відвагу, цілеспрямованість і твердість, щоб навіть під тортурами не виказати правду. У випадку смерті одного з посвячених в таємницю, ті, хто залишились вибирали нового товариша. Тільки один раз один з утаємничених порушив клятву, розповів про все своїй дружині, і хоча вона вміла тримати язик за зубами, обоє не звернули уваги на те, що в кімнаті в цей час гралася їх донька. Всупереч очікуванню вона запам'ятала розмову

батьків і коли трохи підросла почала хвалитися подругам про те, що їй відомо те, де знаходяться корони (клейноди). Це дійшло до директора школи, а потім і до батьків. Скінчилося все тим, що з дівчинки всі посміялися, адже вона не зрозуміла такої безглузлого жарту. Та після цього було вирішено перенести корони, відкрили скриню, аби перевірити чи все на місці і недоторканне. Ніхто навіть не наважився зробити фотографію, аби у такий спосіб не розкрити таємниці.» Більших подробиць отець Вацлав не знав, або ж не захотів розповісти.

З якийсь час після розмови з отцем Вацлавом я дізнався про деякі подробиці, що доводять правдивість почутого і дану розмову я передаю тільки тому що не зміг перевірити і доповнити почуте. Пані Б. зазначила, що дуже добре знає цю історію зі школяркою (вихованкою пансіону); це мало місце в жіночому монастирі Непорочного зачаття в Язовці, начальницею якого була черниця, сестра Філомена, з дому Нововейських; що корони, які раніше таємно зберігалися в руках родини Лобачевських у Любліні, довелося вивезти в інше місце.

Згадавши в які похмурі часи жив народ за царя Миколая у 1842 р. ми повинні визнати, що регалії з Володимира могли виїхати тільки за Буг. Сховати їх в іншому місці, після того як зникли кордони було неможливою справою, тому що обшуки можуть повторяться вдруге і втретє і ще більш безжально, то чи можливо сховати свіжо замуроване чи закопане під пильним оком поліції, військових, жандармів, чи шпигунів? Вивозити ж клейноди в глиб Волині теж було позбавлене будь якого сенсу, оскільки держава могла шукати їх довго та наполегливо в її найбільш віддалених куточках. Дістатися ж до Королівства Польського було легко, адже прикордонна охорона яка стежила за Бугом, була малочислена корумпована і дозволяла будь кому за невеликий хабар перевезти будь яку контрабанду. Тому цілком можливо, що корони, які були вивезені з Володимира наступні 40 років пролежали в Любліні. Та чи були вони там?

В перші дні липня 1920 р. у газеті «Глас народу», спочатку у варшавському виданні, а потім і у краківському з'явилося пові-

домлення. Йшлося про те, що з волинських підземель капітаном Змігородським (Смігородским) були вийняті королівські регалії і перевезені у Варшаву. Швидко після цього з'явилася одразу дві новини, які суперечили одна одній, і замість того аби прояснити ситуацію, ще більше її заплутали.

В першій новині доктор Бончковський, прелат луцький та жи-томирський, стверджував, що капітан Смігородзкий з якимось цивільним супутником, був делегований міністерством військових справ. Він приїхав до Володимира 26 квітня аби дістати регалії і при цьому нікому не довірив таємницю їх місцезнаходження. Вони почали пошуки в підвалах під костельною ризницею і, не дивлячись на відсутність пароха настоятеля Мілановського винесли звідти скриню вагою в 6 пудів. Коли, за закритими дверима вони оглядали її вміст, стурбований прелат звернувся до коменданта міста Чесліньського і полковника Латура з проханням про організацію таємного нагляду (спостереження) за скринєю та її супроводом по дорозі до столиці, що і було зроблено. Через 10 годин після їх від'їзду, 30 червня, в місто з Луцька прибув єпископ Дубовський, котрому про все це повідомила якась невідома особа. Єпископ спізнився через повільну їзду найнятого повозу, тому повідомив депешею керівника (очільника?) країни, та в поспіху відбув до Варшави. Трохи згодом відділ преси у військовому міністерстві повідомив, що «поява нової інформації про місце заховання королівських регалій схилила міністра до того аби розпочати пошуки з метою перевірити на правдивість надану інформацію». Проте дослідження Гембаржевського та Смігородського проведені у присутності прелата Мілановського не дали задовільних результатів. (Глас народ 21 липня 1920 року).

Зовсім по іншому пошуки у Володимирі описує місцевий декан в своєму поясненні для єпископа від 16 жовтня 1920 року.

«Стосовно до розпорядження від 26 вересня 1920 року за номером 1739, що стосується викопування скарбу в костелі Володимирському маю честь представити вашій світлості наступне: 1920 року дня 26 червня прибув до Володимира на Волині директор національного музею пан Гембаржевський з паном Смігородським,

капітаном саперів, які, після представлення документів виданих військовим міністерством розповіли мені про ціль свого приїзду – пошук народних скарбів, котрі вивезли з Вавеля та перевезли до володимирських капуцинів. І які збереглись в костельних підземеллях. При цьому вони додали, що нещодавно військовий міністр отримав детальні вказівки від певної особи, що володіла інформацією про те, що саме у володимирському костелі сховані скарби народні, більше того, було точно вказано місце де вони знаходяться. Розповівши це мені під великим секретом попросили дозволу на те, щоб розпочати пошук. Після створення плану приступили до пошуків в підземеллях костелу в гробниці капуцинів, та видимо задовільних результатів не отримали – я сам, час від часу був при цьому присутній. 30 червня зробили отвір в склепінні під ризницею, де за переказами раніше знаходилась каплиця отців капуцинів і вже за кілька годин пошуки дали результати, тому, що пошуки зупинились. По причині поганого самопочуття я не міг бути при цьому присутнім, з іншого боку через отвір в склепінні важко дістатись підземелля. Після того, як вибрались з підземелля, ці пани зачинили за собою двері, не впускаючи нікого, склали знайдені речі в скриню. Після обіду вони прийшли щоб попрощатись і я відразу спитав про результати пошуків, на що пан Гембаржевський відповів, що вони нічого не знайшли. Після того, як вони вийшли прийшов церковний служка і розповів, що в ризниці стоїть скриня і вона готова до відправки. Я відразу ж пішов за панамі і став вимагати аби вони показали мені вміст скрині, на що пан Гембаржевський не згодився. Тоді я звернувся до пана Сміргородського і попросив мені відверто сказати чи знайшли вони королівські регалії. На що той відповів: «Знайшли, але не все». Після цього я підійшов до пана Гембаржевського і коли він сказав, що нічого не знайшли я змушений був йому відповісти, що через таку його поведінку я йому не вірю, і маю сумніви що до його повноважень. Тим часом прийшло двоє військових (солдат) з гвинтівками і під їх охороною скриню винесли з ризниці і завантажили.

Через таку поведінку панів Гембаржевського та Сміргородського, я був змушений піти до коменданта міста і розповісти йому

про всі ці події. Я вимагав зробити ревізію скрині, яку винесли з ризниці і скласти про це акт. На це комендант сказав, що був проінформований про прибуття цих панів до Володимира і не може зробити того, що я прошу оскільки навпаки змушений їм сприяти та допомагати у всьому. Зрозумівши, що я нічого не можу зробити, я проінформував коменданта, що це скарби польського народу, і що поведінка цих панів викликає підозри та загрожує скарбу, то чи не вважав би комендант за потрібне таємно когось послати за ними до Варшави, щоб знайдені скарби доїхали до потрібного місця. Комендант міста відразу ж описав ситуацію начальнику гарнізону, який відправив з вище описаними панами Гембаржевським і Смігородським офіцера з двома солдатами, щоб секретно охороняти знайдені скарби і тих хто везе їх у Варшаву. Після повернення офіцера, який виконав покладену на нього місію, мене проінформував, що речі цілими і неушкодженими були доставлені у Варшаву.

Більше того, я хотів би додати, що через деякий час, навколо пліток про знайдені у Володимирі скарби з'явилася стаття військового міністра про те, що міністром були направлені пан Гембаржевський разом з капітаном саперів Смігородським і вони за згодою і в присутності прелата Мілановського проводили пошук скарбів і результати цих пошуків були незадовільними. Маю пояснити, що я був відсутній через хворобу, а результат незадовільний, це не відсутність результату і з цього зрозуміло, що скарби були викопані. Настоятель володимирський прелат ксьондз Мілановський.»

З цього документу видно, що події описані ксьондзом Вацлавом не були вигадкою, і регалії вивезли з Володимира. Але тут ми знову зустрічаємося з запереченням влади. На офіційний запит поданий в сейм відповіло міністерство військових справ, що направлені у Володимир пани Гембаржевський та Смігородський не знайшли пошукуванні ними регалії, а робили вигляд, що вони їх знайшли і вивезли для того, аби відбити бажання у інших аматорів на пошуки скарбів. Чи можна сприймати це пояснення серйозно, і чи сходиться воно з подробицями перевірки ксьондза Мілановського?

З цього документу видно, що події описані ксьондзом Вацлавом не були вигадкою, і регалії практично вивезли з Володимира, а

прибули вони з Lubelskiego (ймовірно йдеться про Люблінське воєводство) в 1882-1884 роках в надії що там малоімовірно їх знайти і що вони там можуть бути у безпеці.

Всі ці повідомлення дуже дивно пояснюють всі події, а зміст скрині це таємниця вкрита мороком. Дивним здається також вимога секретності від присланих за коронами людей коли сьогодні уряд має право і обов'язок вивезти найцінніші реліквії минулого, але цілком відкрито, не ховаючись у тіні і не потребуючи оточення таємницею, як у дні неволі. Дивно, що вони діяли так безцеремонно, ігноруючи форми, продиктовані простою пристойністю, без свідків і без протоколу. Прелат Мілановський теж винен, замість того, щоб відразу вимагати від коменданта перевірки особи і документів прибулих людей, а від влади духовної поради як себе поводити в подібній ситуації, щоб настояти на складенні акту у присутності свідків – так просто на все погодився, дозволив ламати стіни костелу і виймати сховані в підземеллях речі. Скриню без всякого сумніву взяли з підземелля і її вміст поїхав до столиці. Якщо вірити уряду, що там не було регалій, тоді, що там було? Пустої скрині не ховали б в підземеллі, а в нову скриню не сипали б сміття з розбитих стін.

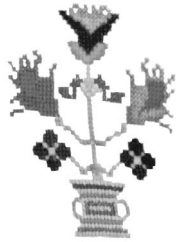
Неможливо однак допустити такої трагедії, щоб ми протягом 126 років, під гнітом вічних ворогів, на тлі знищення польськості, могли ховати і берегти народні реліквії і втратили їх коли повернули незалежність, під час свого ж правління. Потрібно вірити, що з глибин потопу та руйнування, свого часу з'являться корони та «щерець».

Лекція, прочитана 8 і 9 жовтня 1920 р. На засіданні нумізматичної спільноти в Кракові з посиланнями на опубліковані пізніше документи.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ:

<https://obc.opole.pl/Content/9022/PDF/317074.pdf>

КАРЛІНА
Оксана

МІСЬКИЙ
БЮДЖЕТ ЛУЦЬКА
У 1802–1861 рр.

м. Луцьк

Формування системи місцевих фінансів у складі фінансів повітових міст і губерній почалося на початку ХІХ ст. після створення губернських казенних палат як податкового, контрольного та господарського органу управління і правового визначення суб'єктів та об'єктів місцевого оподаткування. У структурі міських бюджетів основними статтями доходу були рентні платежі за використання міської землі і плата за оренду майна, яке належало міській громаді. Ці статті називались оброчними, оскільки віддавались у користування приватним особам на підставі тендера і укладання орендного договору терміном від 4–5 до 12 років [32, с. 29]. Оброчні статті доходів Луцька (чинш з міських земельних володінь, з ваг, броварів, млинів, крамниць, яток, корчм) збереглися з часів існування Речі Посполитої. Розмір цих доходів повністю залежав від обсягу і вартості міської власності.

Неподаткові доходи міського бюджету склалися з доходів від штрафів і фінансових санкцій. Їхня частка в міському бюджеті не перевищувала одного відсотка зібраних доходів.

Нововведенням був податок на підприємницьку діяльність, тобто відсотковий збір з оголошеного торгового капіталу гільдійських купців. Будучи за формою стягування надбавкою до державного податку, він склав важливу статтю міських доходів. З 1807 р. 0,25 % гільдійського капіталу зараховувався до міського бюджету. Суттєвим недоліком відсоткового збору купецького капіталу як податку була нечіткість визначення одиниці оподаткування: до уваги бралися не дійсні обсяги торгово-промислової діяльності, а лише оголошений капітал.

Оголошувати про капітал вимагалось щорічно (з кінця листопада до 25 грудня поточного року). Факт оголошення і розмір капіталу записувалися до протоколу магістрату, на основі чого повітове казначейство видавало свідоцтво на право торгівлі. Податок з гільдійського капі-

талу сплачувався у магістраті під час купівлі свідоцтва і надходив до доходів того міста, в якому це свідоцтво купувалось. Несплата відсоткового збору з купецького капіталу вела до втрати «гільдійського звання» і переведення купця до стану міщан [6, арк. 1–2].

З метою збільшення чисельності платників податків на підприємницьку діяльність у 1824 р. було введено систему ліцензування торгівлі і промислів. Запроваджувалось оподаткування торгових документів, які підтверджували право на заняття торгівлею, розмір якого залежав від виду свідоцтва. Отже, до міського бюджету щорічно зараховувалось 0,25 % оголошеного гільдійського капіталу місцевих та іноземних купців і 0,25 % вартості свідоцтв, які підтверджували право селян, міщан і шляхтичів на заняття торгівлею [11, арк. 180 зв.].

Об'єктом міського доходу були заклади трактирного типу: готелі, ресторани, кав'ярні тощо. Їх можна було відкривати після реєстрації в магістраті шляхом сплати податку на підприємницьку діяльність, тобто заплативши за свідоцтво, яке гарантувало право на утримання закладу. Таке джерело доходів міста появилось тільки наприкінці 1830-х – 1840-х роках, коли почали відкритися заклади трактирного типу.

Міські доходи також поповнювались гербовим збором – податком на документи, якими оформлювались ділові угоди, посередництво, представництво тощо. Він стягувався шляхом продажу гербового паперу. На такому папері оформлювались майнові угоди до 50 руб., звернення приватних осіб до державних установ, довіреності, заповіти тощо. Пропорційний гербовий збір стягувався з активів і документів, якими оформлювались майнові угоди понад 50 руб. Його розмір коливався від чверті до половини відсотка номінальної вартості гербового паперу. З 1838 р. статтею доходу міського бюджету стали грошові кошти від операцій з векселями та іншими цінними паперами [32, с. 141], а з кінця 1840-х років під час укладення або нотаріального завірення договору 0,5 % від суми, на яку був укладений контракт, зараховувався до міських доходів. Розширення переліку фінансових та комерційних операцій, які потребували оформлення на гербовому папері, сприяло збільшенню доходів до міського бюджету.

Згідно зі «Статутом про міське і сільське господарство» 1857 р. органи міського управління, отримавши дозвіл губернського правління і міністерства внутрішніх справ, могли ввести оподаткування нерухомості в місті. Основним недоліком цього податку були великі витрати на його адміністрування і нерозроблені методи оцінки нерухомості. Тому об'єктом оподаткування була не сама нерухомість, а площа земельної ділянки, яку вона займала, тобто податок на нерухомість трансформувався у земельний податок. Міський податок на нерухомість був введений у Луцьку в 1860-х роках [20, арк. 6].

Наприкінці XVIII ст. Луцьк, як і інші державні міста, мав право отримувати доходи від продажу алкогольних напоїв [4, арк. 263 зв. – 264]. У 1805–1806 рр. у містах Волинської губернії був запроваджений так званий «винний відкуп» – своєрідна система стягування казною доходу від реалізації (продажу) алкогольних напоїв, правова основа якої базувалась на контракті, укладеному на торгах губернським правлінням з відкупником [26, с. 68]. Контракт регламентував порядок реалізації (продажу) алкогольних напоїв (ціну, час, умови). Відкупник не отримував платні за свою діяльність. Легальними джерелами його доходу було виготовлення і реалізація алкогольних напоїв зниженої міцності, продаж продуктів харчування (закуски), грошові штрафи з осіб, які порушували закон про монополію.

З губернського до міського бюджету почала надходити часткова грошова компенсація втрат міста від запровадження відкупної системи. Вона мала фіксований розмір, який не змінювався десятиліттями [8; 10].

У 1836 р. в губернських і повітових містах «для будівництва громадських будівель без обтяження державної казни» мав бути виділений «допоміжний капітал» з міських доходів, які залишаються після виконання основних видатків [9, арк. 1 – 2 зв.]. З огляду на низькі доходи у Луцьку такого капіталу не було.

До джерел міських доходів відносився також резервний капітал, який формувався з грошових надходжень міст, переданих на депозитні рахунки Волинського приказу громадської опіки. Цей

фінансовий орган, відкритий наприкінці XVIII ст., за першу половину XIX ст. фактично став губернським банком, підпорядкованим міністерству внутрішніх справ, а від 1859 р. — міністерству фінансів [24, с. 703; 31, с. 19–20, 23, 36]. Магістрати мали вкладати в цю місцеву фінансово-кредитну установу лише надлишок міських доходів після покриття всіх видатків поточного року [14, арк. 1]. До середини 1840-х років органи міського управління мали право безпосередньо звертатись до приказу громадської опіки за коштами з міського капіталу, що привело до порушення фінансового балансу цієї установи. Тому було введено обмеження грошових надходжень із рахунків приказу громадської опіки у розмірі не більше третини нарахованих відсотків до резервного капіталу міста [13, арк. 13]. Ця сума зараховувалась до міських доходів з дозволу губернського правління і призначалась для фінансування непередбачених поточним бюджетом видатків.

До початку 1850-х років у складі резервного капіталу міста стали виділяти пенсійний фонд, вкладений містом на депозит капітал і проценти від його використання. У 1850-х роках резервний капітал міста поділявся на спеціальний, запасний і оборотний капітали. Спеціальний капітал складали кошти, призначені на фінансування будівництва і ремонту доріг, брукування вулиць і пенсійний фонд; запасний капітал – депозитні рахунки приказу громадської опіки, що використовувались для непередбачених поточним бюджетом видатків [22, арк. 6]. Оборотний капітал – це кошти, які знаходились у магістраті, повітових казначействах і могли бути використані для покриття поточних видатків.

Надзвичайною статтею міського доходу був кредит: дозволялось кредитування під заставу нерухомого майна міста. Однак з 1820-х років було заборонено кредитування органів міської влади, оскільки це підірвало довіру до державного кредиту і негативно впливало на державний борг [30].

Важливою статтею доходів міста було повернення недоїмок. Податки і збори, які своєчасно не були оплачені, вважались додатковою доходною статтею міського бюджету майбутнього періоду. Міська влада розраховувала на них при визначенні суми видатків

на наступний рік, що суттєво зменшувало фактичну від прогнозованої доходну частину міських бюджетів.

Незначними в доходах міст були міжбюджетні трансфери. Для подолання бюджетного дефіциту магістрат звертався до губернатора за призначенням грошової допомоги з бюджету губернії. Таку допомогу у 1860 р. отримав Луцьк [19, арк. 4]. Однак дотації та субвенції з державного чи місцевого бюджету вищого рівня не мали постійного характеру і призначались винятково для покриття обов'язкових видатків, які делегувались державою органам міського управління.

Складанням міського бюджету займалися члени магістрату. Після затвердження бюджету губернське правління один примірник направляло в магістрат не пізніше листопада, а інший – в міністерство внутрішніх прав [16, арк. 24 зв.].

У 1850-і роки статті міських доходів і видатків були суттєво деталізовані. Процес формування міського бюджету став більше контрольованим, а сам бюджет об'єктивно реальним. До губернського правління він разом з детальним кошторисом подавався до початку вересня поточного року і підписувався міським головою, бургомістром, кількома ратманами (членами магістрату). У друкований бланк вписувалися такі дані про бюджет міста: номер статті доходів (видатків), предмет доходів (видатків), законодавча підстава кожної статті, отримана (витрачена) сума з кожної статті за три останні роки пересічно («середнім числом»), асигнування на статтю, пояснення і розрахунки, нарахування за пропозицією міської влади і нарахування за пропозицією губернського правління. Остання графа заповнювалася в губернському правлінні: якщо там погоджувалися з запропонованою сумою доходів (видатків), то ця сума вписувалася чорним чорнилом, а у випадку незгоди — червоним, при цьому коротко пояснювалися причини зменшення чи збільшення суми з конкретної статті. Губернське правління з власної ініціативи могло вводити нову статтю видатків (рідше доходів) або відмінити взагалі видатки з окремих статей, вважаючи їх необґрунтованими [18].

На початку XIX ст. через недостатнє розмежування місцевих і державних фінансів частина загальноімперських обов'язків пе-

редавалася на місцеві органи влади для виконання, тому на них покладалася відповідальність за задоволення місцевих і частини загальнодержавних потреб.

Поділ на обов'язкові та факультативні видатки у структурі міських бюджетів Волинської губернії появився на початку 1850-х років. До постійних належали видатки на утримання органів міського управління, фінансування соціальної галузі, благоустрій міста і видатки на виконання зобов'язань, переданих державою [23, с. 21]; до факультативних – фінансування будівництва потрібних споруд для міста, зведення і ремонт мостів і переправ тощо [29, с. 106]. Таке розмежування статей видатків не одразу стало обов'язковим для бюджетів усіх міст. Фінансування початкових шкіл у бюджеті Луцька належало до постійних видатків, тоді як у бюджетах інших повітових міст Волинської губернії мало необов'язковий характер.

До 1830-х років через нестачу міських доходів найбільше коштів витрачалось на фінансування магістрату. З міських доходів отримували платню секретар магістрату і канцелярські службовці, виділялися кошти на канцелярське обладнання, на оренду будинку, де розміщувався магістрат, на опалення та освітлення цього будинку. Видатки на утримання магістрату сягали половини (деколи й більше) від усіх доходів міста. Згодом перелік статей видатків розширився за рахунок видатків на поліпшення благоустрою міст (брукування вулиць і майданів, освітлення центральних вулиць) і на утримання лікарень, притулків. На середину XIX ст. відповідно до призначення можна виділити такі групи видатків на фінансування: а) міського управління, б) соціальної галузі, в) благоустрою міст, г) військових потреб держави, д) погашення позики або виконання фінансових зобов'язань попередніх років, е) надзвичайні витрати.

У Луцьку штат канцелярії магістрату складався із секретаря (чиновника 14-ого класу) з окладом 150–200 руб. у рік, двох-трьох писарів – по 50–90 руб. кожному, столоначальника (100 руб.), рідше сторожа і кур'єра (від 30 до 50 руб.) [12, арк. 231]. У 1845 р. кількість канцелярських службовців магістратів збільшилась за рахунок одного – двох писарів у зв'язку з ліквідацією кагалів

(органів правління єврейських громад) і передачі справ, які ними велись, у відання магістрату. Інших спроб збільшити видатки на утримання магістратів губернське управління, як правило, не допускало [17, арк. 475].

Розмір орендної плати за будинок, який винаймав магістрат, встановлювався у двосторонньому договорі, підписаному між магістратом і власником будинку та затвердженому губернським правлінням. Він коливався від 50 до 200 руб. у рік [8, арк. 341].

З міських доходів фінансувалися сирітський і словесний суди, канцелярії яких були спільними з канцелярією магістрату, а також платня писарю при повітовому стряпчому.

Упродовж 1830-х – 1860-х років зростали видатки на утримання міської поліції. Вони сягали від третини до половини усіх видатків міських бюджетів. Цю тенденцію можна пояснити розширенням компетенції поліцейського управління за рахунок включення до цього місцевої пожежної команди, необхідністю забезпечувати амуніцією, провіантом і житлом нижніх військових чинів, які входили до складу міської поліції, збільшенням штату міської поліції у губернії внаслідок соціально-політичної нестабільності.

У ході реформування та розширення поліцейського управління на початку 1840-х років городничий Луцька були замінені поліцмейстером. Він отримував оклад з міських доходів (а у випадку їх нестачі – губернських доходів) і доплати за оренду житла, купівлю провіанту й амуніції [11, арк. 35]. Оклад поліцмейстера складав 175 руб., станового пристава і квартального – 60–70 руб., а грошові доплати – 30–50 руб.; нижні чини поліції та пожежники забезпечувались провіантом, обмундируванням і окладом не більше 130 руб. у рік [12, арк. 24].

З 1840-х років зросли видатки з міських доходів на утримання місцевих в'язниць. Відповідно до розпорядження Міністерства внутрішніх справ від 1844 р. за рахунок міських і земських зборів облаштовувались окремі приміщення для утримання арештантів: у повітовому місті повинно було бути не менше п'яти камер [15, арк. 9 зв.].

Видатки з міських доходів на соціальну галузь були надто обмеженими. З міських доходів направляли незначні кошти на освітлення та прибирання вулиць, укладання бруківки, будівництво, реконструкцію мостів і переправ, ілюмінацію міста у святкові дні та інше.

У 1840-х – 1850-х роках зростали видатки на військові потреби і деяких інших завдань, делегованих державою. Частка цих видатків у бюджеті Луцька могла сягати 20-30 % від загальної суми міських доходів [21, арк. 32].

За доходами і видатками міст існував строгий контроль. Кожного місяця гроші, які надійшли у магістрат у вигляді різних зборів і мит, один з ратманів здавав у повітове казначейство і отримував відповідну квитанцію. Про виконання міського бюджету органи міського управління звітували перед губернського казенною палатою, губернатором, губернським правлінням. Кожного місяця на основі відповідних правил звітності міністерства юстиції (від 1830 р.) і міністерства внутрішніх справ (від 1836 р.) у присутності повітового стряпчого проводилася ревізія міських фінансів [27, с. 140]. Річні звіти подавалися у казенну палату упродовж 10 лютого – 3 березня [1, арк. 6]. У протоколі зазначалася залишкова сума за попередній місяць, надходження і витрати за поточний місяць і залишкові кошти на кінець місяця. У випадку зростання недоборів і недоїмки міські органи управління могли залучати поліцію, яка попереджувала платника податків про необхідність погашення податкової заборгованості упродовж трьох місяців від часу отримання попередження, в іншому випадку проводився опис і конфіскація майна для покриття заборгованості [25, с. 105].

До середини 1840-х років дещо більшими стали доходи Луцька. Статтями доходів міста були торговий збір трактирів, міських ваг, продажу смоли і дьогтю, чинш з будинків, що знаходилися на міській землі, податок з візників, відсотковий збір з купецького капіталу. У місті було чимало нерухомості шляхти і монастирів. Ще у 1803 р. міський голова Луцька Фадей Добровольський скаржився до губернського правління, що «власники і юридики монастирські і шляхетські, які мають у місті Луцьку землі і будинки, не хочуть

виконувати міські повинності, а лишаючи свої будинки незаселеними, мешкають в інших місцях» [5, арк. 79]. Бюджет Луцька був обтяжений великим боргом поміщиці Галецькій, який виник на початку 1820-х років у зв'язку з переходом маєтку війтівства у володіння міста. У 1855 р. цей борг не зменшився, а, навпаки, зріс за рахунок відсотків, бо через незначні міські доходи виділялися малі кошти на його погашення [18, арк. 490–492]. Основу доходної частини бюджету складала компенсація за «винний відкуп» і відрахування із залишкового капіталу приказу громадської опіки.

Пошук джерел доходів Луцька привів до з'ясування, чому місто мало обмежені ресурси для свого територіального розвитку. Міськими землями, лугами і сінокосами, які тяглися аж до села Гнідава, заволоділи колишній староста Гнідави Липський і поміщик села Дворець Кобилинський. З метою їх повернення місту ще в 1798 р. Луцький земський суд розпочав розслідування і направив матеріали справи (у тому числі королівські привілеї, надані місту) до губернського правління, звідки вони потрапили до надвірного суду губернії, а після його закриття нібито були передані до Волинської цивільної палати. Однак у 1839 р. виявилось, що їх немає ні в архіві надвірного суду, ні в документах палати [2]. Магістрат втратив можливість доказати приналежність місту земель міської округи. Розпочата ним судова справа з поміщицею Гнідави Геленою Липською у 1841 р. тягнулася більше десяти років і не принесла позитивного для міста рішення [3].

У середині 1830-х років фінансова ситуація у волинських містах загострила внаслідок збільшення статей видатків при збереженні основних джерел доходів. Слабкий фінансовий стан повітових міст турбував верховну владу, тому в 1840 р. при господарському департаменті Міністерства внутрішніх справ була створена особлива комісія, яка мала зайнятись пошуком джерел розвитку міської економіки [28]. З метою пошуку нових джерел надходжень до міського бюджету така комісія була створена в Луцьку [7, арк. 22]. На 1852 р. дефіцит міського бюджету Луцька склав 636 руб. 30 коп. Передбачалось, що нестача доходної частини бюджету буде покрита погашенням недоїмок міських податків і зборів за попередні роки [16, арк. 74].

У 1850-ті роки тривали пошуки нових статей міських доходів. Влада не втрачала можливостей збільшити доходи з промисловців, кількість яких зросла, з численних контрактів і майнових договорів (чверть відсотка з рубля суми угоди) і векселів (пів відсотка з рубля суми боргу). До міських доходів був віднесений пенсійний збір, обов'язковий для всіх міських чиновників. Одночасно з'явилися нові статті видатків. З міських доходів треба було утримувати, крім магістрату, ще й думу, вільнонайманих поліцейських (кадрових поліцейських фінансували з бюджету військового відомства), а також міського лікаря та інше [18].

У Волинській губернії не спостерігалось зростання міських доходів у першій половині XIX ст. На кінець 1850-х років серед волинських міст профіцит бюджету мав лише губернський центр – Житомир, що дозволяло йому активно розвиватися, а решті міст не вистарчало коштів для виконання усіх видатків. Луцьк взагалі не мав резервного капіталу.

Таким чином, на початок 1830-х рр. центральний уряд встановив строгий контроль за доходами і видатками повітових міст державної власності. Протягом 1840-х – 1850-х рр. проходила подальша централізація міських фінансів і обмеження права міст розпоряджатися власними доходами. Статті видатків державою були нівельовані, а їх кількість зростала разом із збільшення місцевого управлінського апарату. Сума доходів визначалася торгово-промисловим значенням міста та історичними традиціями. Обсяг і структура бюджету Луцька залежали від таких чинників: рівня розвитку промисловості і торгівлі, структури місцевого ринку і підприємницького капіталу, ринкової інфраструктури, численності та складу населення міста і повіту, законодавчої бази.

Визнання міського бюджету мало формальний характер, чим пояснюється розподіл міських коштів залежно від загальнодержавних пріоритетів. Крім того, відсутність реальних інститутів міської (муніципальної) власності, місцевого оподаткування, кредитування як способу впливу на міське господарство обумовлювали низьку ефективність зібраних коштів і незначну роль у економічному розвитку міста. Для міського бюджету були характерні дрібні джерела доходів, невиробничий характер видатків, більша

частина яких ішла на задоволення інтересів держави (утримання управлінського апарату, поліції, війська).

Держава намагалася зберегти за собою контроль за міськими фінансами, а це негативно впливало як на збільшення доходів, так і на їх використання для задоволення місцевих потреб. Основними джерелами міських доходів були майно, капітал, доходи від підприємницької діяльності. Доходна частина міських податків переважно складалась з податкових надходжень. Обсяги загальнодержавних витрат з міських бюджетів постійно змінювалися, що підривало здатність міських доходів покривати потреби міського значення. На магістрат покладалося ведення міського фінансового господарства, здійснення поточного і підсумкового контролю, однак на практиці їх дії залежали від центральних відомств.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

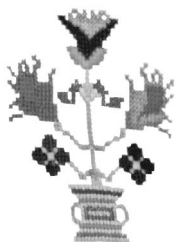
1. Державний архів Волинської області. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 1 «а».
2. Державний архів Житомирської області (далі: Держархів Житомирської обл.). Ф.17. Оп. 4. Спр.531.
3. Держархів Житомирської обл. Ф.17. Оп. 4. Спр. 748.
4. Держархів Житомирської обл. Ф. 67. Оп. 1 додат. Спр. 13.
5. Держархів Житомирської обл. Ф. 67. Оп 1 додат. Спр. 16.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДІАК України). Ф. 442. Оп. 6. Спр. 332.
7. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 34. Спр. 1440.
8. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 65. Спр. 342.
9. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 68. Спр. 186.
10. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 71. Спр. 323.
11. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 72. Спр. 444.
12. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 73. Спр. 231.
13. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 77. Спр. 374.
14. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 80. Спр. 501.
15. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 83. Спр. 10.
16. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 84. Спр. 526.
17. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 85. Спр. 37.
18. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 85. Спр. 643.
19. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 90. Спр. 67.
20. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 97. Спр. 275.
21. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 549. Спр. 25.

22. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 652. Спр. 3.
23. Блюх И. С. Финансы России XIX столетия. История – Статистика. Санкт-Петербург: тип. М. М. Стасюлевича, 1882. Т. 1. 292 с.
24. Варадинов Н. История Министерства Внутренних дел. Санкт-Петербург: тип. Мин-ва внутр. дел, 1862. Ч. III. Кн. 3: [Период третий: с 19 ноября 1825 по 20 августа 1855 г.]. 725 с.
25. Гессен В. М. Административное право. Санкт-Петербург: паровая скоропечатная Г. Пожарова, 1903. 240 с.
26. Гончарук В. Я. Правове регулювання виробництва і обігу спиртних напоїв у Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX ст. Харків: вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 234 с.
27. Мулов П. Историческое обозрение мер по устройству городского общественного управления. Санкт-Петербург: тип. Мин-ва внутр. дел., 1864. 197 с.
28. Об учреждении комиссии для устройства разных источников городского хозяйства. Сенатский [указ] по высочайшему повелению. 1840. Сентября 17. *Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е.* Санкт-Петербург, 1830. Т. XV. Отд. 1-е. № 13 801. С. 606-607.
29. Озеров И. Х. Основы финансовой науки. Москва: тип. Тов-ва И. Д. Сытина, 1910. Вып. 2: Бюджет. Формы взимания. Местные финансы. Государственный кредит. 352 с.
30. Падалка В. М. Муніципальні запозичення за часів царської Росії. *Фінанси України.* 2005. № 10. С. 151–159.
31. Печерин Я. И. Исторический очерк правительственных, общественных и частных кредитных установлений в России. Санкт-Петербург: тип. В. Ф. Киршбаума, 1904. 154 с.
32. Устав о городском и сельском хозяйстве 1857 года. *Свод законов Российской империи,* 1857. Т. 12. Ч. II.

ПРИШЛЯК
Володимир

М. ГРУШЕВСЬКИЙ
ПРО ЛУЦЬК
НА СТОРІНКАХ
ГАЗЕТИ «СЕЛО»
1910 р.

м. Луцьк

Старожитній град, який здавна уособлював серцевинну суть прадавньої Волині, завжди був присутнім не лише у фундаментальних студіях, але й у численній історичній публіцистиці одного з найбільших українських істориків новітньої доби. Для ще більшої популяризації історичного відомостей про рідний край та плекання національної ідентичності Михайло Грушевський (1866–1934) у 1909 р. заснував доступну, бо за ціною дешеvu, українську народну ілюстровану газету для селян і робітників під назвою «Село». Перше число часопису побачило світ 3 вересня 1910 р. у Києві [12]. Оскільки М. Грушевський як фактичний головний редактор тижневика більшу частину часу на той час проживав у Львові, працюючи на посаді ординарного професора кафедри всесвітньої історії з окремим оглядом історії Східної Європи Львівського університету, провадив і очолював Наукове товариство імені Шевченка, то важливу роль як випусковий редактор і адміністратор у Києві виконував Юрій Тищенко-Сірий (1880–1953) [12, с. 32–33]. Під такою назвою газета виходила у світ до 24 лютого 1911 р. З 20 грудня 1912 р. газета почала виходити під назвою «Маяк». Після цього спадкоємицею цього часопису такого ж духу і напрямку на певний час стала газета «Засів» [15].

На шпальтах газети «Село» досвідчений і умілий публіцист М. Грушевський зазвичай спілкувався доступною мовою. Сергій Єфремов (1876–1939) писав, відзначаючи, що «самий стиль його, повільний і трохи важкуватий у наукових працях, враз змінюється у публіцистиці, набуваючи гнучкості, блиску й розмаїття» [8, с. 171].

Усіляко популяризуючи рідно-українську історію, М. Грушевський написав цілу низку науково-популярних статей про історичні міста та пам'ятки України, зокрема: про пам'ятник Шевченку,

Запорозьку Січ, про могили: Аскольдову, князя Олега, Івана Сірка, Київ, церкву св. Василя в Овручі, Ржищів, Чернігів, Львів, Болди – скальні печери поблизу села Бубнища в бойківських Карпатах, Перемишль, Мстиславів храм у княжому Володимирі на Волині. У своєму щоденнику за 29 серпня (11 вересня) 1909 р. М. Грушевський, зосібна, занотував у Києві: «Писав статі для «Села» – вступну і про Шевченка» [7, с. 297]. У 41-му числі за 14 жовтня 1910 р. побачила світ його невелика замітка про Луцьк.

Короткий текстологічний аналіз допису дає змогу зрозуміти задумку та хід думок автора. Історик слушно вказував на непримітний на той час статус міста Волинської губернії, що під берлом «білого царя» постала внаслідок третього поділу Польщі 1795 р. Імперія зробила із колись головного і помітного в регіоні ранньомодерного воєводського центру Речі Посполитої – «міста його королівської милості Луцького» – звичайне повітове місто на майже крайньому заході неозорої євразійської імперії. Першу залізницю – відтинок від Києво-Берестейської залізниці – майже 12 км колій з Ківерець до Луцька, тут справді проклали доволі пізно, і то у зв'язку з військовими маневрами, які надумав відвідати імператор Олександр III, аж у 1890 р.

Ще у першому томі «Історії України-Руси», що вперше побачила світ 1898 р., М. Грушевський писав про плем'я *Лучан*, що «очевидно називають ся так від Луческа (теперішнього Луцька) (другою формою їх імени могло бути: *Лучичі*)» [4, с. 202]. Історик спирався на повідомлення візантійського імператора Костянтина VII Порфірородного (*грец.* Порфироγέννητος, Порфірогенета, Багрянородного, 905–959), який бл. 905 р. у спеціальному трактаті «De administrando imperio» («Про управління імперією») подав відомості про споріднені гілки слов'янського суперетносу і серед цього розливу слов'янського моря у центрально-східній частини Європи згадав і плем'я *лучан* [6, с. 76; 10, с. 8].

Упродовж 1366–1370 рр. тривало польсько-литовське протистояння за Волинь [5, с. 56–59]. Оскільки її західну частину знову тимчасово захопили поляки, ймовірно, саме у серпні 1366 р. Любарт вимушено переніс столичне місто Волинської землі з

Володимира до Луцька [10, с. 62], де на місці дерев'яного дитинця заклав свою нову резиденцію – мурований замок. М. Грушевський зазначав у статті, що він зберігся до нинішнього часу [1, с. 5; 2, 357]. За романтичною традицією, що походить із XIX ст., його інколи чи зазвичай традиційно іменують в народі «замком Любарта». До речі, в «Ілюстрованій історії України» 1913 р., описуючи Свидригайлові війни литовської доби, М. Грушевський помістив зображення Луцького Верхнього замку з відповідним підписом: «Руїни Любартового замку в Луцьку» [3, с. 153]. У ті часи будівництво не обмежувалося лише самим замком. Була споруджена дамба для підвищення рівня води навколо князівської резиденції, підйомний ланцюговий міст над ровом перед мурованою В'ізною (Воротною) вежею. Саме ж будівництво з цегли велося за межами тісного дитинця навколо однієї з його стін. Тобто площа дитинця збільшувалася. Цеглу з розмірами 28–30 см х 12,5–15 см х 7,5–9 см викладали у техніці готичної кладки. На той час так було збудовано вежу, князівський палац і західну стіну [9; 11; 17, с. 32].

Гравюра на дереві – ксилографія із зображенням Луцького Верхнього замку, оточеного водами річки Стир та її притокою – Глушцем, поміщено як ілюстрацію до цієї газетної статті під назвою «Українські пам'ятки: Луцький замок». Автором цього деревориту, очевидно, був петербурзький художник з Одеси Карл Вейерман. Історична замальовка як ілюстрація взята з книжки професора Київської духовної академії Миколи Петрова, видана Помпеєм Батюшковим, «Волинь. Історичні долі Південно-Західного краю» у Санкт-Петербурзі 1888 р. [13, с. 93]. Там вона підписана як «Великий замок князя Любарта Гедиміновича в Луцьку» [13, с. XI, 93]. Бо у виданні 1888 р. є ще друга ілюстрація, об'єднана не зовсім точною назвою «Замки князя Любарта в м. Луцьку», де зображена ренесансова Велика синагога з оборонною вежею із ключоподібними бійницями 1620-х рр.: «Малий замок князя Любарта Гедиміновича в Луцьку» [13, с. XI, 99]. Гравюра ж Луцького Верхнього замку в обрамленні повноводного Стиру добре показує історичний ландшафт, де фортеця була захищена не лише мурами, а й водними перешкодами.

М. Грушевський згадав про давні храми княжої доби на території міста, які не пережили часу. Лише на території Окольного замку припинили своє існування і відійшли у минуле православні церкви: св. Дмитрія, св. Катерини, св. Петра, св. Якова; римо-католицький костел св. Трійці та інші християнські святині [14; 16].

Допис історика на сторінках газети «Село» – ще одне яскраве свідчення про розуміння та увагу професіонала до особливих деталей одного з прадавніх центрів українського етнічного простору, що органічно і послідовно складалася упродовж усього його життя у базовий наратив – рідному народові присвятити історичний «із *прежди віка*» літопис України-Руси.

Додаток

М.[ихайло] Грушевський.

ЛУЦЬК

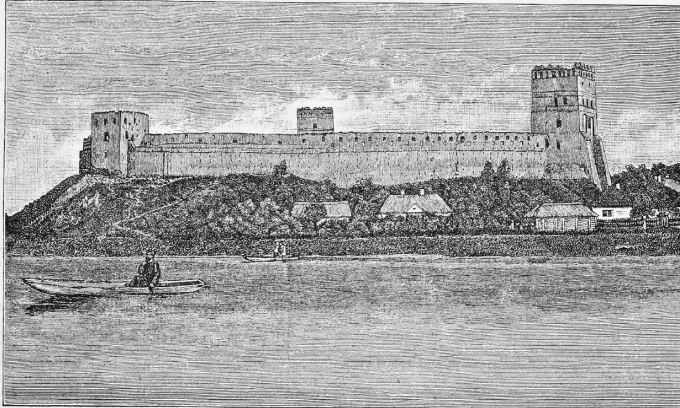
Луцьк – тепер малозамітне повітове місто Волинської губернії, обминене залізницями і мало кому відоме ближче, а тимчасом се одне з найдавніших і найславніших міст України. Найдавніший слід його мається в згадці Константина Порфірородного про плем'я лучан в першій половині X віку – без малого тисячу літ тому; се плем'я або, властиво, країна, волость носила його своє ім'я, очевидно, від міста Луцька, і він, видко з того, вже тоді був визначним політичним центром. Ближчі відомості про його життя маємо з кінця XI в., коли бачимо його далі столицею Полудневої Волині – такою зістається він потім в XII, XIII, XIV в., а в XV стає столицею цілої Волині, бере гору над Володимиром і після Львова визначається як найголовніше місто українське в тім часі: столицею Волині зістається Луцьк і потім до самого кінця XVIII в.

З тої славної старовини в Луцьку, одначе, мало пам'яток заховалося. Давні церкви, побудовані українськими князями XI – XIII в. і описані в старих літописах і записках, зникли всі, декотрі з них простояли польське лихоліття й їх розібрано недавно вже, в XIX в. заходами російського начальства. Тепер чи найстаршою пам'яткою старовини лишився величавий замок, котрого вид подаємо в сім номері. Побудований він так міцно, що не здужали

дворянського роду, але завжди були ширими Українцями і не пурляли своєї рідної мови ніколи. Любов'ю до рідного краю та рідної мови передали вони й своєму синові і він змалку почував себе Українцем. Ще з 8 літ почав М. Кобилянський писати. Складав спочатку вірші на вярць українських народних пісень, а потім почав писати оповідання та повісті. Друкуватися почав у 1890 році, спочатку в дитячому журналі „Дзвінок“, що виходить у Львові, а потім і по інших журналах, газетах та збірниках. До цього часу вийшло вже багато його оповідань та повістей окремими книжками¹⁾, багато

в першій половині X віку—без малого тисячу літ тому; се племя або властиво країна, волость носила своє ім'я, очевидно, від міста Луцька, і він, вилко з того, вже тоді був визначним політичним центром. Близші відомості про його жите маємо з кінця XI в., коли бачимо його далі столицею південної Волині—такою зістається він потім в XII, XIII, XIV вв., а в XV стає столицею півної Волині, бере гору над Володимиром і після Львова визначається як найголовніше місто українське в тім часі: Столицею Волині зістається Луцьк і потім до самого кінця XVIII в.

Українські пам'ятки: Луцький замок.

розкидано їх по журналах, та збірниках, не зібраних в окремі книжки; друкує свої твори головню в Літературно-Науковім Вістнику (сього року надруковано там гарну повість Fata Morgana з селянського життя останніх літ (розрху на селі). Своєї письменницької діяльності М. Кобилянський ще не закінчив і що року дає нам що небудь нове, повне сили і художньої краси, часто перемагаючи тажку недугу, що не покидає його вже кілька літ, він дає про рідний нарід, та про збагачення його літератури.

Юр. Стерий.

Луцьк.

Луцьк—тепер малозамітне повітове місто Волинської губернії, обмінене залізницями і мало кому відоме, ближше,— а тим часом се одне, найдавніших і найславніших міст України. Найдавніший слід його маємо в згадці Константина Порфирородного про племя Луцан,

З тої славної сторони в Луцьку одначе мало пам'яток заховалось. Давні церкви, побудовані українськими князями XI—XIII вв. і описані в старих літописях і записках, зникли всі декотрі з них простояли польське лихолітє й їх розібрали недавно вже, в XIX в. заходами російського начальства. Тепер чи найстаршою пам'яткою старовини лишився величавий замок, котрого вид подасмо в сім номері. Побудований він так міцно, що не дужкави його знищити ні часи, ні тепершні луцькі мешканці, що розібрали його на матеріал до недавнього часу зовсім безборонно. Почав ставити його перший князь Луцький з литовської династії Любарг Гедимінович (Княжив тут від р. 1340), пізніше добудовували його в XV і XVI в. Він стоїть на горбі, облитий болотами річок Стира і Гаушця з трьох сторін, а з четвертої пускали воду з р. Стира, так що він був весь облитий водою і виходити в середину можна було тільки по розводному мості. Фундаменти муровані з каменя, сім мурів з пегли, на дуже твердїм цементі. Мури високі на три й більше сажні, а на трьох біках стоїть високі величкі вежі (башти).

М. Грушевський.

¹⁾ З збірок його, що досі вийшли, маємо зазначити такі: 1) *В пухи жайгана* (60 коп.), 2) *По львівському* (80 коп.), 3) *Повінок* (80 коп.), 4) *У срібний світ* (80 коп.). Ці книжки вийшли у Львові, але добувати їх можна і в Києві в книгарні Літер.-наук. Інститута. Крім того в Києві вийшли його „Оповідання“, вид. Віку. 1 р. 25 коп.

його знищити ні часи, ні теперішні луцькі мешканці, що розбирали його на матеріал до недавнього часу зовсім безборонно. Почав ставити його перший князь луцький з литовської династії Любарт Гедимінович (княжив тут від р. 1340), пізніше добудовували його в XV і XVI в. Він стоїть на горбі, облитий болотами річок Стиру і Глушця з трьох сторін, а з четвертої пускали воду з р. Стир, так що він був весь облитий водою і виходити в середину можна було тільки по розводному мосту. Фундаменти муровані з каменю, самі мури з цегли, на дуже твердим цементі. Мури високі по три й більше сажні, а на трьох ріках стоять високі величні вежі (башти).

Джерело:

Грушевський М. Луцьк. Село. 1910. 14 жовтня. № 41. С. 5; *передрук: Грушевський М.* Луцьк. Твори. У 50 т. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво “Світ”, 2005. Т. 3: Серія “Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)” / упоряд. С. Панькова. С. 357–358.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Грушевський М.* Луцьк. Село. 1910. 14 жовтня. № 41. С. 5.
2. *Грушевський М.* Луцьк. Твори: У 50 т. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво “Світ”, 2005. Т. 3: Серія “Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)” / упоряд. С. Панькова. С. 357–358.
3. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. Київ; Львів: Друкарня С. В. Кульженко, 1913. 524 с.: іл.
4. *Грушевський М.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка, 1991. Т. I: До початку XI віка. 736 с. (Серія «Пам’ятки історичної думки України»).
5. *Грушевський М.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. Київ: Наукова думка, 1993. Т. IV: XIV–XVI віки – відносини політичні. 544 с. (Серія «Пам’ятки історичної думки України»).
6. *Грушевський М.* Виймки з жерел до історії України-Руси: до половини XI віку. Твори: У 50 т. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво “Світ”, 2004. Т. 6. Серія “Історичні студії та розвідки (1895 – 1900)” / упоряд. М. Капраль; передмови: Я. Дашкевич, М. Капраль. С. 3–143.
7. *Грушевський М.* Щоденник 1902–1914 рр.: у двох томах. Т. II (1908–

1914) / упоряд., вступ. стаття, коментарі С. Панькова; наук. редактор І. Гирич. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2021. 535 с., іл.

8. *Єфремов С.* На сторожі національної гідності. До характеристики публіцистичної діяльності проф. М. С. Грушевського. *Український історик* / за заг. ред. Л. Винара. Нью-Йорк; Київ; Львів; Острого; Торонто; Париж, 1995. Ч. 1–4 (124–127)..Рік XXXII. С. 167–179.

9. *Колосок Б. В.* Луцький Верхній та Окольний замки. *Дослідження з слов'яно-руської археології.* Київ: Наукова думка, 1976. С. 217–228.

10. *Кушна М.* Луцьк в X – першій половині XVI століття: короткий нарис з історії просторового розвитку міста. Луцьк, 2019. 118 с.

11. *Метельницький Р.* Загадки старого Луцька. *Волинь: Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис.* Луцьк, 2003. Ч. 5. С.47–92.

12. *Панькова С.* Михайло Грушевський і народна газета “Село” у світлі мемуарних та епістолярних джерел. *Український історик* / за заг. ред. Л. Винара. Нью-Йорк; Київ; Львів; Острого; Торонто; Париж, 2004–2005. Ч. 3–4 (163–164) / 1 (165). Рік XLI–XLII. С. 25–46.

13. *[Петров Н. И.]*. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края / изд. П. Н. Батюшковымъ. Съ 2-мя хромолитографиями и 69-ю гравюрами С.-Петербургу: Типографія Товарищества «Общественная Польза», 1888. XV, 288, 316, [1] с.: ил.

14. *Сайчук Б.* Храми і цвинтарі старожитнього Луцька. Матеріали до історичної топографії. *Старий Луцьк.* Науково-інформаційний збірник. Вип. II. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. С. 4–39.

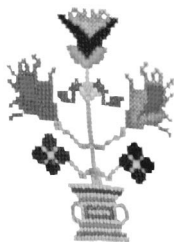
15. *Тищенко-Сірий Ю.* Перші українські масові політичні газети “Село” і “Засів” (1909–1912). *Літературно-науковий збірник.* Нью-Йорк: Українсько-Американське Видавництво, Інк., 1952. Вип. 1. С. 128–147.

16. *Троневиц П. О., Хілько М. В., Сайчук Б. Т.* Втрачені християнські храми Луцька. Луцьк: Діксон, 2001. 80 с.

17. *Троневиц П.* Луцький замок. Луцьк: Діксон, 2003. 198 с.

ДЕМ'ЯНЮК
Олександр

**ЛЕСЯ УКРАЇНКА
НА ПОШТОВИХ
МАРКАХ**

м. Луцьк

Випуски філателістичної продукції, присвячені Лесі Українці (Ларисі Петрівні Косач-Квітка) та сюжетам, пов'язаних із її творчістю, неодноразово випускалися в ХХ столітті й продовжують випускатися сьогодні. Серед цих випусків марки, блоки, листівки (картмаксимуми), конверти (конверти першого дня), спеціальні поштові штемпелі (штемпелі першого дня) тощо. Традиційною частиною філателістичної спадщини стали поштові й непоштові марки. Хронологічно й географічно їх можна поділити на три напрямки: марки радянської доби, діаспорні випуски, марки України.

Перша поштова марка з зображенням Лесі Українки надійшла в обіг у серпні-жовтні 1956 року. За № 1929 в серії «Письменники нашої Батьківщини» пошта СРСР випустила тиражем 1 млн штук марку номіналом 40 копійок, на якій було зображено зліва портрет Лесі Українки, а справа вміщено напис «Видатна українська письменниця Леся Українка» (в оригіналі «Выдающаяся украинская писательница Леся Украинка»). У верхньому правому куті було розміщено напис «Почта СССР», а в нижньому правому куті вміщено рік випуску «1956» й проставлений номінал «40 коп.». Малюнок виконала художниця П. Чернишова у коричневих, жовто-коричневих та оливково-зелених кольорах. Для дизайну марки використано фотографію Лесі Українки, зроблену в Києві в 1896 році. Марка була зубкованою (гребінь 12 ½:12), виготовленою офсетним друком, розмір – 42x30 мм (Мал. 1). Випуск було присвячено до 85-річчя української поетеси.

Другою і останньою за радянських часів була марка, що надійшла в обіг у лютому-квітні 1971 року. Випущена вона була накладом 3,5 млн. штук у серії «Письменники нашої Батьківщини. До 100-ліття з дня народження». На марці № 3984, першій у цій

серії (інша марка присвячена латвійському письменнику Ернесту Бірзнієк-Упіту), було вміщено портрет Лесі України, прикрашений з правої сторони національним орнаментом [1, 179]. Внизу марки надпис двома мовами (російською та українською) «Леся Українка» та «100 років з дня народження»; з лівого боку вертикально – «Почта СССР», у верхньому лівому куті номінал «4 коп.», справа – рік випуску «1971». Правий край марки орнаментовано українським узором. Автором ескізу була В. Піменова. Для дизайну марки знову використано фотографію Лесі Українки, зроблену в Києві в 1896 році. Марку випущено зубкованою (гребінь 12:12 ½) глибоким друком, у червоно-коричневих та сіро-оливкових кольорах, розмір – 31x43 мм (Мал. 2).

Мал. 1. Марка 1956 року

Мал. 2. Марка 1971 року

На цьому зацікавленість постаттю Лесі Українки в радянській філателії звершилася.

Філателію української діаспори значно важче проаналізувати, ніж радянську. Причина в тому, що ініціаторами філателістичних випусків ставали різноманітні організації, товариства, установи, а уніфікованого каталогу цих випусків поки що не створено. Тому в поле зору колекціонерів насамперед потрапляють ті марки, що продаються на вітчизняних і закордонних аукціонах. Так, відомо, що до 100-літнього ювілею Лесі Українки було здійснено випуск кількох марок.

У 1971 році за ініціативи Організації українських жінок була підготовлена до друку, а вийшла в Лондоні у 1972 році марка, присвячена столітньому ювілею поетеси (Мал. 3). На марці зображено

портрет поетеси, перенесений з фотографії 1884 року. Саме в цьому році на сторінках львівського журналу «Зоря» з'явився перший друкований вірш поетеси «Конвалія».

Вгорі марки напис «ЛЕСЯ УКРАЇНКА». У лівій частині марки в овалі, який орнаментовано квітками лілії, вміщено роки життя поетеси «1871–1913». Контрастна колірна гама – чорний і помаранчевий – підкреслює напругу між темрявою випробувань і вогнем творчості, що не згасав навіть у найтяжчі миті [2].

Внизу марки по центру – літери «О.У.Ж. у Великій Британії» (знак Організації українських жінок), а внизу справа номінал марки «5 р» (5 пенні). Тираж марок із перфорацією склав 10 000 примірників, без перфорації – 300 штук, що робить марку особливо цінною для колекціонерів. Віддрукована була в аркушах по 25 марок, розмір – 40x24 мм. Виготовлена марка не була засобом оплати, а мала благодійну мету, збираючи кошти на потреби організації.

Ще менше відомо про іншу марку, випущену до 100-літнього ювілею Лесі Українки. В центрі марки вміщено портрет Лесі Українки, під яким напис двома мовами – українською та англійською «Леся Українка. Lesia Ukrainka» і роки «1871–1971», які символізують сторіччя поетеси. Периметр марки (картуш) художньо орнаментований квітами й письменницьким приладдям. Для дизайну марки використано фотографію Лесі Українки 1886–1887 років. Марка перфорована, розмір – 29x35 мм (Мал. 4). Країну друку, ініціаторів випуску й тираж марок не з'ясовано. Відомо лише про випуск листівки з аналогічним дизайном.

Мал. 3. Марка 1972 року

Мал. 4. Марка 1971 року

У 1973 році Підпільна Пошта України вшанувала пам'ять Лесі Українки серією марок, які були випущені з нагоди двох знакових дат: 100-річчя з дня її народження та 50-річчя з дня смерті [3].

На марках зображено портрет поетеси, в основу якого покладено фотографію 1896 року. Трикольорова гама марок має символічне наповнення: фон виконаний в одному кольорі, контури портрета – в іншому, а написи, розміщені зліва марки «Леся Українка», «1871 * 1913 * 1963» – у третьому. Внизу зліва номінал – «25» шагів, далі внизу з продовженням на правий бік напис «Підпільна пошта України». Серії марок відомі у чотирьох кольорових діапазонах – червоному, зеленому, коричневому та рожевому. Марки надруковані на білому глянцевому папері. Марковані аркуші з вісімнадцяти марок (по дев'ять одного кольору) розділені декоративними стрічками, відповідно до річниця відзначення: до 50-річчя з дня смерті – напис «Л.У. 1963» (Мал. 5), до 100-річчя з дня

Мал. 5. Марка 1973 року (1963)   Мал. 6. Марка 1973 року (1971)

Мал. 7. Марка 1973 року (без перфорації)

народження – напис «Л.У. 1971» (Мал. 6). Марки випущені у двох варіантах – перфоровані та без перфорації (Мал. 7). Наклад перфорованих випусків 1440 примірників кожного кольору, неперфорованих – 360 примірників кожного кольору [4, 62].

У 1994 році Укрпоштою підготовлено до випуску чотири марки з серії «Світочі української літератури», серед яких марка, присвячена Лесі Українці. В обіг вони надійшли у лютому-липні 1995 року, хоча мають дату випуску «1994», розміщену у вертикальній смужці справа після надпису «Пошта України».

На марці за № 77 номіналом в 3000 купуно-карбованців вміщено портрет поетеси, зроблений за фотографією 1896 року, аналогічний зображеному на радянських марках. Окрім того там є квітка гвоздики та книга «Лісова пісня» на тлі орнаменту з листя липи. На стрічку нанесений напис «Леся Українка 1971–1913». До неточностей марки відноситься напис на книжці «Лі. Українка» (мало би бути «Леся Українка») [5, 51] (Мал. 8).

За виконанням марка № 77 багатоколірна з люмінісцентним рисунком 5-6 паралельних ліній на марці. Виготовлена вона художником Р.П. Цессіном на звичайному папері офсетним друком. Марка випущена в зубцевому варіанті (гребінь 13 ½) розміром 40x28мм. Друкувалася в аркуші по 36 штук (6x6) тиражем 0,5 млн. [5, 49]. На окремих листах вміщено дату друку марки – 2 лютого 1995 року. Друкувався увесь наклад марок на поліграфічному комбінаті «Україна» (м. Київ). Відомо про доволі незначну кількість марок без перфорації.

Мал. 8. Марка 1994 року

Мал. 9. Марка-провізорій 1996 року

Відомо про марки-провізорії, випущені в Луцьку в 1996 році. Провізорії – це тимчасові знаки поштової оплати, що випускаються місцевою владою або поштовими відділеннями у періоди криз, воєн, або дефіциту стандартних марок й використовуються обмежений час.

Погашення квартблоків стандартних марок Укрпошти 1992 року (серія «Алегорія») здійснено 25 лютого 1996 року спеціальним поштовим штемпелем, виготовленим до 125 річчя від дня народження Лесі Українки. Для виготовлення штемпеля використано відому вже фотографію 1896 року.

25 липня 2020 року Укрпошта ввела в офіційний поштовий обіг перші марки, а також марковані аркуші, картмаксимуми й конверти присвячені 150-річчю від дня народження Лесі Українки [6, 127].

Вихідні дані марок № 1817 «Софія Караффа-Корбут. Лукаш і Мавка (Лісова пісня)», № 1818 «Софія Караффа-Корбут. Русалка і Куць (Лісова пісня)»: номінал – 9 грн., тираж марок – по 130 000 примірників кожної назви, формат марки – 52x40,6 мм, перфорація рамкова, марки багатоколірні, спосіб друку – офсет, кількість марок в аркуші – шість (3x2). Марку надруковано на ДП «Поліграфічний комбінат «Україна» по виготовленню цінних паперів». Дизайн марок здійснила Ірина Медведовська [7; 8].

*Мал. 10. Марка 2020 року
(Лукаш і Мавка)*

*Мал. 11. Марка 2020 року
(Русалка і Куць)*

9 липня 2021 року в поштовий обіг надійшов блок із маркою «Леся Українка. 1871–1913» у рамках святкування 150-річного ювілею поетеси Лесі Українки. Він виконаний художницею та ілю-

страторкою Поліною Дорошенко. Ця її робота створена в рамках арт-проєкту «Діячі України», в якому молоді художники сучасною графічною мовою передають характери відомих особистостей [9]. В оформленні поштового блоку використано різні техніки.

Поштовий блок № 187 має розмір 100x64,4 мм, розмір марки – 40x56 мм, марка перфорована (11½), тираж поштового блоку 20 тис. примірників, номінал 27 гривень [10, 272] (Мал. 12). До блоку було випущено конверт першого дня та виготовлено штемпель спеціального погашення.

Мал. 12. Поштовий блок 2021 року

У рамках філателістичних випусків Укрпошти діє проєкт «Власна марка», який дозволяє місцевим філателістам замовляти марки лімітованим тиражем. У 2021 та 2022 роках волинські філателісти ініціювали виготовлення в рамках проєкту «Власна марка» маркових аркушів (28 марок і 9 марок), присвячених 150-річчю з дня народження Лесі Українки. Загальні характеристики марок: розмір 30x32 мм + купон (розмір маркового аркуша – 219x184 мм), марки перфоровані, папір глянцевий, друк – офсет, вартість марки відповідає тарифу на пересилання простого не рекомендованого листа по Україні вагою до 50 г (літерне позначення – «V» (до березня 2022 року), «U»).

Мал. 13.
Марка 2021 року

Мал. 14.
Марка 2022 року

Мал. 15.
Марка 2023 року

У 2023 році благодійний фонд «Сучасна Україна» замовив власну марку з зображенням Лесі Українки. Характеристики марок відповідають описаним раніше. На художньому полі зліва вміщено цитату з вірша поетеси українською та французькою мовами «Ні, я жива, я буду вічно жити, я в серці маю те, що не вмира...».

Розширюючи діапазон марок визначеної тематики, можна було ще говорити про непоштові марки, тобто мініатюри, випущені громадськими організаціями, товариствами. Наприклад, у 2011 році громадська організація «Укрфілкадра» випустила два маркові аркуші з марками, присвяченими 140-річчю від дня народження Лесі Українки, у 2026 році громадська організація «Паритет» виготовила кілька маркових аркушів із нагоди 155-річчя від дня народження Лесі Українки тощо.

Таким чином, тут запропоновано огляд марок, присвячених Лесі Українці. Зокрема, мова йшла про дві марки радянської доби, десять діаспорних марок, три марки і один поштовий блок Укрпошти, марку-провізорію 1996 року, три марки, виготовлених у рамках проекту «Власна марка».

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА:

1. Дем'янюк О.Й. Леся Українка, її рідні та близькі у філателії. Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури. Наук. зб. Випуск 3. М-ли III Всеукр. наук.-практ. конф. 24-25 лютого 2006 року, с. Колодязне. Луцьк, 2006. С.179–182.
2. Леся Українка 100 років від дня народження поштова марка. URL. <https://>

poststampua.com/lesya-ukrayinka-100-rokiv-vid-dnya-narodzhennya-marka

3. Леся Українка – Серія марок Підпільної Пошти України, 1973 (2 марки).
URL. <https://poststampua.com/lesya-ukrayinka-seriya-marok-pidpilna-poshta-ukrayiny-1973>

4. Підпільна пошта України. Торонто–Львів : Видавництво Літопис УПА, 2009. 330 с.

5. Каталог поштових марок України. Укладач і редактор В.Г. Бехтір. Київ : Україна, 1997. 176 с.

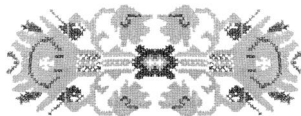
6. Дем'янюк О. До ювілею Лесі Українки: вітчизняна філателістична продукція. Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури: Наук. зб.: М-ли Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки. 25 лютого 2021 р. с. Колодяжне. Луцьк, 2021. С. 127–132.

7. Марка «Софія Караффа-Корбут. Лукаш і Мавка (Лісова пісня)»/2020.
URL :http://pm.ukrposhta.ua/nishop.php?act=6C5128B11F8FC247&gid=1&id=3340778&f_present=0&f_type=1&f_val_1=&f_val_2=01.02.2021&f_val_3=01.02.2021&f_val_4=&sortparam=5&page=2

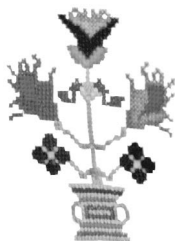
8. Марка «Софія Караффа-Корбут. Русалка і Куць (Лісова пісня)»/2020.
URL :http://pm.ukrposhta.ua/nishop.php?act=6C5128B11F8FC247&gid=1&id=3342778&f_present=0&f_type=1&f_val_1=&f_val_2=01.02.2021&f_val_3=01.02.2021&f_val_4=&sortparam=5&page=1

9. Укрпошта випустила нові поштові марки до 150-річчя Лесі Українки.
URL. <https://ostrog.rayon.in.ua/news/406323-ukrposhta-vipustila-novi-poshtovi-marki-do-150-richchya-lesi-ukrainki>

10. Поштові марки України 1992–2024: каталог. Київ : АТ «Укрпошта», 2025. 316 с.

ВАСИЛЕНКО
Ніна

**ПОЗИЦІЯ ОУН ТА УПА
У ВОЛИНСЬКІЙ
ОБЛАСТІ В ПЕРІОД
ПОВОЄННОГО ГОЛОДУ
1946-1947 рр.
НА ТЕРИТОРІЇ УРСР**

м. Луцьк

У період повоєнного голоду 1946-1947 рр. велика кількість голодуючого населення УРСР змушена були мігрувати на захід України, зокрема, на Волинь. Люди приїжджали із надією на порятунок, привозили із собою різні речі, одяг, взуття, обмінювали на продукти та поверталися до рідних. Політика місцевої влади була спрямована на впровадження колективізації, обов'язкове виконання плану хлібозаготівель, невиконання яких призводило до серйозних судових покарань, таких як позбавлення волі на тривалий термін та конфіскація майна. Широку пропагандистську роботу проводили українські повстанці, члени ОУН, УПА – вони підтримували голодуючих та просили місцеве населення допомагати приїжджим прохачам. Неоцінним є значення допомоги та підтримки волинянами голодуючого населення Радянської України у 1946-1947 рр.

Масовий наплив населення східних областей за хлібом дав можливість оунівському націоналістичному підпіллю розкривати приїжджим очі на більшовицьку владу, на її цілеспрямовану політику геноциду українського народу [2, 182].

ОУН та УПА роз'яснювали людям причини виникнення й поширення голоду в Україні, сміливо протидіяли репресивним радянським порядкам й закликали населення до активних дій, не дозволяли вивозити хліб з колгоспів. У листівці УПА 1947 р. «Брати-голодуючі!» говорилося: «Голодом сталінські душогуби здійснюють масове винищення українського народу. Тюрем, розстрілів, Сибіру є замало!». УПА стверджувала, що «хліб мусить залишитися в руках народу» [2, 159-160].

На початку липня 1946 р. провід ОУН дав вказівку своїм організаціям зривати проведення хлібопоставок [5, 162]. У листівці «Брати голодуючі!» керівництво УПА зазначало: «На Україні ша-

ліє новий голод. Мільйони опухлих почорнілих людей-скелетів мандрують за хлібом у найвіддаленіші кутки Західної України, щоб по дорозі знайти від виснаження смерть у придорожному рові чи товарному вагоні, або загинути, з'ївши перший випрошений шматок хліба» [4, 316].

Згодом в одному зі звернень повстанці писали: «Пам'ятайте, що коли б у Західній Україні були колгоспи, то ви вмирали б від голоду... А так не тільки в Західній Україні не було голоду, а ще й скільки наших братів зі Східної України врятувалося від голодної смерті» [2, 162; 8, 631]. Сталінські колгоспи вони називали зняряддями грабежу хліба й визиску селян, тому закликали не всупати в колгоспи.

Намагаючись допомогти землякам зі Східної, Центральної й Південної України, борці за незалежну самостійну Українську державу у листівці «Брати з-над Дніпра» писали: «Вас гонить голод в Західну Україну з надією, що вдасться тут здобути дещо харчів. Голодова смерть заглядає вам у вічі. Нещастя ваше таке безмірне, що докорів робити вам не можемо. Але знайте, що в Західній Україні народ не пухне ще дотепер з голоду тільки тому, що збройним і пасивним опором не дозволив видерти з себе всього урожаю. Ми тут, в західних областях, наплювали на «першу заповідь – хліб державі» і всіма можливими способами, жертвуючи в багатьох випадках життям і проливаючи кров, відбирали в большевицьких грабіжників «свій не свій» хліб. Брати з-над Дніпра, не давайте хліба більшовицькій державі. Не дозвольте вивезти хліба з України, бо хліб сьогодні – це бути чи не бути всього народу, цілої нації» [9, 89-90].

З метою поширення оунівської ідеології націоналістичне підпілля рекомендувало населенню західних областей УРСР прихильно ставитися до приїжджих, допомагати їм продовольством. В одній із листівок вказувалося, що «величезне значення має і те, коли повстанець поділиться куском хліба з селянином чи робітником. Це ніби незамінна допомога, але вона робить багато. Вона споріднює нас з ними, зобов'язує їх до нас, а в прикрій для нас хвилині вони завжди нам допоможуть. Та й гарні і прихильні після того поширюють про нас вісті. Подібне значення має і грошова допомога» [2, 183].

Українські повстанці у листівці «Українці!» відзначали: «Ділити нас, сіяти роздор між нами – це стара практика всіх поневолювачів наших. Не відстають в цьому і російсько-більшовицькі гнобителі. Горлаючи про «возз'єднання» усіх українських земель, в той час вони роблять усе, щоб поділити, порізнути українців західних і східних областей України. ... Українці Західної України! Серед вас живе багато братів ваших зі Східної України. Це робітники, трудова інтелігенція, студенти, червоноармійці. Лише частина з них стоїть на послугах російсько-більшовицьких загарбників. Більшість з них ненавидить сталінських гнобителів так само, як і ви. Тому не відокремлюйтеся і не замикайтеся від них. Не називайте їх «советами» і «москалями». Ставтеся до них приязно, приймайте гостинно як братів своїх... Допомагайте собі взаємно, по-братньому» [3, 219; 6, 10]. І це була дійсно справжня важлива, життєво необхідна допомога.

Часто оунівці попереджали східняків, щоб вони остерегались енкаведешників і міліціонерів, особливо на вокзалах. А крім міліцейських кордонів там, особливо в західних областях України, діяли санітарні інспектори. Вони могли затримати будь-кого, особливо «мішечників», яких навіть вистежували, виловлювали і могли висунути будь-яке звинувачення. А западенці, як ширі люди, радили, як краще доїхати до залізничної станції, сісти на потяг. Інколи вони допомагали доїхати до найближчої залізничної станції [2, 215]. Таким чином, сприяли виживанню населення сусідніх областей.

Командування УПА та окремі загони повстанців перешкоджає вивезенню врожаю радянсько-партійними працівникам. Лише у 1947 р. на території восьми областей зафіксовано 906 акцій УПА, бойові сутички з відділами МВС-МДБ, озброєними партпрацівниками, які забирали хліб у селян [2, 232].

Володимир Першко 1937 р. н. свідчив про те, як його мама та сусід для порятунку своїх дітей (сім'ї були багатодітні) вирішили продати майно, придбали по корові та пішки гнали їх з Луцька до Білої Церкви. Вдень ішли, на нічліг просились до добрих людей. Ніде не мали відмови. Та трапилась із жінкою неприємна пригода.

Молода норовиста корова, непризвичаєна до нової хазяйки, вирвалася з рук і втікла до лісу. Жінка розплакалась, знервувалась. На галявині зустріла двох хлопців з автоматами. Один із них вів корову за налігач. Передали жінці корову та сказали тримати міцніше, бо, якщо москалі зловлять, то не віддадуть [2, 454]. Зрозуміло, що жінці допомогли українські повстанці.

До речі, як не лякали представники влади голодуючі регіони «бандерівськими бандами», які чатують за кожним кушем чи деревом на східняків, ніхто з голодуючих не постраждав від УПА [1, 5].

Наприкінці липня 1946 р. український визвольний рух дещо змінив тактику своєї боротьби – перейшов від масштабних збройних акцій до підпільно-конспіративної діяльності. Це дало змогу створити підґрунтя для довготривалої боротьби з комуністичним режимом. У цей період збройної боротьби повстанці продовжували використовувати тактику спонтанних нападів на гарнізони й пости органів внутрішніх справ, об'єкти радянської адміністрації, нищення комунікацій та засобів зв'язку, індивідуального терору проти представників партійних та силових органів, а також саботажні акції. Набирали більшої вагомості випадки індивідуального терору щодо місцевих функціонерів радянської адміністрації. Зокрема, 30 липня 1946 р. повстанці Береза та Калина вбили агента уповнізачу в с. Грудки Микиту Найдича. Він напередодні, 28 липня, був на робочій нараді в Луцьку, де отримав завдання на хлібопоставку, які й вручав жителям цього села в день убивства [7, 158-159].

На початку травня 1947 р. у с. Качин повстанці спалили пункт прийому молока. 9 червня того самого року в урочищі Мельників-Куль об одинадцятій годині ночі п'ятеро повстанців зупинили паровоз на вузькоколійці, де спалили три платформи з дровами. 22 липня в с. Нуйно під час вручення чергових зобов'язань на хлібні поставки повстанцями біля приміщення сільської ради убито уповноваженого УМДБ старшого лейтенанта Прохіна 600. У ніч із 30 на 31 серпня 1947 р. в с. Качин група повстанців спалила двір фінагента Захара Якимена. 8 грудня 1947 р. в с. Борки поранено уповноваженого райвиконкому Миколу Доценка [7, 158-159].

Дуже часто керівництво надавало такі вказівки комендантам боївок, кушовим і станичним: спалювати мости, валити телефонні й телеграфні стовпи, робити лісові завали, зривати хлібопоставки. Районне керівництво визнавало, що агітаційна робота зі зриву хлібопоставок приносить успіхи націоналістам. Лише за серпень і шість днів вересня 1946 р. селяни недодали державі 1000 т хліба [7, 148].

Відділи УПА здійснювали рейди на території Волинської області з метою організації антибільшовицької боротьби. Це сповільнювало темпи колективізації, яка проводилася силовими методами. Збройна боротьба УПА, індивідуальний спротив населення проти примусової колективізації давали свої результати.

Отже, представники ОУН та УПА виявляли підтримку та соціальну відповідальність, активно допомагаючи голодуючим на Волині. Шляхом розповсюдження відозв, вони надихали селян до активної допомоги та взаємопідтримки, закликали ділитися продуктами та надавати необхідну допомогу тим, хто опинився в складному становищі. Командування УПА та окремі загони повстанців перешкоджали вивезенню врожаю радянсько-партійними працівниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарчук А. Забутий голодомор, забуте милосердя. Волинь-нова. 2015. 28 листопада (№ 131). С. 5.
2. Бондарчук А. Україна. Голодомор 1946-1947 років: непокараний злочин, забуте добро. Київ: «Орієнтир». 2017. 608 с.
3. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу. 2-ге вид., допов. К.: Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць. 2000. 274 с.
4. Веселова О. М. Українське село під час голоду 1946-1947 років. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2000. С. 306-318.
5. Запотаємний голод сорокових... Спеціальна колекція з архіву СБУ. Публік. і комент. П. Панченка. Неопалима купина. 1995. № 5-6. С. 157-170.
6. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Голодомор в Україні 1946-1947 років: причини, перебіг, наслідки. Західна Україна в контексті голодомору. Науковий збірник. Випуск 59. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, приуроченої 70-річчю трагедії українського народу – голодомору 1946-1947

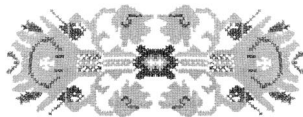

років. м. Луцьк, 25-26 листопада 2016 року. Упоряд.: А. Бондарчук, А. Силюк. Луцьк. 2016. 202 с.

7. Пінчук Л. В. Український національно-визвольний рух на Волині у 1941 р. – середині 1950-х рр. (на матеріалах Камінь-Каширського району). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Луцьк, 2023. 219 с.

8. Портрет темряви. Асоціація дослідників голодоморів в Україні. Свідчення, документи і матеріали у двох книгах. Книга перша. К.: Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць. 1999 р. 705 стр.

9. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. статей. Вип. 13: Голод 1946-1947 рр.: ретроспективний погляд істориків (З приводу 60-річчя трагедії): Матеріали «круглого столу» (Київ, Ін-т історії України НАН України, 22 березня 2007 р.). Упорядник В. П. Швидкий; наук. Редакція О. М. Веселової та В. П. Швидкого. Київ. Ін-т історії України НАН України. 2008. 295 с.

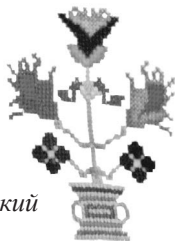

МИХАЛЕВИЧ

*Микола,
с. Кортеліси*

ХИТРИК

*Валерій
м. Камінь-Каширський*

**АДАМ АНТОНЮК
НА ПСЕВДО «РОМАН»
ПРОЙШОВ ШЛЯХ
ВІД ЗВ'ЯЗКОВОГО УПА
ДО НАДРАЙОННОГО
ПРОВІДНИКА ОУН**

Розглядається повстанська діяльність одного з керівних діячів ОУН на Волинському Поліссі – Адама Антонюка та його участь в українському визвольному русі у 40-х роках минулого століття. Описано умови, в яких формувалися ідейно-політичні переконання Адама Антонюка та методи діяльності радянських каральних органів і спроби ОУН їм протидіяти. Інформація про діяльність Адама Антонюка, який у різні часи мав псевда Роман, Антон, Дубинський та деякі інші є в архівно-кримінальних справах його соратників та зв'язкових. Особливу цінність має автобіографія Антонюка та деякі інші повстанські документи, які збереглися в діловодному архіві Анорія Михалеви́ча «Коса» - референта Служби безпеки ОУН Ковельської округи.

Ключові слова: Адам Антонюк «Роман», ОУН, боївка, НКВД, МГБ, оперативно-військова група, Ратнівський район, с. Хотешово.

Антонюк Адам Антонович народився 27 жовтня 1911-го в сім'ї селянина-середняка села Хотешово. Його батько 5 років був сільським та церковним старостою при Польщі. Адам закінчив 5 класів місцевої школи. Пізніше служив у польській армії і в 1939-му був мобілізований на фронт, але зумів повернутися додому. Після приходу німців у 1941 році вступив у самооборону Хотешова - тимчасову міліцію, а потім - у поліцію. Служив спочатку в своєму селі, а пізніше був переведений у Ратне [8, с. 218]. За свідченням самого Антонюка, під час служби в поліції його загітував вступити в ОУН районний комендант – Данилевич, та призначив зв'язківцем по лінії Хотешів - Ратне. Незабаром звільнився з поліції через хворобу легень, але виконував обов'язки зв'язківця ОУН [8, с. 218].

На початку 1943-го призначений станичним господарчим та доставляв продукти для відділу УПА. Потім був станичним сіл Хо-

тешова та Бірки (нині село Добре Камінь-Каширського району). У серпні 1943 року, коли повстанці захопили Камінь-Каширський, мобілізував 500 возів для вивезення трофеїв і продуктів з міста на повстанські склади [8, с. 219]. Витяг із життєпису:

«Зимомою 1943-44 рр., коли почав зближуватися фронт та став сильний наплив червоних партизанів, лишив родину та зруйновану партизанами господарку, вступив у ряди відділу УПА дня 14.01.1944 р. в сотню командира Мазепи (уродженець с. Річиця Іван Кобець - Авт.) по псевдо «Роман» і зіставсь приділений у почет к-ра сотні. В місяці лютому 1944 року брав участь у засідці на червоних партизанів при сотні командира Мазепи на Чорчанському хуторі Випас Ратнівського району, де було знищено 12 осіб партизанів. Захоплено 3 фіри з грабованим майном – продуктами і одягом та здобуто 1 кулемет, 3 автомати, 4 пістолі та 8 крісів [8, с. 219]. В березні 1944 р. к-р сотні Мазепа, провівши розвідку, що в Боровенській Гуті знаходиться большевицький магазин з боєприпасами, вирішив розбити большевиків. Операція вдалася – большевиків у силі 22 осіб розбито і здобуто деяку кількість амуніції. В тім часі прибула большевицька допомога, бій зав'язався сильний – змушені з бою відступати. При цьому з нашої сторони згинув друг ком. Мазепа і ройовий Гонта. З большевицької сторони 12 убитими, 4 ранених, згоріло 10 будинків та 4-ох людей упало серед цивільного населення [8, с. 219].

У серпні 1944-го брав участь у засідці на дорозі Мельники-Речицькі - Поступель, де з власного кулемета убив двох большевиків. З большевицької сторони 3 убитими, решта 6 утекло, спалено 1 автомашину. З нашої сторони втрат не було. Здобуто 50 ящиків амуніції до бомбомета, 1 автомат, 1 пістоль ТТ, 2 кріси» [8, с. 220].

Кілька місяців «Роман» був ройовим у сотні «Галайди», а пізніше командиром боївки у загоні «Євгена». У першій половині 1945-го боївка охороняла повстанський шпиталь, який часто переходив з одних хуторів на інші поблизу сіл Самари, Щедрогір і Черче під час облав НКВД. Повстанцям доводилося вести важкі бої, але поранених щоразу рятували. У вересні 1945 року брав участь

у розгромі станиці стрибків у селі Поступель Ратнівського району. Повстанці здобули 1 кулемет і 10 крісів [8, с. 220].

Як згадував член винищувального загону села Поступель Микита Веселюк їх підрозділ стрибків не відзначався високим бойовим духом. Його та деяких інших бійців примусили вступити в загін тортурами. Енкаведисти зв'язали їм руки, одягли на них кожухи і завели в баню, яку нагріли до нестерпної температури. Зрозуміло, що після такої агітації воювати з «бульбашами» вони не хотіли. Коли повстанці вночі оточили їх у клуні, вони без бою склали зброю. Лише голова сільської ради та міліціонер втекли, а інші члени групи здалися в полон. З метою покарання бандерівці били їх шомполом по сідницях. Щоб пом'якшити удари, Веселюк напхав собі під штани сіна, але бандерівці це помітили, зняли з нього штани і далі били вже по голому тілу. Через кілька днів поступельських стрибків знову озброїли і відправили на облаву, але в них уже була домовленість із повстанцями не стріляти один в одного. Тому в перестрілці, яка розпочалася у лісі, ніхто не постраждав. Незабаром поступельський винищувальний загін було розформовано [10].

У розброєнні поступельських стрибків брав участь станичний цього села Федір Смальчук, який саме через Антонюка підтримував зв'язок із провідником ОУН Ратнівщини «Євгеном». Свідчення Федора Смальчука: *«Останній раз, я особисто разом із «Романом», зустрічався із надрайонним провідником «Євгеном» 10 жовтня 1946 р. на мертвому пункті, у лісі, біля х. Зелениця, с. Річиця. Я відвітувався перед «Євгеном» про виконану роботу і отримав завдання продовжити збір грошей у фонд УПА та складання списків радянсько-партійного активу»* [4, с. 48].

За свідченням «Романа» у квітні 1946 року він брав участь у розгромі станиці стрибків у селі Броди Ратнівського району: «Стрибків обеззброєно, здобуто 2 кулемети і 7 крісів» [8, с. 220]. Як згадували жителі Бродів, це сталося на другий день Великодня. Молодь зібралася на музики в одній із хат. На танці прийшло і декілька стрибків. Несподівано хату оточили озброєні бандерівці, освітили ручними ракетами, стріляли вгору. Молодь почала втіка-

ти. Повстанці на місці обеззброїли кількох стрибків, а потім ще по хатах ходили і шукали зброю. Тих бійців, які віддали зброю, радянська влада засудила до трьох років ув'язнення [9].

Завершення автобіографії Адама Антонюка: *«Зимою 1945-46 рр. перебував удох з Черешнею на теренах села Хотешова, де держав зв'язок з надрайонним пров. юнацтва – Охрімом та Євгеном. Навесні 1946 р. брав участь у засідці на большевиків, де знищено голову Борківської с/ради та секретаря. В кінці квітня 1946 р. брав участь у бою з большевиками біля с. Комарова Ратнівського району. Втрати власні: 3-ох вбитими. Втрати ворога - 3 вбитих. В місяці березні 1947р. брав участь у засідці на большевицьку адміністрацію під селом Конище, де зі своєї зброї знищив 2-ох большевиків [8, с. 221].*

В місяці квітні 1947 р., коли переходила реорганізація терену, zostавсь приділений до пров. Дениса (Андрій Михалевич «Кос» - Авт.) і від 15.04.1947 року працюю на посту куцового організаційного на терені Ратнівського району. Від 20.08.1948 р. зіставсь призначений рай. пров. Ратнівського району. Родина вивезена на Сибір, господарка зліквідована большевиками, жінку з малолітньою дитиною вивезено на Сибір 1944 р. А старшого сина і батька вивезено 21.10.1947 р.

Слава Україні

Дня 20.09.1948 р. /-/ Антонюк Адам – Роман » [8, с. 221]

Наприкінці квітня 1947-го «Роман» був призначений командиром куцової боївки ОУН. Його земляк - Михайло Маковецький «Сулима» боявся, що «Роман» розстріляє його за дезертирство, але «Роман» детально про все розпитав і сказав: «Убивати тебе не будемо, але в своє виправдання ти маєш убити когось із представників радянської влади. У цьому тобі має допомогти Сидорук Михайло, який підозрюється у зв'язках із МГБ». «Сулима» на це охоче погодився. Через кілька днів Сидорук дізнався, що голова Хотешівської сільради Остап Маковецький, старший винищувальної групи Григорій Парфесюк і дільничний уповноважений міліції Адам Сидорук поїхали підводою на хотешівський х. Котуш, звідки через кілька годин повертатимуться. Щоб їх убити, повстанці вла-

штували засідку в лісі між х. Котуш і с. Хотешово. Коли акти вісти на дорозі порівнялись із засідкою, по них було відкрито вогонь [6, 54–55].

Пізніше «Сулима» був поранений і до жовтня 1947 року ховався у лісі. Потім зустрівся з хуторянином Володимиром Куциком, зв'язковим та інформатором «Романа». Так Михайло ввійшов до «Романової» боївки. Оскільки через поранення ще не міг як слід ходити, переховувався в лісі, а повстанці передавали йому продукти [6, 56]. У листопаді разом із «Романом» облаштували схрон біля с. Самари, де й перебували до весни 1948 р. У цей час повстанці збирали інформацію по навколишніх селах і поширювали націоналістичні листівки. Одного разу, ще на початку січня, пішли на х. Котуш і викликали з хати Пилипа Коваля, нібито щоб показав дорогу на с. Самари. Відвівши кілька метрів від хати, «Роман» розстріляв його за зв'язок із органами МГБ та виступи проти повстанців [6, 58]. Від весни 1948 р. боївка «Романа» оперувала на хуторах та навколишніх лісах біля сіл Хотешово, Борки та Черче Рагнівського району. У травні її члени за наказом «Романа» на х. Задовга Борківської сільради забрали 1 тис. крб у Максима Коваля, якого потім теж розстріляли [6, 59].

З метою знищення «Романа» МГБ направило в його боївку агента «Крука». Це був житель Хотешова, в якого два брати загинули в УПА, а третій був засуджений на 25 років. Сам «Крук» переховувався від радянської влади і за вбивство «Романа» йому обіцяли прощення та можливість жити легально. Під час допиту СБ ОУН він розповів:

«Від 20. 05. 1948 р. я нав'язуюсь з повстанцями, яким даю свою згоду йти в підпілля. Повстанці, знаючи мене, як доброго хлопа, забирають мене з собою в підпілля. Весь час ходив з Романом та Мішею, виконуючи різні доручення і завдання організації. Безперестанні літні дощі, великі нічні марші, а до того мучило те, що мав виконати замах убивчий на друга Романа, рішив дезертирувати з рядів, а ховатись самому» [8, с. 209].

Після втечі з боївки «Крук» переховувався в різних людей і при цьому розповідав їм речі, які розповідати було не слід – про ін-

форматорів УПА, про місцезнаходження криївок та інше. За що і поплатився [9].

Адам Антонюк був енергійним і рішучим командиром. Він відзначався не лише сміливістю у боях, але й нещадним ставленням до зрадників та сексотів. У 1948-1949 роках, під час насильницької колективізації, боротьба проти сталінської влади стає особливо жорстокою. Повстанці попереджали радянських активістів, які забирали в селян майно та худобу, щоб ті припинили свою злочинну діяльність, а в разі невиконання цих вимог намагалися їх знищити [10]. Витяг із довідки Ратнівського райвідділу МГБ:

1. 20.03.1948 р. в с. Хотешово важко поранений голова Хотешівської с/р Юхимець Володимир Трохимович.

2. 22.05.1948 р. в с. Черче бандитами ОУН був убитий колгоспник Королік Пантелій Якович (організатор колгоспу в с. Черче – Авт.).

3. 6.07.1948 р. в с. Хотешово поранений голова сільради Свистун Іван Федорович.

4. 17.08.1948 р. в с. Черче учасниками банди ОУН «Романа» здійснено збройний напад на колгосп ім. Леніна, в результаті якого спалені колгоспні скирти сіна й необмолоченого хліба, поранений агент уповізнагу Заховайко Григорій.

5. 13.09.1948 р. в с. Хотешово х. Вировище вбитий колгоспник колгоспу ім. Будьоного Рудчик Федір Петрович.

6. 26.09.1948 р. в с. Борки здійснено збройний напад на колгосп, внаслідок чого спалена контора колгоспу й будинок з надвірними будівлями бригадира колгоспу [7, с. 227].

У серпні 1948-го Адама Антонюка призначили керівником ОУН Ратнівського району, а ще через кілька місяців провідником Камінь-Каширського надрайону. На жаль, про цей період діяльності «Романа» збереглося мало інформації. Про нього згадує командир боївки Михайло Маковецький «Міша», якому «Роман» давав накази та організував зустрічі із референтом Служби безпеки ОУН Ковельської округи Андрієм Михалевичем «Косом» [7, с. 348]. Адам Антонюк загинув у грудні 1949 року. Про це свідчить оперативне зведення № 343 відділу 2-Н Управління МГБ Волин-

ської області «Про результати агентурно-оперативних заходів за 09.12.1949 року». У ньому сказано:

«Чекістсько-військова група, знаходячись у засаді на хуторі села Пнівню під керівництвом м. лейтенанта міліції Бугай і м. сержанта Горабшин в 24.00 год 8 грудня ц. р. поблизу будинку П'явко вбила Камінь-Каширського надрайонного Провідника ОУН «РОМАНА», він же «ЮХИМ» - Антонюка Адама Антоновича, 1911 р. н., уродженця с. Хотешів Ратнівського району Волинської області, у банді з 1943 року. Другий бандит, скинувши кожуха, втік... У бандита вилучений автомат, пістолет, 40 патронів і різні оунівські документи. З 1946 р. по весну 1949 р. «РОМАН» був Ратнівським районним провідником ОУН. Під керівництвом «РОМАНА» на території Ратнівського та інших районів бандитами ОУН за 1947-1949 роки здійснено понад 30 зухвалих терористичних актів і диверсій по знищенню майна колгоспів» [5, с. 272].

У зведенні також сказано, що під час перестрілки у хаті загинула П'явко Марія Іванівна, віком 67 років, яка протягом кількох років була паралізована і не вставала. У захоплених документах було знайдено інформацію, що з весни 1949 року «РОМАН» за наказом окружного провідника ОУН «ЯРОГО» здійснював керівництво Камінь-Каширським районним і надрайонним проводом ОУН [5, с. 273].

Довідка Ратнівського райвідділу МГБ, у якій сказано, що «Роман» - Антонюк Адам Антонович був убитий у січні 1951 року є, очевидно, помилковою [3, с. 204].

Адам Антонюк є, без сумніву, визначним діячем ОУН та самовідданим патріотом України. Його діяльність заслуговує на більш детальне вивчення та популяризацію з метою патріотичного виховання в умовах сучасної війни за незалежність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто - Львів: Літопис УПА, 2014. 1069 с.
2. Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області. Фонд припинених архівно-кримінальних справ. Спр. 8659. Макарук Михайло

Федорович, Харлампович Улян Дмитрович, Семенюк Антон Власович. 346 арк.

3. Там само. Спр. 5091-П. Бублій Марія Никифорівна, Бублій Тетяна Андріївна. 303 арк.

4. Там само. Спр. 14348. Смальчук Федір Семенович. 255 арк.

5. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1479. Доповідні записки по агентурно-оперативній роботі по лінії ОУН УМБД по Волинській області за 1949 р. 329 арк.

6. Там само. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67863. Т. 1. Маковецький Михайло Павлович. 295 арк.

7. Там само. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67863. Т. 2. Маковецький Михайло Павлович. 511 арк.

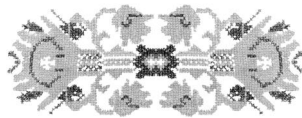
8. «За край і волю, за нації долю!». Дослідження, документи, свідчення. Національний музей в історії України у другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України, редколегія Л. В. Легасова та ін. К.: Аеростат, 2017. 324 с.

9. Михалевич М. Хотешівці – керівники Ратнівського районного Проводу ОУН. Ратнівщина. 12 жовтня 1918 року. с. 4

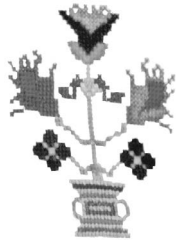
10. Михалевич М. «На дорозі Мельники-Речицькі – Поступель із власного кулемета убив двох большевиків...». Волинь. 28 січня 2026 року. с. 10

11. Спогади Придатко Н. Г. – жительки селища Ратне. Фонди Кортеліського історичного музею (далі КІМ).

12. Спогади Куцика В. І. – жителя селища Ратне. Фонди КІМ.

*о. кан. д-р
Павло ХОМ'ЯК*

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ СТРУКТУР РИМСЬКО- КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ 1988-1995 рр.

м. Луцьк

Процес відродження структур Римсько-Католицької Церкви в Україні на межі ХХ–ХХІ століть є одним із найбільш вагомих аспектів сучасної релігійної історії, серед якого особливе місце посідає ревіталізація структур Луцької дієцезії. Протягом десятиліть радянський тоталітарний режим реалізовував послідовну та репресивну політику, спрямовану на повне витіснення католицизму з суспільного та духовного простору Волині.

Жорстокість антирелігійних заходів виявилася у насильницькій ліквідації церковної ієрархії, масових переслідуваннях духовенства та конфіскації культового майна. Внаслідок цієї експансивної секуляризації майже всі парафіяльні храми дієцезії були закриті (в межах історичного адміністративного поділу, діяла парафія в Кременці), перепрофільовані під господарські потреби або зруйновані, що призвело до тривалої відсутності регулярного звершення таїнств і розриву канонічної спадкоємності.

Дослідження умов, за яких відбулося відновлення життєдіяльності цієї історичної адміністративної одиниці, дозволяє не лише реконструювати події минулого, а й досягнути механізми збереження конфесійної ідентичності в умовах системних гонінь. Адже у післявоєнний період радянська влада на Волині та Рівненщині здійснила жорстку політику щодо релігійних інституцій, а духовне життя вірян опинилося під суворим контролем держави. Католицька громада фактично залишилася без можливості відкрито практикувати свою віру, що стало важким випробуванням для місцевих парафіян.

Зі 165 католицьких храмів, які діяли до Другої світової війни, частина була зруйнована, частина переобладнана під різні адміністративні цілі такі як, спортивний зал, склад, тощо. Зі 240 свя-

щенників не залишилось ні одного [18, С. 55], оскільки останній священник о. Ян Рутковський, який працював у Луцькій дієцезії, помер 27 березня 1954 року [16]. В окремих парафіях здійснював пастирську опіку о. Серафим Кашуба.

З настанням періоду «відлиги» та поступового пом'якшення релігійної політики радянської влади ситуація почала змінюватися. У середині ХХ століття з'явилися перші ознаки відродження католицького життя на Волині та Рівненщині. Відкриття католицьких храмів наприкінці 1980-х років відбувалося на тлі загальної лібералізації радянського режиму, але для Луцької дієцезії цей процес мав свої специфічні передумови. Зокрема можна виділити наступні чинники: *політика «Перебудови»*: зміна курсу Михайла Горбачова призвела до пом'якшення державного контролю над релігійним життям. Влада почала розглядати релігію як частину культурної спадщини, а не лише як «ворожий елемент». *Зміна законодавства про релігійні культу*: адже у цей період почалося спрощення процедури реєстрації релігійних громад. Вірянам дозволили офіційно вимагати повернення культових споруд, які перебували в державній власності (використовувалися як склади, музеї атеїзму чи архіви). Важливим кроком стало посилення міжнародних контактів СРСР із Ватиканом, які змушувало радянське керівництво демонструвати «свободу совісті» перед світовою спільнотою, щоб покращити свій імідж на Заході. *Активність ініціативних груп вірян*: активізація так званих «двадцятки» (групи з 20 осіб), які надсилали сотні петицій до Москви та Києва з вимогою відкрити костели. Наприклад, громада в Острозі була однією з найактивніших, що дозволило їй першою в дієцезії зареєструватися та отримати храм у 1989 році.

Коли наприкінці 80-х років релігійна політика СРСР пом'якшилася, Церква на Волині починала свою роботу «з нуля». В умовах агресивного державного атеїзму священник був символом духовного опору. Сам факт появи душпастиря в селі чи місті підіймав моральний дух людей, нагадуючи їм, що вони не покинуті. Це допомагало уникнути повної десиміляції та переходу вірян у підконтрольній державі структури або повного відходу від віри. У часи,

коли офіційні структури дієцезії були ліквідовані, душпастирі (о. Антоній Хоміцкі, о. Маркіян Трофим'як, о. Антоній Андрущишин, о. Станіслав Широкоградюк) забезпечували зв'язок вірян із Церквою. Вони були єдиним джерелом звершення таїнств (хрещення, вінчання, сповіді), які часто проводилися вночі, у приватних будинках із завішеними вікнами, або на цвинтарях. Без цього фізичного зв'язку релігійна ідентичність наступних поколінь була втрачена. Цей процес був непростим: влада продовжувала контролювати релігійну діяльність, а ресурси залишалися обмеженими. Проте саме в цей час закладалися основи майбутнього відродження Луцької дієцезії.

Період суспільно-політичної лібералізації 1988–1990 років (епоха «перебудови») став етапом стрімкої інституціоналізації Римсько-Католицької Церкви в Україні, що передував проголошенню державного суверенітету. Протягом цього часу кількість офіційно визнаних релігійних громад зросла на 172 парафії [15, С. 50]. Для порівняння, у попередній період кількість легальних католицьких осередків становила лише 102 одиниці, що складало критично малу частку – 1,8% від загального масиву зареєстрованих релігійних організацій усіх конфесій [15, С. 51].

Географічно найвища концентрація католиків латинського обряду зафіксована у Хмельницькій, Вінницькій, Закарпатській та Житомирській областях, а також у Києві. У зазначених регіонах Поділля та Центральної України середня чисельність вірян у межах однієї парафії сягає близько 790 осіб, тоді як в інших областях цей показник є значно нижчим і становить у середньому 150 осіб [15, С. 104].

Динаміка відновлення ієрархічних структур Римсько-Католицької Церкви в Україні на початку 1990-х років демонструє інтенсивний прогрес, що контрастує з попереднім періодом системної деструкції релігійного життя. Важливою віхою стало 16 січня 1991 року, коли Папа Йоган Павло II відновив діяльність Львівської, Кам'янець-Подільської та Житомирської дієцезій, призначивши для них відповідних ординаріїв. Консекрація новопризначених єпископів для України відбулася 2 березня 1991 року в Латинсько-

му кафедральному соборі Львова: єпископську хіротонію прийняли Ян Ольшанський (призначений ординарієм Кам'янець-Подільським), та двох єпископів помічників Львівської архієпископії: Рафал Керницький, OFMConv [17] та Макіян Трофим'як – колишній настоятель Кременця [24, s. 49-63].

Інституційне зміцнення Церкви продовжилося у 1992 році зі створенням Апостольської нунціатури в Україні, яку очолив архієпископ Антоніо Франко. З огляду на етнокультурну специфіку регіону, для католиків Закарпаття було засновано окрему Апостольську адміністрацію. Поступове розширення парафіяльної мережі на Волині створило передумови для канонічного відновлення Луцької дієцезії у 1996 році. Спочатку управління адміністративною одиницею здійснював Апостольський адміністратор, архієпископ Мар'ян Яворський, а у 1998 році дієцезія отримала власного правлячого єпископа – Маркіяна Трофим'яка, що де-юре завершило процес повноцінної ревіталізації цієї історичної структури [19].

Особливе місце в новітній історії Луцької дієцезії посідає Острозька парафія Успіння Пресвятої Діви Марії, яка фактично стала першим осередком відновлення літургійного життя в регіоні. Ревіталізація релігійної діяльності та початок реконструкції парафіяльного храму Успіння Пресвятої Діви Марії в Острозі припадають на 1989 рік, що ознаменувало перехід до офіційного відродження церковної структури [1]. На початковому етапі душпастирську опіку громадою здійснював о. Антоній Андрущишин, який приїжджав зі Славути двічі на місяць. Саме завдяки його зусиллям та активності місцевої спільноти вірян Острог став форпостом і взірцем для подальшого відновлення інших парафіяльних центрів на теренах Волині [21].

Починаючи з 1990 року, душпастирська діяльність у Рівненській області набула регулярного характеру завдяки служінню о. Владислава Чайки, який був настоятелем парафій в Острозі, Рівному, Корець та Клевань [4] [9]. У цей період стабільність літургійного життя забезпечувалася також за підтримки священнослужителів із Польщі, які надавали періодичну допомогу місцевим громадам.

Важливим кроком у зміцненні кадрового потенціалу регіону стало 9 червня 1992 року, коли митрополит Львівський, архієпископ Мар'ян Яворський, призначив о. Вітольда-Йосифа Коваліва вікарієм рівненської парафії [7], що сприяло подальшій активізації релігійного життя на теренах Волині [22, с. 27]. А вже 29 жовтня 1991 року було офіційно зареєстровано Статут релігійної громади в Острозі [5].

Новим етапом ревіталізації церковних структур у обласному центрі стало відновлення діяльності храму Святих Петра і Павла (колишнього гарнізонного храму) у Рівному, що відбулося у жовтні 1991 року. Урочисте освячення відродженої святині здійснив 26 жовтня 1991 року єпископ-помічник Львівський Рафал Керницький. Повернення та консекрація цієї споруди мали стратегічне значення для формування адміністративного та духовного осередку римо-католицької спільноти в межах Рівненського деканату [23].

Важливою віхою у відновленні парафіяльної мережі регіону стала реституція храму св. Петра і Павла в Здолбунові, що мала стратегічне значення для консолідації католицької громади залізничного вузла. Завдяки зусиллям оо. Антонія Андрущишина та Владислава Чайки, на Різдво 1991 року було отримано дозвіл на проведення першої святкової літургії, що невдовзі сприяло остаточному поверненню сакральної споруди вірянам. На початковому етапі інституціоналізації парафії душпастирську опіку забезпечував о. Владислав Чайка, який здійснював регулярні виїзди з Острога для проведення недільних богослужінь. Протягом 1992–1995 років адміністратором парафії був о. Вітольд-Йосиф Ковалів [10]. Подальшому розвитку парафіяльного життя сприяло залучення вікаріїв: о. Марціна Страхановського (1993–1994) та о. Анджея Сціслововіча, який з 1994 року виконував обов'язки вікарія, а у 1995 році офіційно очолив парафію [11] [12]. Становлення душпастирського осередку в Здолбунові стало ключовим елементом у розбудові канонічної структури відроджуваної Луцької дієцезії [20].

Особливе значення для ревіталізації католицизму в поліському регіоні Луцької дієцезії мала місійна діяльність священників Товариства Католицького Апостольства (отців паллотинів), які з

1991 року розпочали систематичне служіння в Сарнах, Рокитному та Дубровиця [8]. Душпастирська праця паллотинів у цьому специфічному етногеографічному ареалі стала ключовим фактором інституційного відновлення Церкви на теренах, що зазнали чи не найбільшої руйнації релігійної інфраструктури в радянський період. Діяльність Згромадження не обмежувалася виключно літургійним аспектом; вона відіграла фундаментальну роль у реструктуризації розпорошених громад та відновленні локальних сакральних об'єктів. Завдяки активності паллотинів було забезпечено безперервність звершення таїнств та розгорнуто широку катехитичну роботу, що сприяло відновленню конфесійної ідентичності поліських католиків. Успішне функціонування цих парафіяльних центрів дозволило інтегрувати віддалені райони Полісся до загальної канонічної структури відродженої дієцезії, створивши надійний фундамент для подальшого розвитку церковного життя у північному регіоні Волині.

Процес інституційного відродження Римсько-Католицької Церкви в Луцьку було ініційовано наприкінці 1980-х років завдяки активній громадянській позиції місцевої спільноти вірян. Ключову роль у цьому процесі відіграла ініціативна група на чолі з Марією Домалевською, яка виступила з офіційним клопотанням перед радянськими органами влади щодо реєстрації католицької громади та реституції кафедрального костелу. Попри прагнення вірян відновити історичну та канонічну справедливість, тогочасна державна адміністрація заблокувала процес легалізації. Офіційною підставою для відмови було визначено нібито недостатню чисельність релігійної групи, що не відповідала тогочасним нормам законодавства про культу. Проте ця перша спроба стала важливим етапом у мобілізації католицької спільноти міста та заклала підґрунтя для подальшої успішної боротьби за повернення кафедрального собору свв. Петра і Павла на початку 1990-х років [13, С. 162-163]. Важливими датами є 23 вересня 1989 р., коли в кабінеті директора Музею атеїзму була звершена перша Свята Меса [13, С. 166] та 6 грудня 1990 р., коли офіційно була зареєстрована католицька громада м. Луцьку, на чолі з Геленою Квятковською [2].

Ключовим моментом для луцьких католиків стало рішення № 140 виконавчого комітету Волинської обласної ради, яка передала собор св. Петра і Павла в Луцьку католицькій громаді [3]. Першим її настоятелем став о. Людвік Камілевський [14].

Реституція храму святих апостолів Петра і Павла в Луцьку стала визначальним прецедентом, що зумовив подальшу децентралізацію та інтенсивне розширення мережі парафіяльних структур у регіоні. 24 грудня 1991 року було офіційно зареєстровано Статут релігійної громади в Луцьку [6]. Повернення цієї ключової сакральної споруди та відновлення в її стінах регулярного літургійного життя створили необхідні правові та адміністративні умови для легалізації католицьких спільнот у навколишніх населених пунктах. Саме тому, храм св. Петра і Павла в Луцьку, як релігійний центр сприяв активізації процесів реєстрації нових релігійних громад та ініціюванню процедур повернення колишніх культових будівель, які перебували у державній власності. Таким чином, успішна ревіталізація луцького осередку виступила каталізатором інституційного відродження всієї Луцької дієцезії, відкривши шлях до відновлення історичної присутності Римсько-Католицької Церкви на Волині.

Процес відродження Луцької дієцезії Римсько-Католицької Церкви наприкінці ХХ століття став яскравим прикладом інституційної ревіталізації, що відбулася всупереч десятиліттям системної деструкції. Дослідження засвідчує, що фундаментом цього відновлення стала синергія героїчних зусиль духовенства та безкомпромісної активності громад вірян, зокрема ініціативних груп в Острозі та Луцьку. Повернення кафедрального собору в Луцьку та реєстрація перших парафій на межі 1980–1990-х років не лише відновили перервану канонічну спадковість, а й стали каталізатором для розбудови мережі релігійних осередків по всій Волині. Діяльність та самовіддане служіння перших душпастирів дозволили трансформувати розпоршені групи вірян у структуровану дієцезію яка була відроджена 18 травня 1998 року. Таким чином, релігійне відродження регіону пройшло шлях від приватних Мес по домівках до повноцінного функціонування парафіяльних струк-

тур, що сьогодні є невід'ємною частиною духовного та культурного ландшафту сучасної України [18, С. 144].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Луцької дієцезії [далі АЛД]. Виписка з протоколу № 10 засідання Комітету по справах релігії при Комітеті Міністрів СРСР № 3040 від 28.09.1989.
2. АЛД. Про реєстрацію виконавчого органу ревізійної комісії релігійної громади. Довідка № 1/20 від 6 грудня 1990.
3. АЛД. Волинська обласна Рада народних депутатів. Виконавчий комітет. Рішення від 25.06.1991 № 140 Про передачу приміщень костелу Петра і Павла в користування громадян римсько-католицької церкви м. Луцька
4. АЛД. Номінація о. В. Чайки адміністратором парафії Остріг та Рівне № 67 від 16.10.1991.
5. АЛД. Рішення виконавчого комітету Рівненської обласної Ради народних депутатів від 29 жовтня 1991 року № 200.
6. АЛД. Свідोцтво про реєстрацію статуту релігійної громади № 29 від 24 грудня 1991 року № 266.
7. АЛД. Номінація о. В. Коваліва вікарієм парафії в Рівному № 232 від 06.09.1992.
8. АЛД. Номінація о. Я. Ольшевського адміністратором парафії Сарни, Рокитно та Дубровиця № 373 від 13.10.1992.
9. АЛД. Номінація о. В. Чайки адміністратором парафії Рівне, Корець та Клевань № 409 від 18.11.1992.
10. АЛД. Номінація о. В. Коваліва адміністратором парафій Острог та Здолбунів № 410 від 18.11.1992.
11. АЛД. Номінація о. А. Сцісловіча вікарієм парафії Острог та Здолбунів № 224 від 02.09.1994.
12. АЛД. Номінація о. А. Сцісловіча настоятелем парафії Здолбунів та Клевань № 204 від 25.06.1995.
13. Оліх А. Завдяки їм. Луцьк 2016.
14. Оліх А. Луцьк попрощався зі своїм парох. *Монітор Волинський* № 2 (226). С. 2-3.
15. Стоцький Я. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988–1998 рр.) Тернопіль 1999.
16. Хом'як П. Аналіз діяльності римсько-католицьких священників Владислава Буковинського та Яна Рутковського на Волині у 1939-1954 рр. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Число 24 (2021)*. С.52-57.

17. Хом'як П. Діяльність римо-католицького духовенства Львівської архієпископії у період Радянського режиму на приклад служіння отця Рафала Керницького. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Число 29 (2023)*, С. 106-109.

18. Хом'як П. Римо-католицьке духовенство Львівської та Луцької дієцезії у 1939-1991 роках: особливості діяльності. Рига 2025.

19. Хроніка найважливіших подій в Католицькій Церкві в Україні. *Парафіяльна газета № 14 (1997)*. С. 2-3.

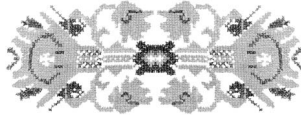
20. „Gazeta Lwowska” nr 14 (109) z 13 sierpnia 1995 r., s. 3.

21. „Gość Niedzielny” nr 33 z 16 sierpnia 1992 r., s. 6.

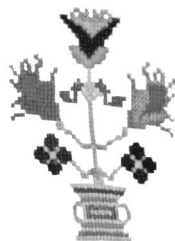
22. Kawolów Witold Józef Ks. Sursum corda. W górę serca. Wybór artykułów prasowych z lat 1992-1997. Biały Dunajec-Ostróg 1999.

23. „Tygodnik Podhalański” (Zakopane) nr 38 (141) z 20 września 1992 r., s. 8-9.

24. Walewander E. Katołicyzm na wschód od Bugu: Fakty i nadzieje. 1998.

СКАКАЛЬСЬКА
Грина,
ЛЕВЧУК
Андрій

**БІОГРАФІЇ
РЕПРЕСОВАНОЇ ЕЛІТИ
ВОЛИНИ У КОНТЕКСТІ
ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
ТА ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ**

м. Кременець

У сучасному українському гуманітарному дискурсі особливого значення набуває осмислення історії репресованої еліти як складової національної пам'яті та чинника формування громадянської свідомості. Волинь, як регіон із багатою інтелектуальною, культурною та суспільно-політичною традицією, упродовж ХХ століття стала простором не лише творення української еліти, а й її систематичного знищення тоталітарними режимами. Біографії вчителів, науковців, священників, громадських діячів, митців і просвітян, які стали жертвами радянських репресій, є не лише джерелом історичного знання, а й важливим інструментом відновлення справедливості щодо викреслених із суспільної пам'яті імен.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення ролі персоналістичного підходу в історичній науці. Історія біографій репресованої еліти Волині дозволяє побачити за масштабними політичними процесами конкретні людські долі, розкрити механізми нищення інтелектуального потенціалу нації та усвідомити ціну державності. Саме через індивідуальні життєписи формується глибше розуміння історичних травм, суспільної відповідальності та важливості захисту демократичних цінностей.

Особливої ваги ця тема набуває в умовах сучасної російсько-української війни. Сьогодні російські окупанти продовжують практики, добре відомі з історії радянського терору, вони цілеспрямовано переслідують українську інтелігенцію, освітян, музейників, журналістів, митців, громадських активістів, прагнуть зруйнувати культурний та інтелектуальний фундамент українського суспільства. На тимчасово окупованих територіях фіксуються викрадення, катування, депортації та вбивства представників місцевих еліт, тих, хто здатен формувати громадську думку, підтримувати укра-

їнську ідентичність і чинити спротив колоніальній політиці агресора. Таким чином, історія репресій проти української еліти не є лише сторінкою минулого – вона набуває болісної актуальності як повторюваний сценарій імперської політики росії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період першої та другої радянської окупації Волині. Початковим етапом визначено 1939–1941 рр. – час першої радянської окупації після приєднання західноукраїнських земель до УРСР. Саме в цей період було розгорнуто масштабну кампанію масових арештів, ліквідації громадських, освітніх, релігійних та культурних осередків. Представників української еліти розстрілювали або депортували вглиб СРСР – до Сибіру, Казахстану та інших регіонів, де значна частина з них загинула у системі таборів ГУЛАГу.

Іван Фещенко-Чопівський належить до тих постатей, чия біографія уособлює синтез наукового таланту, державницького мислення та громадянського служіння. Видатний український учений у галузі металургії та металознавства, він народився у місті Чуднів на Житомирщині. Після завершення у 1907 р. хімічного факультету Київського політехнічного інституту розпочав академічну кар'єру як старший асистент кафедри металургії. Однак його життєвий шлях вийшов далеко за межі науки, адже в роки Української революції 1917–1921 рр. він став активним учасником державотворчих процесів. У червні 1917 р. І. Фещенко-Чопівський очолив департамент промисловості Генерального секретаріату, а в лютому 1918 р. став генеральним секретарем промисловості й торгу в уряді Всеволода Голубовича. Його діяльність засвідчує, наскільки тісно у добу національного відродження поєднувалися наукові знання та політична відповідальність.

Після поразки визвольних змагань у 1920 р. він опинився в еміграції, оселившись на Волині – на хуторі Юркове поблизу Вишнівця у Кременецькому повіті. Саме цей період демонструє його особливу роль як мецената та наставника молодого покоління, він щоліта, приїжджає до Юркового та підтримує фінансово здібних українських дітей, їхнє навчання в Ягеллонському університеті. Така діяльність засвідчує, що формування еліти для нього було не

лише особистою справою, а стратегічним завданням для майбутнього нації. З 1922 р. він працював у Варшавській політехніці, а згодом продовжив наукову й педагогічну діяльність у Кракові [7, с. 161].

У роки Другої світової війни І. Феценко-Чопівський очолив Український комітет допомоги для українських емігрантів, який згодом став філією Українського Національного Об'єднання. Його активність привернула увагу гестапо, саме у січні 1944 р. професора заарештували разом із іншими членами організації, хоча вже у лютому звільнили через відсутність доказів [1, с. 323]. Після приходу радянської влади його доля набула трагічного характеру, у березні 1945 р. його арештували та відправили до Києва, де засудили за «антирадянську діяльність» та участь у державотворчих структурах УНР. Покаранням стали десять років таборів, які фактично перетворилися на смертний вирок. Учений помер 2 вересня 1952 р. у таборі в селі Абезь Республіки Комі, де й був похований. Лише у 1996 р. на його могилі встановили хрест, однак державне вшанування цієї постаті залишається недостатнім [1, с. 324].

Біографія Івана Феценка-Чопівського є важливою для сучасної історичної пам'яті, оскільки демонструє, як тоталітарний режим цілеспрямовано усував носіїв інтелектуального потенціалу української державності. Осмислення його долі сприяє формуванню громадянської компетентності, адже дозволяє зрозуміти роль особистості в історії, значення відповідального лідерства та ціну служіння суспільству.

Подібний приклад репресованої волинської еліти становить родина Степурів. Після поразки УНР у 1920 р. Григорій Степура переїхав до Луцька, де став адвокатом і засновником бюро правних порад. Його громадянська позиція виявлялася у захисті українців від дискримінаційної політики, керівництві батьківським комітетом Луцької української гімназії та організації культурних ініціатив у співпраці з митрополитом Андреем Шептицьким і діячами Галичини [3, с. 411]. Така діяльність перетворила його на одну з ключових постатей місцевого українського середовища.

Після приходу радянської влади у 1939 р. Григорія Степуру

було арештовано, піддано допитам і тортурам, а згодом депортовано до Узбекистану, де він помер у 1944 р. Не менш драматичною була доля його сина Тараса, який пережив переслідування кількох режимів – польського, німецького та радянського. У своїх спогадах він детально описує жахливі умови утримання у радянських в'язницях (темні підземні камери, переповнені людьми, відсутність елементарних умов, виснажливі допити та психологічний тиск) [3, с. 414]. Його свідчення є цінним джерелом не лише для реконструкції подій, а й для розуміння того, як індивідуальний досвід репресій стає складовою колективної пам'яті.

Семен Жук – ще одна постать, яка репрезентує волинську інтелігенцію міжвоєнного періоду. Як просвітянин, посол до польського сейму, кооперативний і публіцистичний діяч, він належав до кола активних творців українського суспільного життя [6]. Усвідомлюючи небезпеку більшовицької окупації, він виїхав на Львівщину, де працював у школі. Проте в червні 1941 р. був заарештований радянськими органами та закатований. Його тіло знайшли серед інших убитих у лісі, а місцеві жителі поховали загиблих на сільському цвинтарі. Дружина Анісія також стала жертвою репресій після остаточного встановлення радянської влади у 1944 р. [5, с. 49]. Їхня історія свідчить про те, що тоталітарна система знищувала не лише окремих діячів, а й цілі родини, прагнула ліквідувати будь-які осередки українського національного життя.

Особливе місце у біографічному вимірі репресованої еліти посідає родина Козубських. Борис Козубський – адвокат, голова міської думи та земської управи, активний громадський діяч, посол польського сейму, просвітянин і організатор Шевченківських академій у Кременці – став символом політичної зрілості українців Волині. За часів Української революції Борис Козубський був членом Центральної Ради [2, с. 5]. Його діяльність у Блоці національних меншин та участь у парламентському житті Польщі свідчили про прагнення українців відстоювати свої права в умовах складної політичної реальності [5, с. 9]. Його син Юрій був арештований НКВС у жовтні 1939 р. і розстріляний у Магадані в 1941 р. [5, с. 14]. Сам Борис Козубський у 1948 р. був засуджений до 25 років

таборів, де помер у 1953 р. Його могила не збереглася, що символічно відображає прагнення режиму стерти не лише фізичну присутність, а й саму пам'ять про людину.

Не можемо залишити поза увагою і постать відомого громадсько-політичного, церковного діяча, лікаря, релігієзнавця, краєзнавця, церковного композитора А. Річинського (1892–1956). Народився він 12 червня 1892 р. в с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії. Його життєвий шлях ілюструє, як політичні режими різного спрямування, спершу польський, а згодом радянський – розглядали українських інтелектуалів як потенційну загрозу державному контролю.

Активна громадянська позиція А. Річинського, його участь у національно-культурному русі, підтримка ідей української автокефалії та захист прав українського населення Волині не могли залишитися поза увагою польської адміністрації. Він перебував під постійним контролем карально-репресивного апарату. Така практика свідчить про усвідомлення владою впливу інтелектуального лідерства на суспільство та про прагнення нейтралізувати його ще на етапі формування громадської думки.

За радянської влади він був арештований у 1940 р., через три роки, в травні 1942 р. особлива рада НКВС заочно засудила його на десять років в'язниці. Відірваний від родини, знищений фізично, принижений морально А. Річинський помирає 13 квітня 1956 р. у Казахстані [5, с. 141]. Для сучасного суспільства осмислення долі Арсена Річинського має важливе значення у формуванні громадянської компетентності. Його приклад вчить відповідальності перед суспільством, відстоюванню цінностей національної гідності та стійкості перед репресивним тиском. Творча та інтелектуальна спадщина Арсена Річинського посідає вагомe місце в історії української суспільно-релігійної думки. Його доробок охоплює наукові статті, монографії, публічні виступи та публіцистичні праці, які стали важливим підґрунтям для розвитку української церковної та національної ідеї. Значення його творчості особливо виразно проявилось у періоди, коли в Україні активізувалося питання становлення незалежної помісної православної церкви. Саме тоді до

його ідей дедалі частіше звертали як до концептуального джерела, здатного осмислити історичні та духовні засади української автокефалії.

Особливе місце у спадщині Річинського належить праці «Проблеми української релігійної свідомості», яка вирізняється масштабністю, глибиною аналізу та ідейною насиченістю. У ній автор комплексно розглядає процес формування української церковної традиції та витоки автокефального руху. У першому розділі дослідник простежує історичне становлення ідеї самостійної Української православної церкви, підкреслюючи, що український церковний рух не є порушенням канонічних норм, а, навпаки, спрямований на відновлення історичних прав Української церкви, які були зруйновані внаслідок політики Московської держави [4].

Узагальнюючи ці біографії, можна стверджувати, що радянізація Волині означала не лише зміну політичного режиму, а масштабне нищення інтелектуального, культурного й морального потенціалу краю. Масові арешти, депортації, страти та табори були спрямовані на ліквідацію тих, хто міг бути носієм української ідентичності та громадянської активності. Саме тому повернення імен репресованих до суспільного простору є не лише актом історичної справедливості, а й важливим елементом формування громадянської компетентності.

Через вивчення біографій репресованої еліти молоде покоління отримує можливість усвідомити механізми функціонування тоталітаризму, значення людської гідності та відповідальності за майбутнє держави. У сучасних умовах російсько-української війни, коли агресор знову намагається знищити українську інтелігенцію, культуру й історичну пам'ять, ці уроки минулого набувають особливої ваги. Біографії волинських діячів стають не лише предметом наукового дослідження, а й потужним інструментом громадянського виховання, який допомагає суспільству формувати стійкість до імперських практик, відстоювати власну ідентичність і цінувати свободу як фундаментальну суспільну цінність.

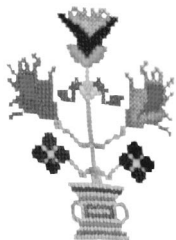

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА:

1. Гелетій Я. Від соціаліста-федераліста до націоналіста. *Український вісник*. Львів, 2008. С.317-324.
2. Заяць Ю. Лицар свободи Борис Козубський. Житомир, 2021. 92 с.
3. Пішли у безсмертя. *Український вісник*. Львів, 2008. С. 411-420.
4. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. К.: Світ Знань, 2000.
5. Скакальська І. Історія України в особах : волинська сторінка міжвоєнного періоду ХХ ст. Нукове видання. Монографія. Київ: КНТ, 2017. 94 с.
6. Скакальська І. Життєпис Семена Жука: PUBLIC HISTORY. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»* / редкол.: В. В. Трофимович (голов. ред.) [та ін.]. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. Вип. 34. 154 с. С.54-59.
7. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. *Іван Фещенко-Чопівський. Життєписно-бібліографічний нарис. Визначні діячі НТШ*. Львів, 2000.

ПЕТРОВИЧ
Валентина

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

м. Луцьк

Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації на територію України, що розпочалося 24 лютого 2022 р., зумовило безпрецедентну загрозу для всієї культурної спадщини нашої держави. У цих надскладних умовах питання правового режиму рухомих пам'яток культурної спадщини набуває гострої актуальності, вимагаючи негайного переосмислення та вдосконалення існуючих механізмів захисту.

Масштаб шкоди, завданої культурній спадщині України, колосальний. Найбільш трагічними є випадки цілеспрямованого розграбування на тимчасово окупованих територіях, зокрема в Херсонській, Донецькій, Луганській та Запорізькій областях. Такі дії є воєнними злочинами та злочинами проти людяності згідно з міжнародним правом.

Проблема захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів завжди була в центрі уваги міжнародного права, проте її розгляд у контексті російсько-української війни потребує нового осмислення. На думку О. Штепа та С. Коваленко, недостатньо висвітленими залишаються питання практичної імплементації міжнародних норм у національне законодавство України в умовах військового стану, розробки ефективних механізмів евакуації та тимчасового зберігання, а також правових засад реституції культурних цінностей, що були незаконно вивезені або привласнені [14, с. 85].

Правовий захист культурної спадщини в Україні ґрунтується на розгалуженій системі нормативно-правових актів, що охоплюють як національне законодавство, так і міжнародні договори, ратифіковані Україною. Ця система покликана забезпечити збереження, використання, популяризацію та охорону культурних цінностей. Законодавство України щодо збереження та управління культур-

ною та природною спадщиною складається з кількох груп нормативно-правових актів, а саме:

- Конституція України;
- міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- базових законів про спадщину;
- законодавство, що регулює різні аспекти збереження та управління спадщиною (землекористування, містобудівна діяльність, оренда, приватизація тощо);
- законодавство, що регулює діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, пов'язану зі збереженням та використанням спадщини.

Засади правового режиму спадщини відображені в деяких положеннях Конституції України. Так, ст. 54 Конституції України встановлює, що культурна спадщина охороняється законом, а держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність [7]. Поряд із цим ст. 66 Конституції України передбачає обов'язок кожної людини та громадянина не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки [7]. Таким чином, Конституція говорить одночасно про охорону та збереження культурної спадщини, а її положення мають передусім охоронно-обмежувальний характер та спрямовані на запобігання шкідливим впливам на спадщину.

Важливість міжнародних договорів як джерел законодавства зумовлюється тим, що такі договори, зокрема конвенції ЮНЕСКО та Ради Європи, встановлюють загальні засади та рамки глобальної та європейської політики, з якими має узгоджуватися національна політика та законодавство щодо спадщини. Згідно зі ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [7]. Слід також зазначити, що ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» встановлює пріоритетність положень міжнародних договорів, що набрали чинність для України, перед положеннями інших актів її законодавства [9].

Багатосторонні міжнародні договори України, що стосуються

збереження та використання спадщини можна умовно поділити наступним чином:

1. Конвенції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО):

– Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 р. (Париж) визначає міжнародно-правовий статус об'єктів культурної і природної спадщини, що мають виняткову та універсальну цінність для людства [4, с. 8–17];

– Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.10.2003 р. (Париж) вводить на рівні міжнародного права поняття нематеріальної культурної спадщини, встановлює рамкові засади її охорони [4, с. 54–64];

– Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження від 20.10.2005 р. (Париж) окреслює сучасну культурну політику ЮНЕСКО. Зокрема, зазначено, що культурна спадщина людства виражається, розширяється й передається завдяки розмаїттю форм культурного самовираження [4, с. 65–77].

2. Конвенції Ради Європи:

– Європейська культурна конвенція від 24.02.1954 р. (Париж) визначає засади культурної політики в Європі після II світової війни. У документі окреслені зобов'язання країн-учасниць вживати відповідних заходів для збереження свого національного внеску до загальної культурної спадщини Європи і сприяння його збільшенню [3];

– Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи від 03.10.1985 р. (Гранада) – комплексний документ, у якому вперше на рівні Європейського співтовариства вводиться поняття «архітектурна спадщина» та передбачаються заходи з її охорони [4, с. 47–53];

– Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства від 25.10.2005 р. (Фаро) вводить поняття «спільна спадщина Європи» [13].

До більшості зазначених конвенцій Україна приєдналася після прийняття Конституції України 1996 р., де фігурує термін «куль-

турна спадщина» та прийняття Закону України від 08.06.2000 р. «Про охорону культурної спадщини», що остаточно ввів цей термін у національну правову лексику. Привертає увагу значне зволікання нашої країни з інтеграцією в європейський та глобальний правовий простір у частині правового режиму збереження спадщини. Наприклад, до Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи 1985 р. держава приєдналася у 2006 р., тобто після 15-ти років незалежності. При цьому окремі міжнародні конвенції так і не були ратифіковані Україною, наприклад, Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини 1969 року [1, с. 11, 17].

В Україні відсутній єдиний законодавчий акт щодо культурної спадщини. Закон України «Про охорону культурної спадщини» стосується виключно матеріальної спадщини, тоді як фрагментарні регулювання щодо нематеріальної культурної спадщини містяться в рамковому Законі України «Про культуру». Крім того, існує окремий Закон України «Про охорону археологічної спадщини». Вказані Закони містять переважно захисні – обмежувальні та заборонні норми щодо культурної спадщини, не передбачаючи достатніх стимулюючих положень щодо використання потенціалу спадщини в суспільних інтересах [11; 8; 10].

У контексті збройної агресії російської федерації проти України, питання захисту пам'яток культури набуває критичного значення, оскільки багато об'єктів опиняються під загрозою знищення чи пошкодження. Зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, а також особливості функціонування органів державної влади, військового командування, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану визначено в Законі України «Про правовий режим воєнного стану». Норми Закону можуть бути застосовані при організації евакуації, мобілізації ресурсів та встановленні особливих режимів роботи для закладів культури. Зокрема, він передбачає можливість примусового відчуження майна для потреб оборони, вимагає чіткого розмежування та захисту унікальних культурних цінностей від подібних дій [12].

Однак, як показує досвід воєнного стану, існуючі механізми по-

требують значного посилення та адаптації до викликів збройного конфлікту. Н. Калинюк, К. Мельникова, Н. Гуменна зазначають, Україна продовжує докладати зусиль для захисту своєї культурної спадщини в умовах війни, співпрацюючи з міжнародними організаціями та закликаючи до встановлення міжнародно-правової відповідальності за руйнування культурних цінностей. Міжнародна підтримка в цьому питанні є надзвичайно важливою для збереження національної та світової культурної спадщини. Надання посиленого захисту об'єктам культурної спадщини відповідно до Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 р. означає, що ці об'єкти отримують особливий статус, який зобов'язує всі сторони конфлікту утримуватися від будь-яких ворожих дій, спрямованих проти них. Це також передбачає посилені заходи для їх охорони та збереження, а порушення цього статусу може призвести до міжнародно-правової відповідальності [5, с. 75].

Своїми діями країна-агресор порушила і порушує безліч міжнародних договорів, зокрема: ст. 56 Гаазької конвенції 1907 р. [6], ст. 4 Гаазької конвенції 1954 р., яка проголошує захист пам'ятки важливим і зобов'язує кожну країну, яка підписує конвенцію поважити та охороняти пам'ятки. Протоколи до Конвенції деталізують положення щодо запобігання вивезенню культурних цінностей з окупованих територій та обов'язку їхнього повернення. У контексті агресії РФ, норми Гаазької конвенції та її Протоколів є фундаментальною правовою підставою для засудження дій агресора та висування вимог щодо реституції [2]. Також численні резолюції ООН, зокрема Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН № 68/262, яка визнає Крим українською територією, а також Декларацію ООН про права корінних народів і Резолюцію 73/194 [15].

О. Штепа та С. Коваленко зазначають, що документування злочинів проти культурної спадщини є критично важливим етапом для наступних правових дій – притягнення до відповідальності винних та реституції викрадених або пошкоджених цінностей. Правові основи для фіксації шкоди визначені у кримінальному та процесуальному законодавстві України, а також у міжнародному гуманітарному праві [14, с. 88].

Отже, повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України створила безпрецедентні виклики для правового режиму рухомих пам'яток культурної спадщини. Досвід останніх років засвідчив, що попри наявність досить розвиненої національної законодавчої бази та приєднання України до ключових міжнародних конвенцій у сфері захисту культурних цінностей, існуючі механізми виявилися недостатньо ефективними для реагування на масштабні руйнування, розграбування та незаконне вивезення культурних цінностей в умовах воєнного стану.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні. URL: https://taif.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Heritage_Legislation_Analyses.pdf (lfnf pdthtyyyz 20/03/2026)/ (дата звернення 20.03.2026).

2. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_173 (дата звернення 20.03.2026).

3. Європейська культурна конвенція 1954 року (Приєднання від 24.02.1994). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_213#Text (дата звернення 20.03.2026).

4. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини (в редакції станом на лютий 2025 р. Київ : УДІКС, 2025. 805 с. URL: <https://mcs.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/zbirnyk-normatyvno-pravovyh-aktiv-sfery-ohorony-kulturnoyi-spadshhyny.pdf> (дата звернення 20.03.2026).

5. Калинюк Н. М., Мельникова К. М., Гуменна Н. В. Особливості правового статусу культурних пам'яток під час російсько-української війни. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. Вип. 88: частина 4. 2025. С. 71–78. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/12-3.pdf> (дата звернення 20.03.2026).

6. Конвенція про відкриття воєнних дій від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85#Text (дата звернення 20.03.2026).

7. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Редакція від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.03.2026).

8. Про культуру : Закон України від 14 грудня 2010 року № 2778-VI (Редакція від 30.08.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення 20.03.2026).

9. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV (Редакція від 15.03.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 20.03.2026).

10. Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18 березня 2004 року № 1626-IV (Редакція від 12.12.2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення 20.03.2026).

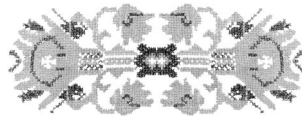
11. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08 червня 2000 року № 1805-III (Редакція від 31.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення 20.03.2026).

12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII (Редакція 14.05.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 20.03.2026).

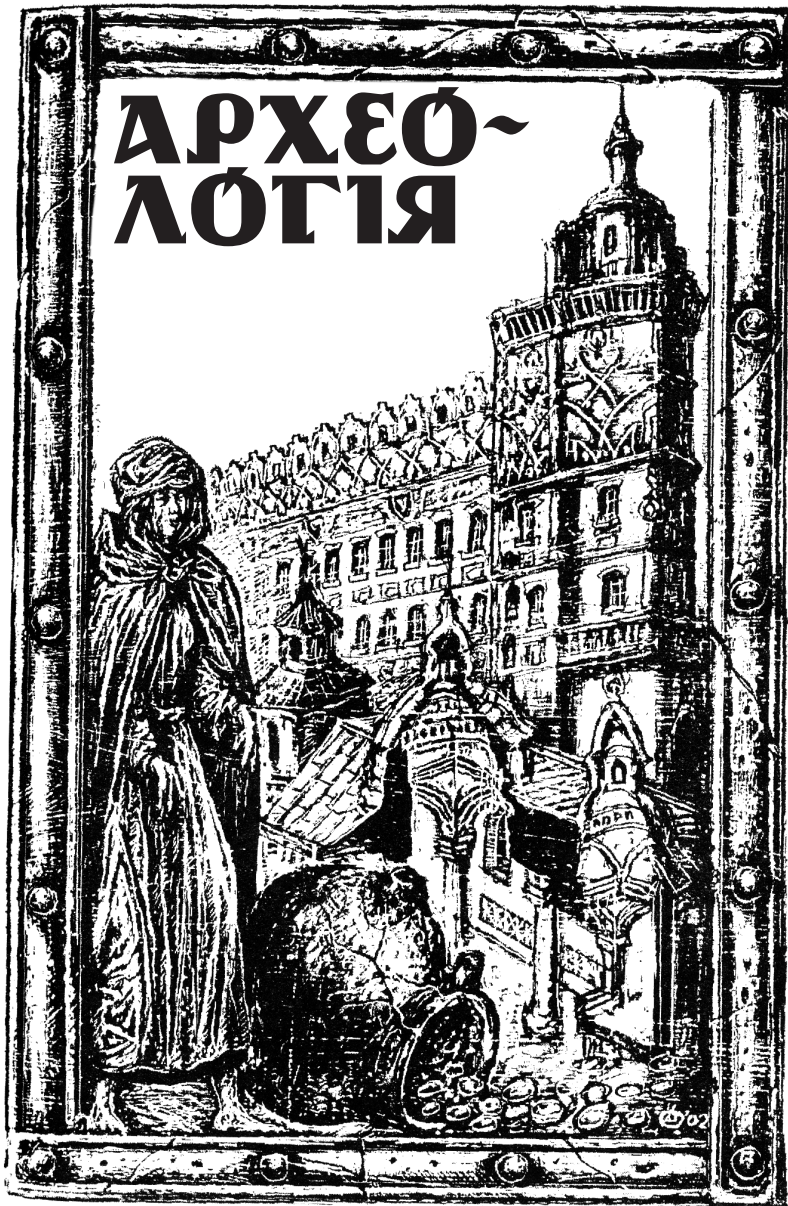
13. Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства : Закон України від 19 вересня 2013 року № 581-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-18#Text> (дата звернення 20.03.2026).

14. Штепа О. О., Коваленко С. В. Правовий режим рухомих пам'яток культурної спадщини в музейних зібраннях України в умовах воєнного стану: захист, переміщення, реституція. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2025. № 4. С. 84–89. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2025/15.pdf (дата звернення 20.03.2026).

15. Territorial Integrity of Ukraine: resolution adopted by the UN General Assembly, A/ RES/68/262 Retrieved from United Nations Digital Library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/767883?v=pdf> (дата звернення 20.03.2026).

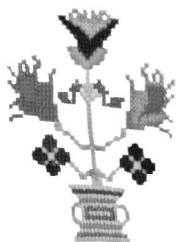

АРХЕО- ЛОГИЯ

БАЮК
Віктор

«СКАРБ КУПЦЯ»
З ВОЛИНИ

м. Луцьк

Волинська археологічна експедиція ДУ «НДЦ «Охоронна археологічна служба України» НАН України горда представити один із результатів масштабних рятівних археологічних досліджень, проведених у 2025 році в історичному урочищі «Апостольщина» в межах території Окольного міста княжого Володимира на Волині.

Окрім великого різноманіття археологічних знахідок, що представляють фактично усю матеріальну культуру домонгольського часу у сховку археологічного об'єкту № CLXXXVII (187) було виявлено непересічний скарб.

«Скарб купця» складається із 573 цілих давньоруських скляних браслетів, масивного хреста-енколпіона (облачення священника високого рангу), 9 бронзових та 8 мармурових невеликих натільних хрестиків, 18 ромбічних пряжок, оформлених псевдозерню, 5 срібних скроневих кілець, свинцевої накладки у вигляді стилізованого під тризуб сокола, щиткового срібного перстня, бронзового кистеня, пломби із солярним знаком у колі «дорогочинського типу» та ряду інших речей та їх фрагментів.

Завдяки скурпульозній роботі колективу експедиції на даний час із фрагментів зібрано ще більше 200 екземплярів браслетів у цілих формах. Таким чином, орієнтовна кількість таких виробів у скарбі має складати понад 800 одиниць.

Знахідка цілих скляних браслетів у такій кількості є безпрецедентною для історії археологічних досліджень теренів Києво-Руської держави. Комплекс із Володимира складається із 573 цілих браслетів, розділених на 109 типів, що різняться формою (виті, гладкі, трапецевидні), кольором (зелені, сині, фіолетові, жовті, золотисті у різних відтінках) та розміром діаметру (від 4,0 до 5,9 см.). Наявні серії із однакових виробів від 5 до 31 екземплярів, окремі екземп-

ляри зустрічаються в одиничних зразках або в кількості від 2 до 5.

Виходячи із наповнення «Скарб купця» можна визначити як речовий. Власником такого багатства мав бути купець, який цілеспрямовано привіз речі на торжище до Володимира або ж тікав зі своїм крамом на Волинь від війни. Стосовно обставин сховку то цілком очевидно, що його було залишено безпосередньо під час монголо-татарської Батієвої навали на центр удільного Волинського князівства – княжий Володимир наприкінці зими 1241 року. Ці події так змальовує запис Галицько-Волинського літопису: *«І прийшов він (Батий) до Володимира, і взяв його списом, і вибив його без пощади, так само і город Галич, і інших городів багато, що їм нема числа»*.

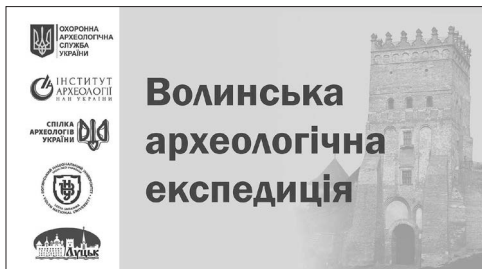
Результати досліджень мають виняткове наукове та суспільне значення. Вперше виявлено такий чисельний комплекс браслетів, що хоч і були широко поширені в міській матеріальній культурі домонгольського часу як жіночі прикраси однак в цілих формах зустрічались лише як виключення в одиничних зразках. Вперше ми можемо проаналізувати таку категорію знахідок комплексно, на широкій джерельній базі виявленого скарбу.

Матеріали з цих робіт після наукового опрацювання будуть передані до Володимирського історичного музею імені Омеляна Дверницького для створення експозиції як і всі попередні знахідки з княжої столиці, цілком імовірно також подальше експонування у музейних закладах Національного рівня.

Дослідницькі роботи як необхідний та законодавчо визначений етап перед забудовою археологічно цінних території проводились Волинською археологічною експедицією ДУ «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України»» Національної академії наук України спільно із Волинським Національним університетом імені Лесі Українки, Адміністрацією державного історико-культурного заповідника у місті Луцьку, Адміністрацією державного історико-культурного заповідника «Стародавній Володимир» та ВГО «Спілка археологів України» на замовлення ТОВ «Володимир Сіті».

На зображеннях: символіка Волинської археологічної експедиції, історичне районування міста Володимира (опрацювання С.Терського на основі досліджень О.Цинкаловського), ілюстрація із Оксфордської ілюстрованої енциклопедії «Взяття Києва монголами 1240 року», Об'єкт № 187 де було знайдено «Скарб купця», польові фото розчистки скарбу, колектив експедиції зі скарбом та сам «Скарб купця» під час опрацювання.

Прапор експедиції

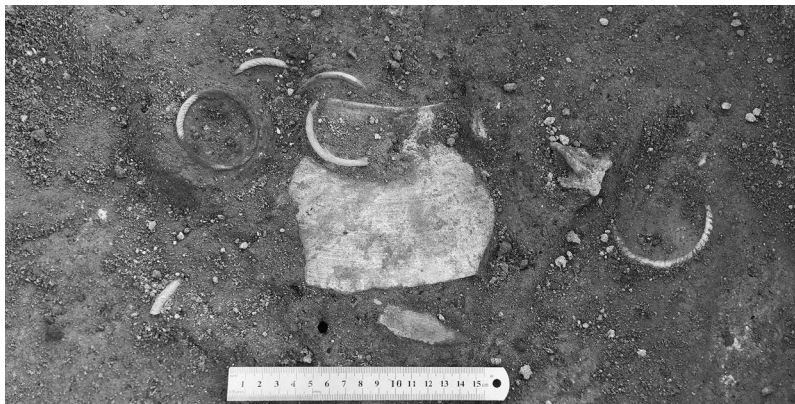
Колектив експедиції

Об'єкт 187

Скарб купця. Польове фото

Розчистка скарбу

Елементи скарбу

*Знахідка на фоні споруд
бувшого консервного заводу*

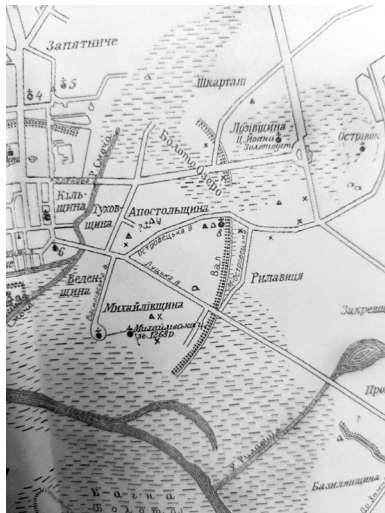
Елементи скарбу

Браслет із Скарбу

Під час вибірки скарбу

Мнѣшимъже по рѣшкѣмъ вѣстоимъ вѣспре
 Мстланнѣи нноцѣ . гражданомъже
 снми борющимъ крѣтиско . убѣши
 и рѣши мнѣи . нѣи
 шлелісровъ
 ѡисно
 да

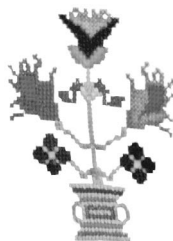
Історичне районування
 Володимир

Взяття Києва монголами,
 1240 рік. Оксфордська
 ілюстрована енциклопедія

Опрацювання скарбу

КОНОПЛЯ
Віталій,
ПОГОРАЛЬСЬКИЙ
Ярослав,
м. Львів
БАЮК
Віктор
м. Луцьк

КРЕМЕНЕВИЙ
КОМПЛЕКС
ПАМ'ЯТКИ
ХРІННИКИ-1
НА ВОЛИНІ
(дослідження 2024 року)

Волинська археологічна експедиція Інституту археології НАН України у 2024 р. продовжила розкопки багат шарової пам'ятки Хрінники-1, розташованої на лівобережжі Стиру в урочищі Шанків Яр, що за 0,5 км на південний захід від с. Хрінники Дубенського району Рівненської області. Безперервні рятивні роботи на ній розпочав у 1993 р. Денис Козак. Відтоді на поселенні розкрито понад 5 тис. м² площі і здобуто численний речовий матеріал різних хронологічних періодів [3; 4; 5].

Із 2018 р. дослідження зосереджені у центральній, найвищій береговій, ділянці пам'ятки, де за шість польових сезонів розкрито близько 300 м² її території, а також виявлено значну кількість артефактів, датованих добою каменю, епохою бронзи, ранньозалізним віком, римським і слов'яно-руським часом та пізнім середньовіччям [1; 2; 7–11].

Під час польових досліджень 2024 р. розкрито площу 78 м² і знайдено 1274 вироби з конкрецій кременю, що залягає у вапнякових відкладах турону поблизу сусідніх сіл Боремель та Шибин [9, 156], який вважаємо одним із найкращих гатунків цієї сировини в Центральній і Центрально-Східній Європі.

Для пізнання **пізньопалеолітичного горизонту** цієї ділянки пам'ятки, важливою стала знахідка *свідерського* наконечника стріли, виявленого в культурному шарі на глибині 1,3 м від денної поверхні. Предмет полювання виготовлено на поздовжній пластині, бічні краї пера якого з асиметрично-увігнутими плічками підправлено різцевими сколами, а черешок, зі сторони спинки – середньофасетковою лускоподібною ретушшю, нанесеною круто – 53×21×6 мм (рис. 1, 1).

Кременевий комплекс **волинсько-люблінської культури** (67 екз.) характеризується:

Чотири *пластини*: поперечно-поздовжня із залишком кірки – 87×35×10 мм і поздовжні – 38×15×4, 56×25×7, 64×27×9 мм.

Частини пластин (29 екз.): середня взаємо поперечної – 38×18×8 мм; нижня – 63×29×12 мм і середня – 41×28×11 мм взаємо поперечно-поздовжніх; нижня – 63×30×5 мм і верхня – 61×40×6 мм поперечно-поздовжніх із залишком кірки; нижня – 62×28×9 мм і верхня 60×27×13 мм поперечно-поздовжніх; нижні – 33×13×6, 45×18×10, 54×29×12, 60×41×8 мм, середня – 68×28×6 мм і верхні – 41×28×6, 57×28×6, 77×25×9 мм поздовжньо-первинних; нижня – 28×10×3 мм і середня – 16×16×3 мм поздовжніх із залишком кірки; нижні – 25×18×4, 26×20×8, 51×30×6, 52×31×9, 54×29×8, 56×28×7, 62×23×5, 70×26×10 мм, середні – 10×18×5, 22×24×6, 42×32×10 мм і верхні – 33×22×6, 42×29×7 мм поздовжніх.

Однобічно ретушовані пластини (5 екз.):

Поперечно-поздовжня із залишком кірки (ретуш середньо- і крупнофасеткова струменева, часткова, зі спинки) – 86×38×10 мм. Ліва крайка підправлена (сплощена) суцільним відокремленням мікроскопів (рис. 1, 6).

Поздовжньо-первинна (ретуш мікрозубчаста, суцільна зі спинки) – 71×24×8 мм (рис. 1, 10).

Три поздовжні з ретушню дрібнозубчастою, частковою, з черевця – 99×35×8 мм (рис. 1, 9); дрібнофасетковою лускоподібною, частковою, зі спинки – 66×25×5 мм (рис. 1, 4) і мікрозубчастою, суцільною, зі спинки – 113×31×10 мм (рис. 1, 8).

Двобічно ретушована первинна пластина (ретуш зі спинки, на лівій крайці) дрібнофасеткова струменева, суцільна, на правій – дрібнофасеткова лускоподібна, переривчаста – 63×31×4 мм (рис. 1, 7).

Однобічно ретушовані частини пластин:

Нижні поздовжніх з ретушню дрібнофасетковою лускоподібною, суцільною, з черевця – 38×31×12 мм (рис. 4, 3); мікрозубчастою, суцільною, зі спинки – 40×19×4 мм (рис. 4, 6); аналогічною – 45×30×5 мм (рис. 4, 14) і також з черевця – 50×28×7 мм (рис. 2, 8).

Середня поздовжньої (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) – 37×29×7 мм (рис. 2, 6).

Верхні взаємо поперечно-поздовжньої (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) – $51 \times 25 \times 9$ мм; поперечно-поздовжньої (ретуш аналогічна) з обробленими мікросколами верхнім (з обох площин) і нижнім (зі спинки) кінцями – $68 \times 31 \times 12$ мм (рис. 2, 4) та поздовжньої із залишком кірки (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки) – $52 \times 21 \times 9$ мм (рис. 2, 2).

Двобічно ретушовані частини пластин:

Нижня поздовжньо-первинної (ретуш дрібно- і середньофасеткова скісно-струменева, зі спинки, на лівій крайці часткова, на правій – суцільна) – $63 \times 37 \times 7$ мм (рис. 3, 2).

Нижні поздовжніх з ретушню мікрозубчастою, суцільною, зі спинок – $36 \times 26 \times 6$ мм (рис. 4, 9), $74 \times 34 \times 6$ мм (рис. 3, 9) і $103 \times 29 \times 8$ мм (рис. 3, 8).

Аналогічні за типом заготовки з ретушню дрібнозубчастою, суцільною, з черевця – $65 \times 26 \times 5$ мм (рис. 4, 11); мікрозубчастою, зі спинки, на лівій крайці частковою, на правій – суцільною – $73 \times 36 \times 9$ мм (рис. 3, 10); суцільною, з черевця, на лівій крайці мікрозубчастою, на правій – дрібнофасетковою лускоподібною – $74 \times 32 \times 9$ мм (рис. 2, 9) і дрібно- та середньофасетковою струменевою, суцільною, зі спинки на лівій крайці, а також на правій – подібною, у поєднанні з дрібнофасетковою лускоподібною, частковою, на спинці і суцільною, на черевці – $34 \times 25 \times 9$ мм (рис. 3, 6).

Середня поздовжньо-первинної (ретуш лівої крайки мікрозубчаста, суцільна, зі спинки і дрібнофасеткова лускоподібна, часткова, з черевця, а правої – середньо- та крупнофасеткова скісно-струменева, суцільна, зі спинки) – $32 \times 28 \times 7$ мм (рис. 3, 5).

Середня поздовжньої (ретуш суцільна, зі спинки, на лівій крайці дрібнофасеткова лускоподібна, на правій – мікрозубчаста) – $34 \times 31 \times 10$ мм (рис. 2, 5).

Дві верхні поперечно-поздовжніх з ретушню мікрозубчастою, суцільною, зі спинок – $44 \times 26 \times 7$ мм (рис. 2, 11) і $58 \times 28 \times 9$ мм (рис. 3, 1) та три поздовжніх, з аналогічною – $30 \times 16 \times 4$ мм (рис. 1, 3), $49 \times 20 \times 4$ мм (рис. 2, 3) і дрібнофасетковою лускоподібною, суцільною, зі спинки – $60 \times 19 \times 8$ мм (рис. 2, 10).

Поздовжня пластина з ретушованими поперечним кінцем (ре-

туш дрібнофасеткова лускоподібна) і бічним краєм (ретуш така сама, часткова, зі спинки) – $55 \times 25 \times 7$ мм (рис. 3, 4).

Середня частина поздовжньої пластини з ретушованими поперечним кінцем (ретуш дрібно- і середньофасеткова струменева) і бічними краями (ретуш суцільна, зі спинки, на лівій крайці мікрозубчаста, на правій – середньо- та крупнофасеткова скісно-струменева) – $53 \times 30 \times 7$ мм. Верхній кінчик знахідки сплющено зі сторони червця поперечним відокремленням мікросколу (рис. 4, 12).

Верхня частина первинної пластини з ретушованими прямим кінцем (ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, з червця) і бічними краями (ретуш аналогічна, середньо- та крупнофасеткова, часткова, з обох площин) – $63 \times 40 \times 11$ мм (рис. 2, 1).

Два однібічні ретушовані поздовжні *відщепи* з ретушкою мікрозубчастою, суцільною, зі спинки – $50 \times 30 \times 7$ мм (рис. 4, 13) і дрібнофасетковою лускоподібною, частковою, зі спинки – $51 \times 26 \times 4$ мм (рис. 2, 7).

Два двобічно ретушовані відщепи: поздовжній із залишком кірки (ретуш дрібно-, середньо- та крупнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки) – $74 \times 40 \times 13$ мм (рис. 3, 3) та поздовжній (ретуш дрібно- і середньофасеткова лускоподібна, зі спинки, на лівій крайці часткова, на правій – суцільна) – $62 \times 35 \times 7$ мм (рис. 3, 7).

Скребок із крутим лезом (ретуш середньо- та крупнофасеткова струменева) на середній частині поздовжньо-первинної пластини – $26 \times 28 \times 8$ мм (рис. 4, 1).

Протилежно-кінцевий скребок із напівкрутими лезами (ретуш аналогічна) на двобічно ретушованій середній частині поздовжньої пластини (ретуш мікрозубчаста, суцільна, на лівій крайці зі спинки, на правій – з червця) – $44 \times 22 \times 8$ мм (рис. 4, 4).

Різи (6 екз.):

Два кутові на поздовжньому відщепі – $45 \times 39 \times 6$ мм (рис. 4, 2) і на однібічно ретушованій нижній частині поперечно-поздовжньої пластини (ретуш дрібно- та середньофасеткова, лускоподібна, суцільна, зі спинки) – $32 \times 25 \times 13$ мм (рис. 4, 8).

Скісно-кутовий на однібічно ретушованій поперечно-поздовжній пластині (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) – $54 \times 21 \times 10$ мм (рис. 4, 10).

Серединний на нижній частині поздовжньої пластини – $43 \times 30 \times 8$ мм (рис. 4, 7).

Бічний на одnobічно ретушованій нижній частині аналогічної за типом пластини (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) – $42 \times 27 \times 7$ мм (рис. 4, 5).

Протилежно-кінцевий (бічний і кутовий) на одnobічно ретушованій середній частині такої самої пластини (ретуш мікрозубчаста, суцільна, зі спинки) – $38 \times 18 \times 10$ мм (рис. 1, 5).

Завершує розгляд виробів із вторинною обробкою частково пошкоджене *вістря стріли* трикутної форми на поздовжньому відщепі – $24 \times 21 \times 3$ мм, бічні краї якого оброблено нерівномірно нанесеною з обох площин дрібно- та середньофасетковою скісно-струменевою ретушшю (рис. 1, 2).

Кременевий комплекс лежницької групи ранньоскіфського часу (1206 екз.). Продовжено дослідження території кременеобробного осередку, виявленого в попередні роки розкопок цієї частини пам'ятки, і пов'язаного з продукуванням *біфасіальних серпів* та наконечників списів. Зокрема, знайдено три повністю уцілілі заготовки перших з них – $59 \times 35 \times 15$ мм (рис. 6, 1), $95 \times 46 \times 22$ мм (рис. 5, 1) і $108 \times 55 \times 17$ мм (рис. 5, 2); уламки аналогічних за господарським призначенням виробів: чотири нижні – $40 \times 30 \times 12$ мм (рис. 8, 8), $57 \times 44 \times 15$ мм (рис. 6, 2), $65 \times 48 \times 21$ мм (рис. 6, 3), $82 \times 58 \times 25$ мм (рис. 6, 4), середня – $26 \times 28 \times 12$ мм (рис. 8, 4) і верхня – $49 \times 42 \times 19$ мм (рис. 8, 1) частини, а також заготовку вістря – $68 \times 30 \times 16$ мм (рис. 8, 6).

Початкове виготовлення цих артефактів здійснювали шляхом оббивки конкрецій або їхніх макросколів за допомогою відбійників, а саме кінцевого – $56 \times 32 \times 30$ мм (рис. 9, 1).

У процесі формування жнивварських знарядь і предметів озброєння поетапно відокремлювали різні за типами та розмірами парапластини (рис. 7) і відщепи.

Парапластини (79 екз.) представлені взаємно поперечно-первинною – $62 \times 15 \times 10$ мм, взаємно поперечними – $34 \times 14 \times 8$, $45 \times 20 \times 8$, $48 \times 16 \times 10$, $57 \times 23 \times 8$ мм; взаємно поперечно-поздовжньою із залишком кірки – $75 \times 36 \times 15$ мм; взаємно поперечно-поздовжніми –

35×16×6, 66×31×11 мм; поперечно-первинною – 72×32×15 мм; поперечними із залишком кірки – 60×29×6, 61×27×14 мм; поперечними – 30×12×2, 44×18×8 мм; поперечно-поздовжніми із залишком кірки – 43×17×4, 58×15×5, 63×15×9, 71×35×13 мм; поперечно-поздовжніми – 41×16×5, 41×19×6, 44×18×3, 47×7×8, 50×23×5, 50×24×3, 51×25×4, 53×26×4, 60×23×8, 64×23×14, 68×33×7, 81×30×7 мм; поперечно-біпоздовжньою із залишком кірки – 74×31×11 мм; поперечно-біпоздовжніми – 38×16×6, 44×22×5, 56×23×5, 78×37×10 мм; поздовжньо-первинними – 26×10×3, 28×13×4, 30×14×5, 42×15×4, 43×17×7, 44×20×3, 45×18×4, 54×18×10, 57×27×8, 58×28×8, 66×32×8, 97×17×8 мм; поздовжніми із залишком кірки – 42×14×3, 51×18×6, 53×16×6; 54×23×5, 99×47×16 мм; поздовжніми – 26×8×2, 26×10×4, 27×12×3, 28×12×3, 28×13×4, 30×11×2, 31×15×2, 32×15×3, 34×9×2, 35×15×4, 36×14×3, 36×15×5, 38×16×4, 39×14×6, 40×18×3, 41×13×2, 41×16×2, 43×14×4, 43×19×6, 48×22×5, 48×23×4, 50×24×12, 53×17×3, 58×29×8, 71×32×9, 77×34×7 мм; біпоздовжньо-первинною – 57×25×8 мм та біпоздовжньою – 90×27×12 мм, а також нижньою – 34×18×4 мм і верхньою – 37×20×2 мм частинами поздовжніх.

Типологічний поділ *відщепів* (1061 екз.) наступний: первинні (15 екз.), взаємо поперечно-первинні (2 екз.), взаємо поперечні із залишком кірки (8 екз.), взаємо поперечні (87 екз.), взаємо поперечно-поздовжні із залишком кірки (2 екз.), взаємо поперечно-поздовжні (9 екз.), взаємо поперечно-біпоздовжні (2 екз.), поперечно-первинні (26 екз.), поперечні із залишком кірки (2 екз.), поперечні (40 екз.), поперечно-поздовжні із залишком кірки (43 екз.), поперечно-поздовжні (273 екз.), поперечно-біпоздовжні із залишком кірки; поперечно-біпоздовжні (14 екз.), поздовжньо-первинні (91 екз.), поздовжні із залишком кірки (52 екз.), поздовжні (373 екз.), біпоздовжньо-первинні (2 екз.), біпоздовжні (19 екз.).

Мінімально-максимальні розміри сколів становлять, відповідно 9–85 мм, 8–70 мм і 1–22 мм, з-поміж яких кількісно переважають знахідки, довжиною 25–45 мм, шириною 20–40 мм і товщиною 4–10 мм.

Знайдено також 29 типологічно невизначених фрагментів цих артефактів.

Певна частина отриманих від продукування біфасіальних виробів згодом використовувалася в якості заготовок, можливо шляхом селекції для відповідного за функціональним призначенням інструментарію. Ними зокрема є:

Поздовжня із залишком кірки *парапластина* з ретушованим скісно-прямим кінцем (ретуш мікрозубчаста, зі спинки) – $51 \times 18 \times 5$ мм (рис. 10, 9).

Однобічно ретушовані відщепи (8 екз.):

Взаємо поперечний із залишком кірки (ретуш дрібнозубчаста, суцільна, зі спинки) – $53 \times 45 \times 8$ мм (рис. 9, 12).

Взаємо поперечно-поздовжній (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, зі спинки) – $51 \times 32 \times 10$ мм (рис. 9, 2).

Три поперечно-поздовжні із залишком кірки з ретушшю мікрозубчастою, частковою, зі спинки – $59 \times 37 \times 8$ мм (рис. 9, 10) та дрібнозубчастою, суцільною, зі спинок – $68 \times 34 \times 10$ мм (рис. 10, 8) і $71 \times 45 \times 10$ мм (рис. 8, 3).

Два поперечно-поздовжні з ретушшю дрібнофасетковою, лускоподібною, суцільною, зі спинки – $36 \times 34 \times 6$ мм (рис. 10, 3) і аналогічною, дрібно- та середньофасетковою, частковою, зі спинки – $33 \times 32 \times 7$ мм (рис. 8, 5).

Поздовжній із залишком кірки (ретуш дрібно- та середньофасеткова, лускоподібна, часткова, зі спинки) – $65 \times 52 \times 8$ мм (рис. 10, 7).

Двобічно ретушовані відщепи (5 екз.):

Взаємо поперечно-поздовжній (ретуш дрібно- та середньофасеткова, лускоподібна, суцільна, зі спинки) – $43 \times 23 \times 5$ мм (рис. 10, 4).

Поперечно-первинний (ретуш лускоподібна, з обох площин), на лівій окрайці крупнофасеткова, суцільна, зі спинки і аналогічна, часткова, з черевця, а на правій – дрібнофасеткова, часткова, зі спинки, та крупнофасеткова, часткова, з черевця – $59 \times 49 \times 8$ мм (рис. 10, 10).

Поперечно-поздовжній із залишком кірки (ретуш на лівій окрайці дрібнозубчаста, часткова, з черевця, на правій – дрібнофасеткова, лускоподібна в поєднанні з мікрозубчастою, суцільна, зі спинки) – $50 \times 37 \times 9$ мм (рис. 9, 5).

Поздовжній (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, часткова, на лівій крайці з черевця, на правій – зі спинки) – $37 \times 37 \times 7$ мм (рис. 10, 5).

Біпоздовжній (ретуш суцільна, зі спинки, на лівій крайці дрібнофасеткова лускоподібна в поєднанні з мікрозубчастою, на правій – перша з них) – $37 \times 25 \times 4$ мм (рис. 9, 3).

Відщепи з ретушованими кінцями і бічними краями (5 екз.):

Поперечний із залишком кірки з ретушованими поперечним кінцем (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, з обох площин) і бічними краями (ретуш аналогічна, суцільна, зі спинки) – $33 \times 32 \times 9$ мм (рис. 10, 2).

Поперечно-поздовжній з ретушованим скісно-прямим кінцем (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, зі спинки) – $44 \times 25 \times 5$ мм (рис. 10, 11).

Поздовжньо-первинний із ретушованими скісно-дугоподібним кінцем (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, з черевця) і бічними краями (ретуш подібна, часткова, зі спинки) – $59 \times 38 \times 9$ мм (рис. 9, 6).

Поздовжній з ретушованими скісно-прямим кінцем (ретуш дрібнозубчаста, зі спинки) і бічним краєм (ретуш така сама, часткова, з черевця) – $35 \times 32 \times 5$ мм (рис. 10, 1).

Біпоздовжній із ретушованим прямим поперечним кінцем (ретуш дрібнофасеткова лускоподібна, суцільна, з черевця) – $43 \times 47 \times 8$ мм (рис. 10, 6).

Скребки (4 екз.):

З похилим лезом (ретуш дрібно- та середньофасеткова лускоподібна) на двобічно ретушованому взаємо поперечному відщепі (ретуш аналогічна, середньо- та крупнофасеткова, зі спинки, на лівій крайці суцільна, на правій – переривчаста) – $59 \times 61 \times 16$ мм (рис. 9, 11).

З похилим лезом (ретуш дрібно- та середньофасеткова лускоподібна) на двобічно ретушованому біпоздовжньому відщепі (ретуш така сама, зі спинки, на лівій крайці часткова, на правій – суцільна) – $32 \times 27 \times 5$ мм (рис. 9, 7).

З напівкрутим лезом (ретуш дрібно- та середньофасеткова

лускоподібна), яке сформовано на бічному краю уламку поздовжнього відщепу – $29 \times 34 \times 9$ мм (рис. 9, 8).

Із трьома напівкрутими лезами (ретуш дрібно- та середньофасеткова лускоподібна) на однобічно ретушованому взаємно поперечно-поздовжньому відщепі (ретуш аналогічна, часткова, зі спинки) – $38 \times 24 \times 5$ мм (рис. 9, 4).

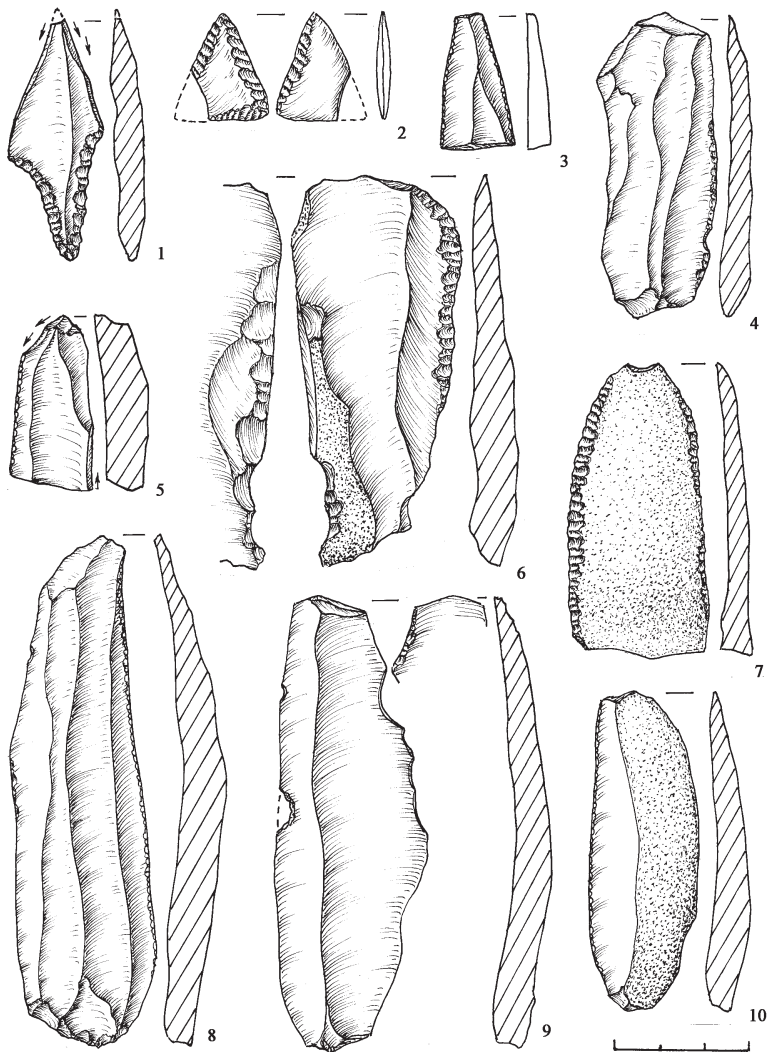
П'ятивіймковий *скобель* на поперечно-поздовжньому відщепі – $52 \times 38 \times 10$ мм (рис. 9, 9).

Цю групу ретушованих виробів на парапластині і відщепу доповнюють середня частина *серпа* з лискованими площинами – $37 \times 33 \times 7$ мм (рис. 8, 2) і *наконечник списа* зі скісно-прямою основою та однобічно увігнутим краєм черешка – $84 \times 29 \times 10$ мм (рис. 8, 7).

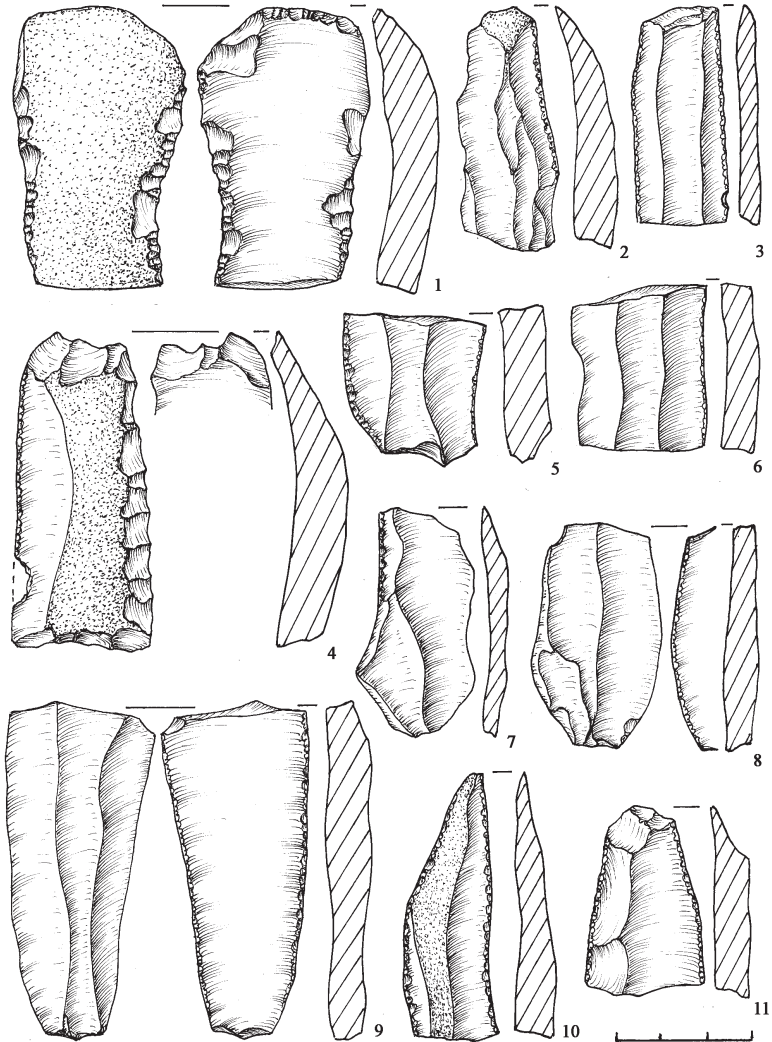
Висновки. Оригінальним за способом обробки пера є вістря стріли, подібні до якого серед предметів полювання свідерської культури Волині і Північного Прикарпаття поки не відомі. Крім того, цей наконечник остаточно підтвердив перебування на аналізованій пам'ятці носіїв цієї спільноти у фінальному (Дріас III) палеоліті.

Нововиявлені кременеві артефакти волинсько-люблінської культури збагатили їхній номенклатурний асортимент, накопичений за попередні роки розкопок, зокрема за рахунок ретушованих пластин, різців та скребків, а також конкретизували макропластинчастий характер техніки обробки сировини і особливості технології інструментарію.

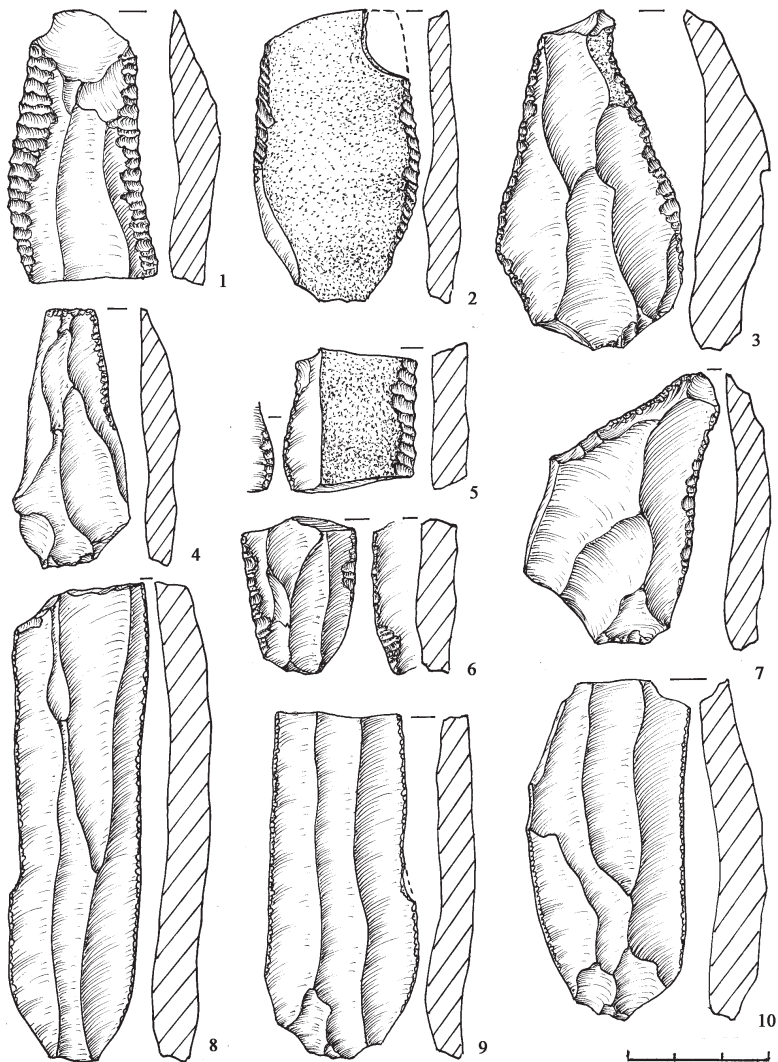
Важливим досягненням описаних робіт стало подальше вивчення кременеобробного осередку лежницької групи, які протягом 2021–2024 рр. дали можливість зібрати безпрецедентні за кількістю 2627 виробів з їхніми відповідними типологічною класифікацією і функціональним призначенням, що не мають аналогій серед кременярства ранньоскіфського часу заходу України.

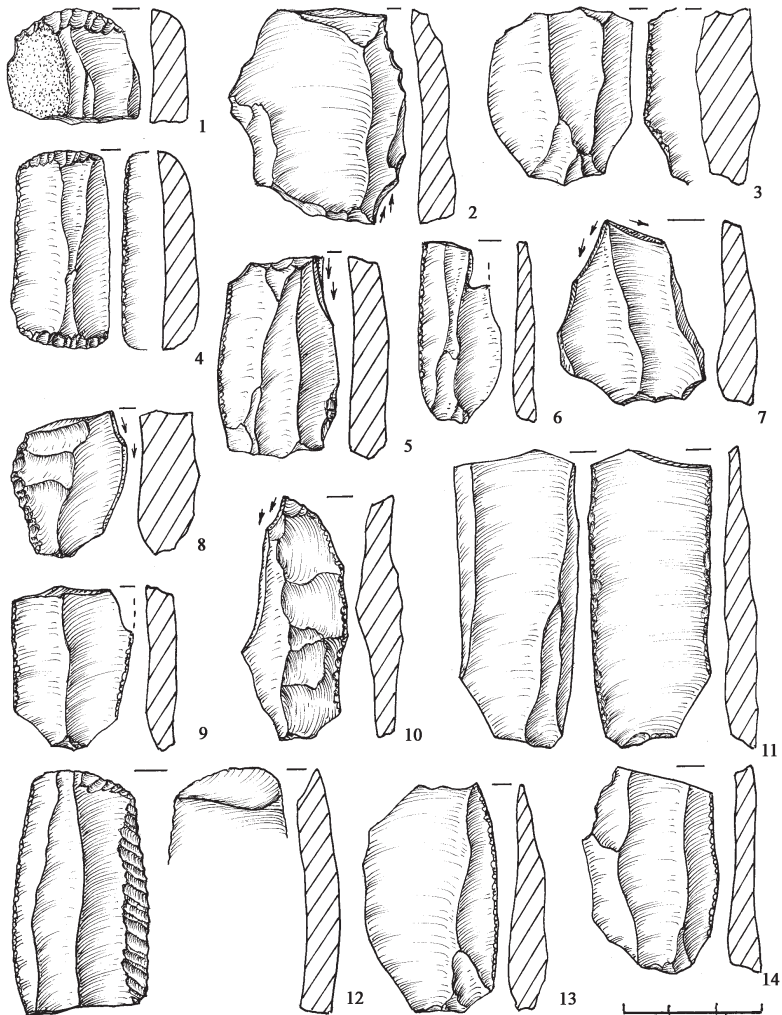
Рис. 1. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю свідерської (1) і волинсько-люблінської (2–10) культур.

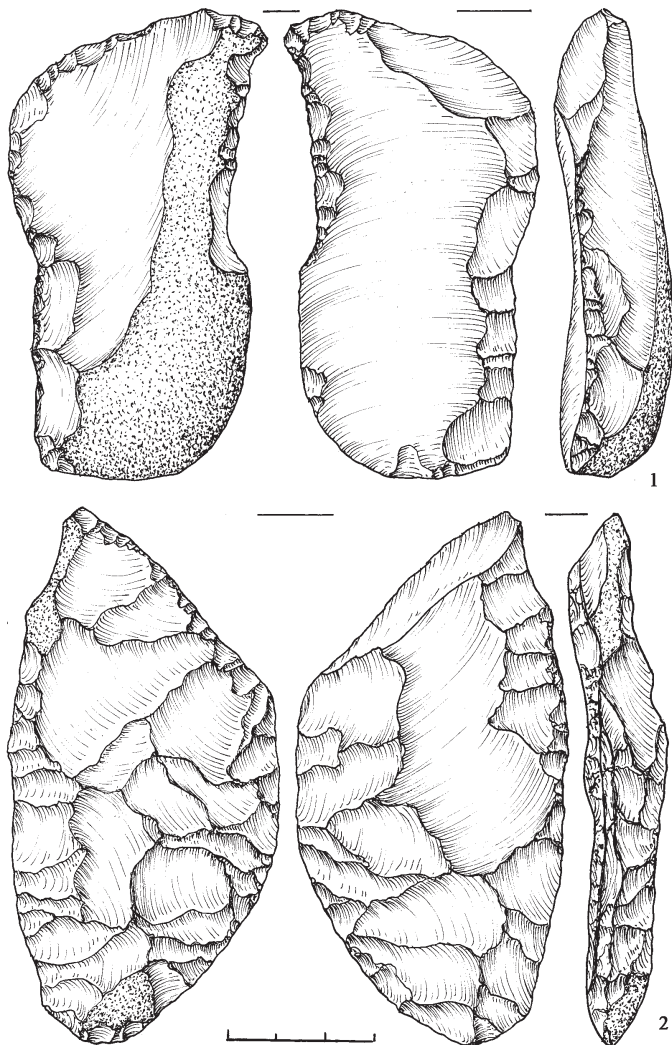
Рис. 2. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю волинсько-люблінської культури.

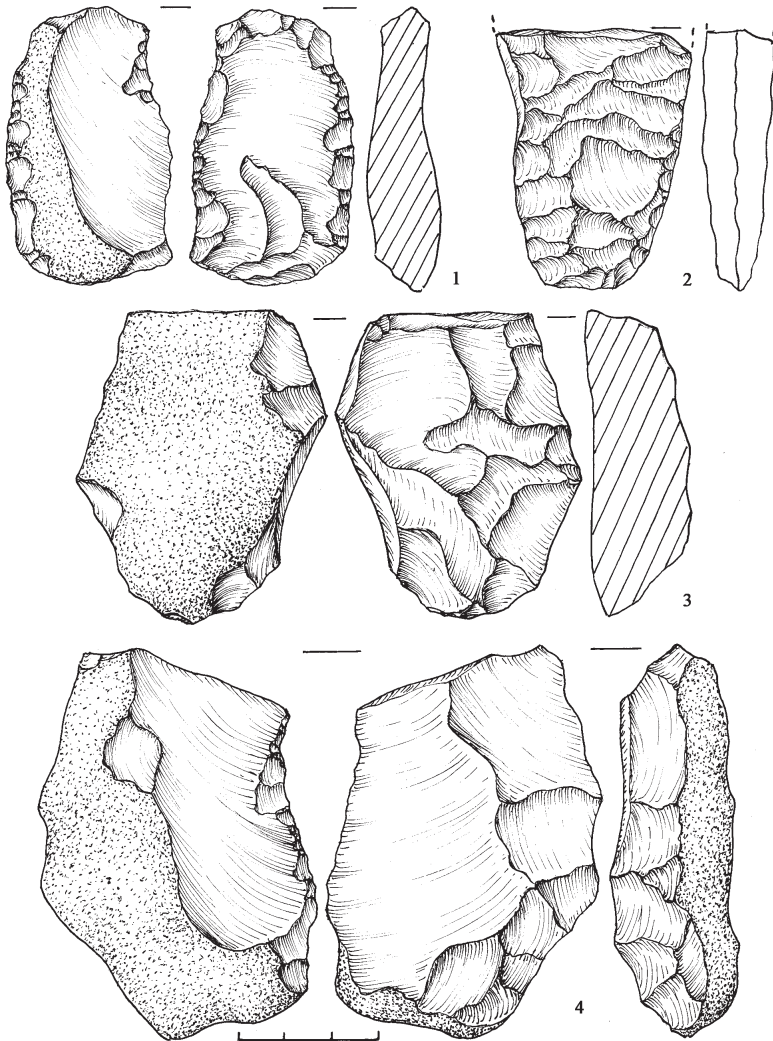
Рис. 3. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю волинсько-люблінської культури.

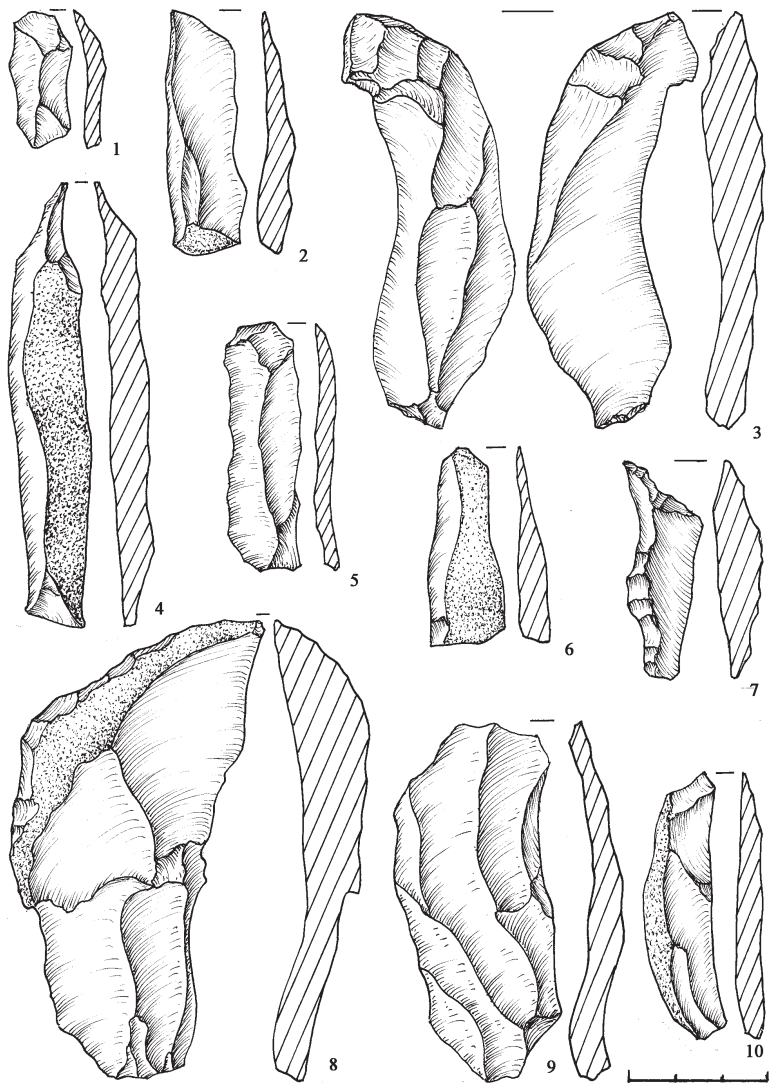
Рис. 4. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю волинсько-люблінської культури.

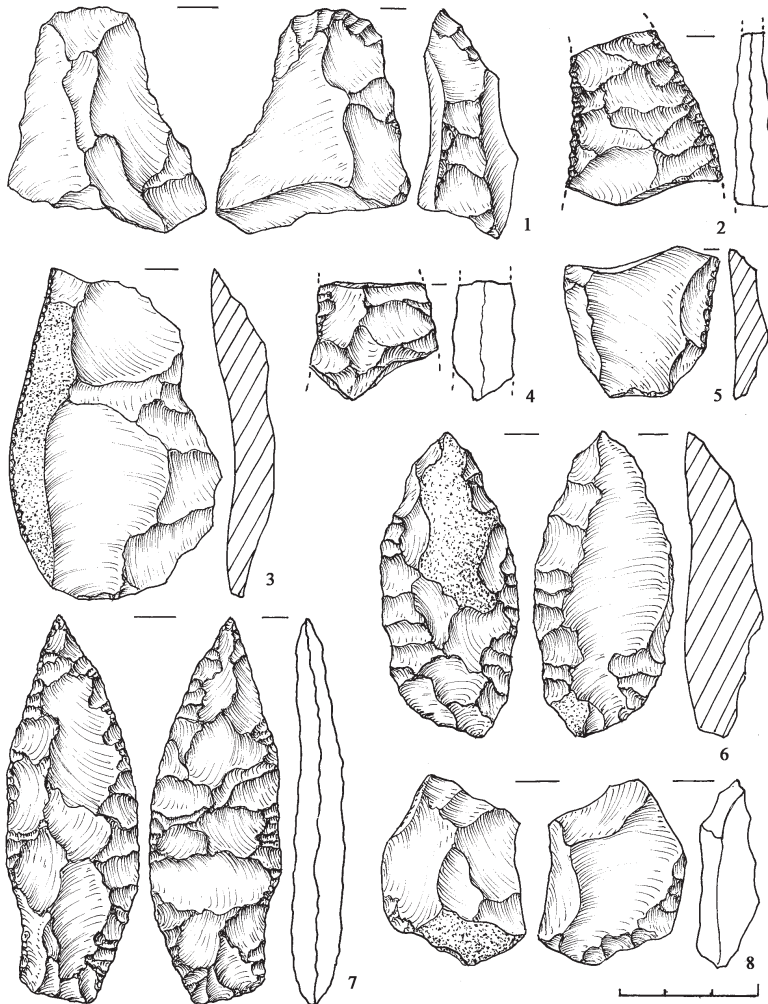
Рис. 5. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю (заготовки серпів) лежницької групи культури ранньоскіфського часу.

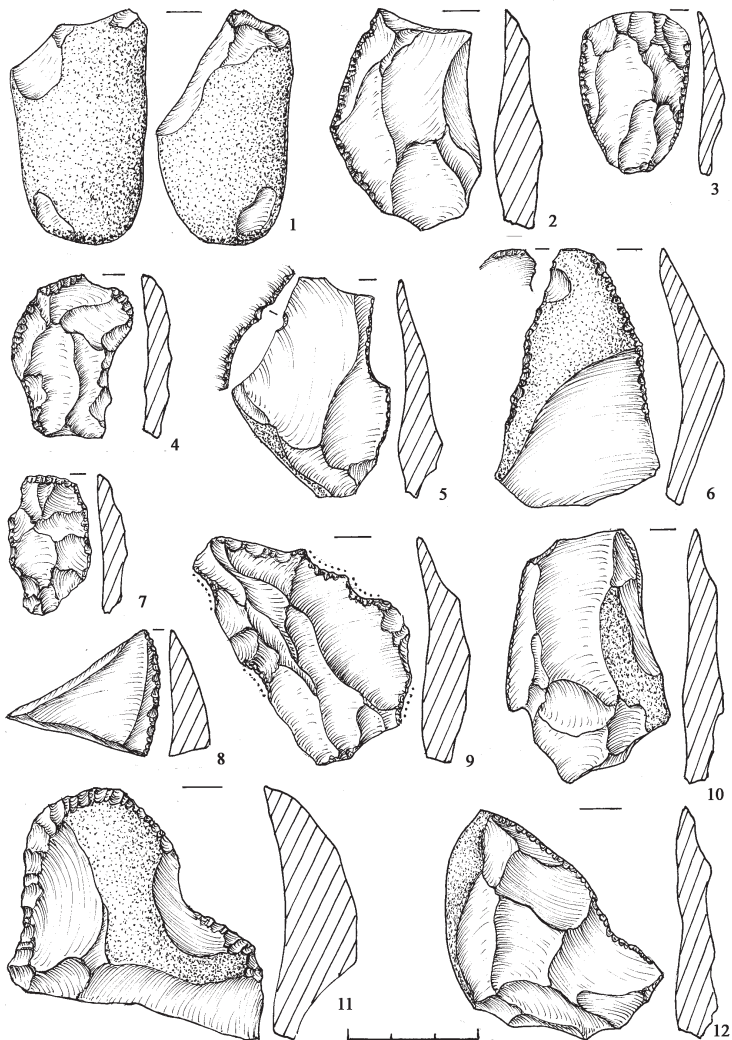
Рис. 6. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю (заготовки серпів) лежницької групи культури ранньоскіфського часу.

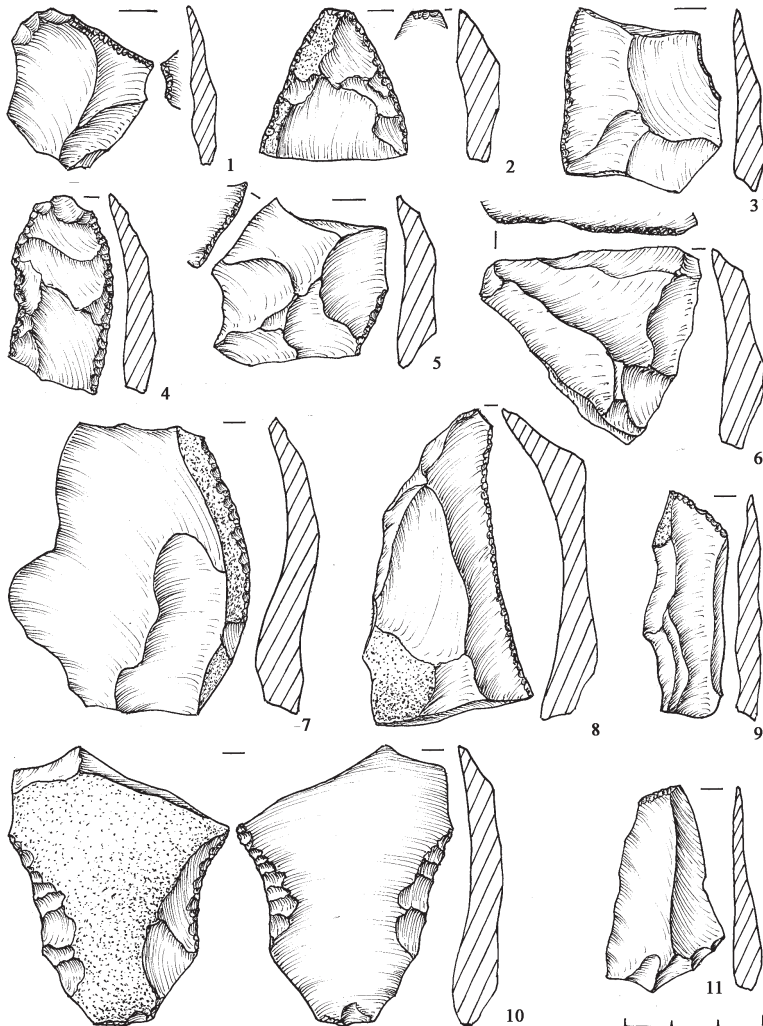
Рис. 7. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю (парапластини) лежницької групи культури ранньоскіфського часу.

Рис. 8. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю лежницької групи культури ранньоскіфського часу: заготовки серпів (1, 4, 8) і наконечника списа (6), уламок серпа (5), ретушовані відщепи (3, 5) і наконечник списа (7).

Рис. 9. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю лежницької групи культури ранньоскіфського часу: відбійник (1), ретушовані відщепи (2, 3, 5, 6, 10, 12), скребки (4, 7, 8, 11), скобель (9).

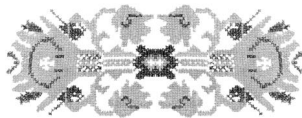

Рис. 10. Хрінники-1 (2024 р.). Вироби з кременю лежницької групи культури ранньоскіфського часу: ретушовані парাপластина (9) і відщети (1–8, 10, 11).

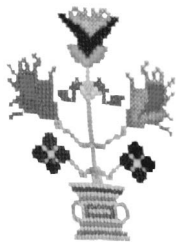

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баюк В., Конопля В., Погоральський Я. “Керамічний комплекс поселення Хрінники-1 (за матеріалами досліджень 2019 року)”. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник XVII* (2021): 209–244.
2. Баюк В., Конопля В., Погоральський Я., Білас Н. “Нові матеріали волинсько-люблінської і городоцько-здовбицької культур із пам’ятки Хрінники-1”. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник XVI* (2020): 329–348.
3. Козак Д. *Поселення неврів, слов’ян та германців на Стурі*. Київ, 2012.
4. Козак Д. *Хрінники (Шанків Яр) – пам’ятка давньої історії Волині. Дослідження 2010–2014 рр.* Київ, 2016.
5. Козак Д., Прищепя Б., Шкоропад В. *Давні землероби Волині (пам’ятки археології на Хрінницькому водоймищі)*. Київ, 2004.
6. Конопля В. “Класифікація крем’яної сировини заходу України”. *Львівський історичний музей. Наукові записки VII* (1998): 139–157.
7. Конопля В., Баюк В., Погоральський Я. “Кременевий комплекс пам’ятки Хрінники-1 (за результатами досліджень 2020 року)”. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник XVII* (2021): 245–262.
8. Конопля В., Баюк В., Погоральський Я. “Кременеві вироби з розкопок пам’ятки Хрінники-1 у 2021 році”. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник XVIII* (2023): 209–224.
9. Конопля В., Баюк В., Погоральський Я. “Кременевий і керамічний комплекси багатошарової пам’ятки Хрінники-1 на Волині (дослідження 2023 року)”. *Старий Луцьк. Науковий збірник XX* (2025): 156–179.
10. Конопля В., Погоральський Я. “Кременеві вироби ранньоскіфського часу з пам’ятки Хрінники-1 на Волині”. *PASJA i DZIAŁANIE. Studia Silvestro Czopek diem natalem quintum et sexagesimum celebranti oblata*, vol. 2. Rzeszów, 2024. 11–33.
11. Погоральський Я., Конопля В., Баюк В. “Керамічний посуд із багатошарового поселення Хрінники-1 у Надстир’ї (дослідження 2021 року)”. *Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник XVIII* (2023): 225–240.

ОХРИМЕНКО
Григорій,
ОХРИМЕНКО
Василь,
м. Дубно
ЛОКАЙЧУК
Світлана
м. Луцьк

ПОСРІБЛЕННЯ МЕТАЛЕВИХ ВИРОБІВ НА РУСІ

Майстри давньої Русі використовували різні способи орнаменталії металів, зокрема чорніння, золочення, посріблення. Успіхами в цьому мистецтві славилися також золотарі надбалтійських країн – Англії, Данії, Швеції та інші.

Давньоруські писемні джерела дають нам такий список тодішніх ремесел: ковалі, ковалі по залізу, ковалі по міді, по сріблу, сребрянники, зброярі, щитники, лучники, сидельники та ін. [17, 304].

Інкустація сріблом або золотом використовувалася в X–XI ст., зокрема при виготовленні стремен, шпор, зброї і бойових сокирок, руків'їв мечів тощо. У нагрітій залізній заготовці зубилом робилися заглиблення, які заповнювалися золотими або срібними цвяшками з врізкою золотого дроту в залізо. Інколи поверхня заліза покривалася срібними листками з наступною їх позолотою. При цьому поверхня заліза вкривалася борозенками (для дроту) або насічками-заглибинками, ошершавлювалася, щоб краще приставало срібло. Як взірець суцільної набивки Б. Рибаків наводить шолом Ярослава Всеволодовича, частини якого, вільні від золотих накладок, були покриті сріблом [17, 323].

Інкустацією прикрашалися і бойові сокирки (рис. 1), до прикладу, тверський топірець XII–XIII ст. із срібним зображенням розквітлого хреста та грецьким написом. Ще одна бойова сокирка пов'язується з А. Боголюбським. На її обушку нанесена буква А, на лезі – дракон пробитий мечем. З іншого боку зображені дві пташки біля дерева. За спостереженнями Б. Рибаків, поверхня сокирки ошершавлювалася зубилом, потім покривалася сріблом, вкованим в усі заглибки. Потім поверхня гравірувалася та покривалася позолотою [17, 323–324]. Подібна техніка застосовувалася для декорування мідних предметів. У товщу мідного предмета врізалися контури рисунка, в які забивався золотий дріт. Далі робилася

проковка. Застосовувалося і накладання золотої фольги на виріб. Для покриття срібних та бронзових речей використовувалася ще амальгама – сплав золота з ртуттю. Позолота практикувалася вже в IX–X ст.

Кілька виробів з посрібленням подає з коротким описом Б. Рибаків, зокрема:

1) сокира «церемоніальна» (нібито А. Боголюбського) XII ст., виготовлена зі сталі, прикрашена позолотою, гравіруванням, листовим сріблом, набитим по насічці [16, 50, рис. 58, 59];

2) сокирка (топір), знайдена в 1910 р. в Старій Ладозі в шарі X–XI ст. Лезо виробу сталеве, проковане, бронзова частина виготовлена за допомогою лиття [16, 49, рис. 57] (зауважимо, що обидві належать, швидше всього, до скандинавських видів зброї – Г.О.);

3) з церковного начиння – потир (чаша для причастя) із собору в Переславлі-Залеському (Ярославльська обл.), виготовлений зі срібла, оздоблений чеканкою, позолотою, гравіруванням (XII ст.) [16, 61, рис. 73].

Згадки про особливі, з рідкісним декором екземпляри зброї знаходимо в різних авторів. Зокрема, у виданні «Літопис Руський» є фото руків'я меча, виготовленого з заліза та інкрустованого золотом [12, рис. 350]. Про плакування благородними металами мечів XI–XIII ст. писав А. Кіпичніков [4, 12].

О. Цинкаловський повідомляв, що в м. Вишнівці знайдено меч із срібним руків'ям, інкрустованим золотом та емаллями, у Турійську виявили руків'я, меча інкрустоване сріблом [18, 163]. У Пліснеську один з розкопаних мечів мав декор з плетеного візерунка [1, 170–171]. Руків'я іншого меча декороване візерунком з інкрустацією, що утворена переплетеними стрічками та зигзагоподібною лінією [1, 172–173]. За інформацією Б. Рибаків, на Волині знайдено меч з «рослинним орнаментом» (XI–XII ст.) та меч з «тератологічним орнаментом, у якому поєднані зображення тваринних та рослинних мотивів» [16, 39].

У незначній кількості праць, присвячених золотарству Русі, у тому числі Волині, мало уваги приділено посрібленим, позолоченим виробам із заліза. Хоча ця тема важлива, оскільки зброя, кін-

ське спорядження та інші вироби з позолотою, посрібленням відомі в багатьох, сусідніх з Руссю країнах серед елітних артефактів з поховань, городищ, міст.

До взірців елітної зброї можна віднести такі вироби:

1. По-перше, це бойова залізна сокира з тризубом, плетеним орнаментом, нанесеним сріблом по залізу, знайдена в Чернігові, що зберігається в Національному музеї історії України (експонувалася в музеї м. Винники) [15, рис. 16: 2] (рис. 2).

2. Про унікальну парадну сокиру (яка, ймовірно, належить до пізнішого часу – Г.О.), знайдену біля м. Луцька в уроч. Красне (знахідка Б. Баєра), писав М. Кучинко. Її обушок прикрашений хвилястими заглибленими лініями, між якими прокреслено овали з перехрестями в середині. Лезо оздоблене стилізованим зображенням птаха. Весь рисунок інкрустований сріблом [11, 324]. Автор також цитує слова з літопису про озброєння князя Данила Романовича: «стріли і шабля золотом були оздоблені» [11, 258].

3. Невелика сокирка з розширеним лезом (місцезнаходження нам не відоме, подано в інтернет-ресурсі); верхня її частина випнута, а звужений обушок та середня частинка майстерно прикрашена завитками, рядами кружків у обрамленні ліній. Виріб був покритий шаром іржі, а зараз професійно реставрований. За формою топірець подібний до скандинавських взірців, хоча орнамент його оригінальний. Її світлина з різних ракурсів подавалася у Фейсбуці та в колективній праці «Пам'ятки княжої доби (волинський контекст). Ч. 3» [15, іл. 14: 1, 2].

4. Ще один виріб за формою нагадує бронзову сокирку-амулет, знайдену в с. Веселе Дубенського р-ну Рівненської обл. [15, іл. 17]. Декорована сокира унікальна, раритетна, справжній шедевр мистецтва у варязькому стилі (походить з Данії, X ст.?). Фото виробу подано в праці «Пам'ятки княжої доби (волинський контекст). Ч. 3» [15, іл. 18]. Крім краю леза, вся вона покрита плетеним візерунком в скандинавському стилі, нанесеним сріблом по сталі. Обушок її виділений заглибленою лінією від лезової частини, так само як у згаданому амулеті з села Веселе (рис. 3).

5. Інша сокирка елітного типу, зафіксована в інтернет-ресур-

сі (приблизні розміри – 13 см довжини, ширина леза – 8 см), має злегка вигнуте, опущене лезо, неширокий заокруглений обушок зі зведеними на конус кінцями (5,5 см). Крім неширокої частини леза, вона вся вкрита посрібленням, у тому числі обушок, а поверх цього – вигнуті смуги позолоти. І за формою (давньоруський тип), і за декором виріб є оригінальним, аналогій нам не відомо.

6. В інтернеті (Museum photo) подано сокирку (давньоруську за формою) з правильним чітким декором, що складається з рівних та вигнутих смужок, в середині яких нанесені поперечні риси, «коліщаток», менших кружечків. Лезо пощерблене.

Крім мечів, сокирок, інколи трапляються видовжені стержні з потоншеним кінцем, а з протилежного боку – з кільцем. Призначення їх незрозуміле. Довжина таких виробів приблизно 10 см. Ближче до кінця ці предмети мають поперечні кола заглибин, прикрашені сріблом, але золотистого кольору. Один з них (подано на сайті Violity) походить з Кіровоградської області. Ще дев'ять подібних речей різних розмірів знайдено у двох пунктах поблизу села Голишів (уроч. Бандурка) Луцького району Волинської області. П'ять з них мають поперечні лінії з інкрустацією, решта без неї, або втрачена. Світлина подана в книзі «Пам'ятки княжої доби. Ч. 2» [14, 88, рис. 2: 2–5]. У згаданому урочищі Бандурка поблизу села Голишів виявлено теж уламок остроги з посрібленням (знахідка О. Бабінчука).

Про артефакти – шпори з посрібленням – XII–XIII ст. пише А. Кірпічніков [7, табл. XVI]. Автор подає ілюстрації й інших знахідок шпор, зокрема шпори XII–XIII ст. з крапковим посрібленням з Чернігівщини [7, табл. XXII: 1], стрепен старанної роботи IX–XII ст. – підокруглих, з широкою нижньою частиною, які походять з Гнездово, Шеставиці, Новгорода (рис. 6), Польщі (рис. 7; рис. 8), тобто, імовірно, варязького зразка [7, табл. XIV]. Крім того, сріблом покриті бляшки до зброї коня, що походять з Воронежчини [7, табл. XIV]. Острогу з інкрустованим сріблом довгим шипом знайдено поблизу с. Журавники Горохівського р-ну (рис. 5).

Усе ж найбільш вартісною, елітною зброєю вважаються мечі. На той час це був найбільш поширений засіб близького бою. Вони

призначалася для князів, бояр, дружинників. Мечі виготовляли або на Русі, або купували в Західній, Північній Європі. Цю зброю прикрашали позолотою, сріблом, емаллями тощо.

У 2011 р. біля берегів с. Хортиця випадково виявлено унікальний за оздобленням меч. М. Остапенко, В. Саричев детально описали його у статті «Знахідка меча X ст. біля Хортиці (до питання про похід князя Святослава «в порочи» 972р.)». Меч має тридільне навершя «з лінійним візерунком, виконаним у техніці врізного інкрустування» сріблом, міддю, латунню. Нижня та центральна частина декору зроблена з комбінацій ромбів, котрі складаються з п'яти смужок. Ромби з латуні чергуються з ромбами зі срібла, а інтервали між ними відокремлені мідними смужками [13, 56, рис. 11]. Бокові симетричні деталі прикрашені смугою з «п'яти латунних елементів, що переходять в широку смугу із срібла, а нижче закінчується латунним трикутником». Простір заповнено мідними смугами... Перехрестя орнаментоване в техніці врізного інкрустування, але «геометрична схема» інша: дріт ... використано товщій, а комбінація створена схожою на шахівницю – із трьох металів. Автори публікації відзначають що «техніка ювелірного оздоблення» ефесу відповідає зразкам найскладнішого декорування мечів з теренів Європи [13, 57].

Мечі, подібні до Хортицького, прикрашені геометричним орнаментом з тонких смужок різних металів, які створювали ефект «мерехтіння» на наверші та перехресті (відомі з Кашина, Вахрушева) [13, 56]. За А. Кірпічниковим, подібних мечів станом на 1960-ті роки було відомо близько 30 зразків [5, 31]. Їх виготовляли майстри вищої кваліфікації. На лезі знайденого меча виявлено клеймо + Ulfberk+t (Ульфберт). Мечі цього типу були «унікальним виробничим феноменом» [6, 117], вони належали до найпрестижніших. Їх клинки виконані з рідкісної тигельної сталі [13, 57]. Вона виготовлялися при температурі близько 3000°. Такою технікою володіли металурги Центральної Азії. Подібні мечі коштували цілий статок [13, 57–58].

За підрахунками М. Котляра, в шарах IX–XIII ст. мечів, «забулених» на шляхах війни, полях битв, на переправах, в містах,

фортецях (городищах), відкрито близько 80 екземплярів. У літописах згадують мечі як рублячо-колючу зброю військової еліти. Меч був переважно символом війни й емблемою князівської влади [10, 105]. Частина з них мала унікальний декор [14, іл. 77, 77a].

А. Кірпічніков повідомляє, що під час розкопок Ізяслава М. Каргером знайдено 280 шпор, а всього археологи виявили їх на теренах Русі більше 588 [7, 57]. На думку цього автора, «середньовічні шпори – атрибути організованих кінних воїнів, знак лицарського рангу та гідності» [7, 58]. Символічне їх значення було співвідносне із символікою меча. Під час посвяти в лицарі васал одержував меч та шпори. При розкопках поселень за знахідками шпор визначали, хто жив у споруді. У Мартинівському скарбі першої половини XIII ст. знайдено шпори із срібною інкрустацією. Подібні артефакти розкопували в Новогрудку, Ізяславі, Пліснеську. В останньому під час розкопок було виявлено 13 невеликих дитячих шпор, що належали «молодим дружинникам». В оздобленні шпор використовувалася крапкова інкрустація сріблом, золотом, міддю, оловом.

Крім перерахованих елітних мілітарій, посрібленням декорувалися шестопери (XIII – XIV ст.), рожни. Зокрема, з Новгородка походить шестопер, покритий на лопатях (виступах) рослинним орнаментом. Цей вид зброї належав до командирських та міг бути символом воєначальника. Одна з декорованих рогатин походила з села Крихаєво на Чернігівщині [8, 28, табл. 1]. Рогатина на тулії декорована рослинним орнаментом, виконаним у техніці прорізного срібла [8, 20].

Кілька надзвичайних бойових сокир знайдено на сході та північному сході Русі:

1. Вже згадана сокира (X–XII ст.?), виявлена 2019 р. на території м. Чернігова. Вона прикрашена сріблом у вигляді тризуба – герба Володимира Святославовича (її реставрував В.Голуб) (рис. 2).

2. Вигнута сокира з Волзької Болгарії (XIII–XIV ст.) має квітковий рослинний орнамент. З обох боків на «щочах» виробу є медальйони (Д–3,7 см). На одному боці вигравіювана голова чоловіка в чалмі, на іншому – обличчя з бородою, а поряд хрест; вище – дві корони.

3. Про унікальну давньоруську сокиру (X–XI ст.), відкриту в селі Мерефа на Харківщині, подав інформацію В. Колода. Виріб інкрустований золотом в зооморфному стилі. Торцева частина теж орнаментована у вигляді трикутника. Аналогій йому не знайдено [9, 6–11].

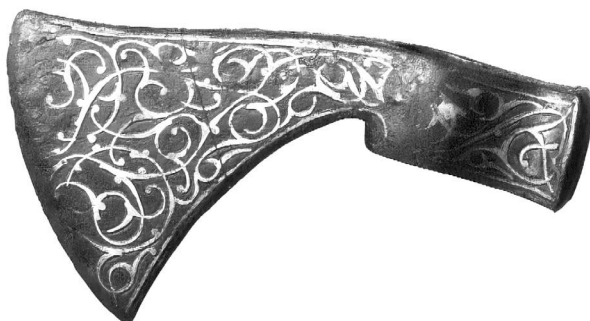
4. Про багате поховання Оленій Колодязь, виявлене під час розкопок на лівому березі Дону у Воронежській області, повідомляв К. Єфімов. За його інформацією, в похованні № 7 відкрито срібний ківшик з ручкою у вигляді дракона, залізну сокиру, інкрустовану золотом та інші речі [3, 93–108].

5. Давньоруську посріблену декоровану сокиру подано в Інтернеті (рис. 4).

6. Під час розкопок Новогрудка в Білорусі, за інформацією Ф. Гуревич, у споруді № 2 знайдено пошкоджену шпору з довгим вістрям, інкрустовану бронзовим дротом, що покривав паралельними дугами всю її поверхню [2, 54, рис. 42: 3]. Подібну за формою шпору знайдено на Горохівщині, на ній видно тонко виконане посріблення.

Інколи мідні, бронзові, срібні смужки рівномірно розподілялися на предметі або застосовувалося повне посріблення поверхні. Відомі були насічки, амальгамування. Срібне покриття позолочувалося. За підрахунками А. Кірпічнікова, благородними, кольоровими металами оздоблено 70 знайдених шпор [7, 57].

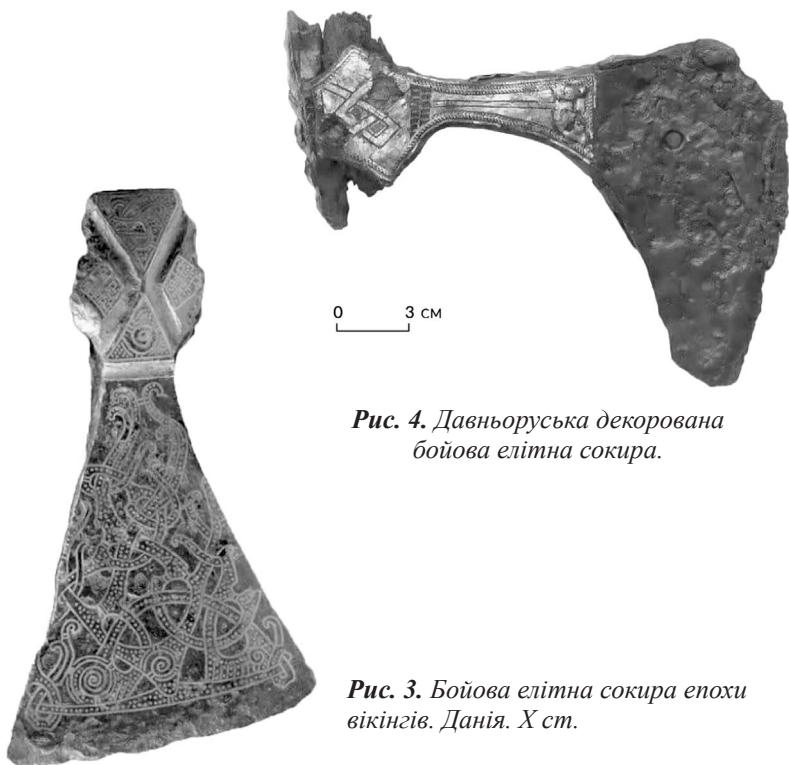
Отже, декорування ковальських виробів зі сталі було розвинуте і на Русі. Зброя, кінське спорядження, шпори, стремена, покриті сріблом, золотом, орнаментом, призначалися для воїнів високого рангу: князів, бояр, дружинників. Кількісно їх відомо не багато. Мистецька вартість – значна. Вони заслуговують різнобічного, спеціального дослідження. На Волині відомі унікальні зразки мілітарій: мечі із Садова, Мстишина, інші описані О. Цинкаловським, та походять із поховань. Вони варті популяризації як зразки шедеврів зброярства Давньої Русі.

*Рис. 1. Елітна декорована бойова сокира.
Місце знахідки невідоме.*

*Рис. 2. Інкрустована сріблом бойова сокира з Чернігівщини.
X–XIII ст.*

Рис. 4. Давньоруська декорована бойова елітна сокира.

Рис. 3. Бойова елітна сокира епохи вікінгів. Данія. X ст.

*Рис. 5. Інкрустована сріблом шпора.
с. Журавники
Горохівського р-ну.
Фото Г. Гулька.*

*Рис. 6. Стремена (1, 2)
XII–XIII ст. з Новгороду
(За А. Кірічниковим).*

*Рис. 8. Інкрустоване стремено,
підняте з озера
Ледницького (Jeziro Lednickie).
Фонди музею Ледницького.*

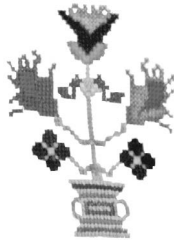
*Рис. 7. Інкрустоване стремено,
підняте з озера Ледницького
(Jeziro Lednickie).
Фонди музею Ледницького.
Фото М. Юзвіковської.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрощук Ф. А., Зоценко В. Н. Скандинавские древности Южной Руси. Paris: Ukrainian National Committee for Byzantine Studies, 2012. 368 с.
2. Гуревич Ф. Д. Древний Новгородок. Ленинград: Наука, 1981. 160 с.
3. Ефимов К. Ю. Золотоординское погребение из могильника «Олень-колодезь». *Древняя археология*. 1999. № 3–4. С. 93–108.
4. Кирпичников А. Н. Русские мечи XI–XIII вв. *Краткие сообщения Института Археологии*. Вып. 85. 1961. С. 11–30.
5. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Вып. 1.: Мечи и сабли IX–XIII вв. Москва–Ленинград, 1966.
6. Кирпичников А. Н. Мечи с надписью ULFBERHT в Северной Европе. *Славяне и финно-угры. Археология, история, культура: доклады российско-финляндского симпозиума по вопросам археологии*. Санкт-Петербург, 1997. С. 116–122.
7. Кирпичников А. Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв. Ленинград: Наука, 1973. 140 с.
8. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси XIII–XV вв. Ленинград: Наука, 1976. 105 с.
9. Колода В. В. Уникальный древнерусский топор. *Харьковский археологический сборник*. № 2. 2007. С. 6–11.
10. Котляр М. Военне мистецтво Давньої Русі. Харків: Стратегікон, 2011. 280 с.
11. Кучинко М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV ст. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. 500 с.
12. Літопис Руський / Перекл. з давньорус. Л. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. 592 с.
13. Остапенко М. А., Саричев В. Д. Знахідка меча X ст. біля Хортиці (до питання про похід князя Святослава «в порочи» 972р.). *Археологія*. № 3. 2016. С. 49–64.
14. Пам'ятки княжої доби (волинський контекст). Ч. 2. / Гулько Г., Охріменко Г., Локайчук С. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. 252 с.
15. Пам'ятки княжої доби (волинський контекст). Ч. 3 / Остапюк О., Охріменко Г., Гулько Г., Локайчук С.. Луцьк: Вежа-Друк, 2025. 228 с.
16. Рыбаков Б. А. Русское прикладное искусство X–XIII веков: альбом. Ленинград: Аврора, 1971. 128 с.
17. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. Москва, 1948. 792 с.
18. Synkowski A. Materiały do prazdiejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. 271 s.

ПАХОЛОК
Василь

**ДО ПИТАННЯ
РОЗСЕЛЕННЯ ДАВНІХ
СЛОВ'ЯН, НОСІВ
ПРАЗЬКО-КОРЧАЦЬКОЇ
КУЛЬТУРИ, В ОКОЛИЦЯХ
СУЧАСНОГО ЛУЦЬКА
(С. ЛИПЛЯНИ)**

м. Луцьк

Ключові слова: культурна спадщина, ав-
тохтонне населення, слов'яни, етногенез, празько-корчацька куль-
тура, с. Липляни, р. Стир.

В умовах російської військової агресії проблема власної іден-
тичності має особливе безпекове значення. Війна підсвітила про-
блеми, яким приділялася недостатня увага в десятиліття перед
її початком. Серед таких: поверховість політики з популяризації
власної культурної спадщини, відношення до проблеми етногенезу
українців як до чогось само-собой зрозумілого, недостатній рівень
власної національної гордості. Певною мірою, позитивному вирі-
шенню зазначених проблем сприятиме популяризація локальних
епізодів національної історії та культури, що посилить відчуття
власної причетності до процесів регіонального, національного,
глобального масштабів.

На початку 2020-х рр. місцевим жителем с. Липляни у зсуві
стінки меліоративної канами випадково було виявлено скупчення
кераміки. Підйомний матеріал було ідентифіковано як залишки
побуту носіїв празько-корчацької культури, поширеної у V–VII
століттях. На території Волинської області артефакти празько-кор-
чацької культури не рідкість, оскільки регіон є частиною ареалу
поширення цієї археологічної культури давніх слов'ян. На даний
час відомими є пам'ятки празько-корчацької культури з території
сучасного Луцька та навколишніх сіл: Боратин, Лучиці, Княгини-
нок, Коршовець, Рованці.

Поселення ранніх слов'ян, зазвичай, розташовувалися на пів-
денних схилах перших надзаплавних терас, або ж на острівних під-
вищеннях серед болотистих заплав, як у с. Смолигів біля р. Сарни
притоки р. Стиру [1].

Локація виявлення кераміки в Липлянах розташована в південно-західній частині села на намивній піщаній дюні в заплаві р. Стир. Дюна розташована у двохстах метрах від надзаплавної тераси та менше сотні метрів від сучасного русла Стиру. Площа підвищення – близько одного гектара, орієнтовна висота – три метри над рівнем луку. Така характеристика підвищення повністю співпадає з описом місця поселення у Смолигові.

На зазначеному пагорбі раніше було виявлено сліди давнього залізоробного промислу [2], і можна припустити про зв'язок цих двох знахідок.

Зі свідчень місцевих жителів, поверхня пагорба давно втратила первинну форму, оскільки була перекопана окопами в часи Першої світової війни, використовувалась як піщаний кар'єр місцевим колгоспом, перерізана меліоративною канавою. Пізніше усі ці нерівності було вирівняно спецтехнікою та облаштовано культурну сіножать. У силу зазначених обставин, без спеціального дослідження, не можливо визначити чи кераміка залишалася на своєму первинному місці, чи була переміщена спецтехнікою у межах локації. Купчастість виявлення кераміки все ж свідчить на користь версії її віднайдення на місці первинного перебування.

Серед виявлених предметів розпізнаються шматки ліпної кераміки: чотири денця посудин (одне із значним фрагментом стінок), фрагменти вінчика, фрагмент обпаленого валька/«хлібця» (типового матеріалу для спорудження носіями празько-корчацької культури пічок) [3], безформені шматки обпаленої глини.

У частинах ліпної кераміки виразно проглядається типовий для корчацько-празької культури яйцеподібний тулуб горщика з високою горловиною, заглаженою горбкуватою поверхнею без жодної орнаменталії. Колір фрагментів кераміки різний: бурий, світло-сірий, темно-сірий. Виявлений вінчик слабо відігнутий назовні товщиною близько шести міліметрів, ледь потовщений із зовнішньої сторони, без домішків у формувальній масі (*Ілюстрація 3*). Денце № 1 має діаметр 150 міліметрів, товщину 13 міліметрів, в формувальній масі домішки товченої кераміки. На зовнішній поверхні денця проглядаються сліди дуже гладеньких плям, в діаметрі

до семи міліметрів, є припущення, що сирий горщик було поставлено на поверхню із залишками луски риби (*Ілюстрація 2*). Фрагмент денця № 2 практично не містить домішок товченої кераміки чи жорстви, однак значним є додавання крупнозернистого піску, первинний діаметр становив близько 90 міліметрів. Фрагмент денця № 3 має значний домішок дрібної камінної жорстви коралового кольору, первинний діаметр становив близько 80 міліметрів. Денце № 4 вдалося скласти з кількох фрагментів, його діаметр 95 міліметрів, сірий колір, у формувальній масі незначні домішки товченої кераміки бурого кольору (*Ілюстрація 1*). Один з фрагментів цього денця є світло-сірим та істотно контрастує по лінії розлому з іншими сірими частинами, оскільки кераміку було виявлено на поверхні ґрунту, можливо це наслідок його тривалого перебування на сонці. «Хлібець» було виготовлено з однорідної формувальної маси без домішок, в розломі простежуються незначні сліди додавання трави (*Ілюстрація 4*).

З характеру виявленої кераміки можна припустити, що її частина є залишками печі, практика використання фрагментів глиняних виробів при муруванні печі застосовувалася ранніми слов'янами і була досліджена в житлі празько-корчацької культури у с. Зимне [4; с. 186].

Отже, випадково виявлене скупчення кераміки ймовірно було місцем житла носіїв празько-корчацької культури. Фіксація локації виявлення культурного шару археологічної культури є важливою для розуміння мережі поселень давніх слов'ян, підтвердження закономірності їхнього побуту, пріоритетів у виборі місця для проживання та можливості подальших фахових археологічних досліджень. А популяризація локацій давніх подій та процесів посилює відчуття безпосередньої близькості до здавалося б абстрагованих епізодів власної минувшини.

Ілюстрація 1. Низ горщика.

Ілюстрація 2. Дно горщика з відбитками луски риби на зовнішній поверхні.

Ілюстрація 3. Вінчик горщика.

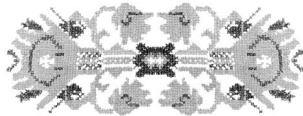

Ілюстрація 4. Фрагмент «хлібця».

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Кучинко М., Златогорський О. Пам'ятки археології Луцького району Волині: навчальний посібник Луцьк, «Волинські старожитності», 2010, 280 с.
2. Пахолок В.М. Сліди залізобного виробництва у с. Липлянах поблизу Луцька. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. XIV. Доповіді та повідомлення наук. конф. «Любартівські читання» м. Луцьк, 25.05.2018 р. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2018. С. 95–98.
3. Козак Д.Н. Поселення неврів, слов'ян та германців на Стирі. Інститут археології НАН України. Київ, 2012. 264 с.; іл. URL: http://www.vgosau.kiev.ua/load_books/Kozak_2012.pdf (дата звернення: 20.04.2026).
4. Златогорський О. С., Панишко С. Д. Дослідження багаточарового поселення у с. Зимне Володимир-Волинського району Волинської області.. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12500/1/zimn.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).

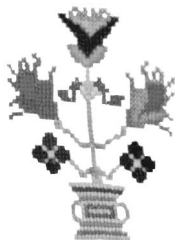

ΑΡΧΙΤΕΚ ΠΥΡΑ

НАДОЛЬСЬКА
Валентина

**МІЖНАРОДНА
СПІВПРАЦЯ
ЯК ІНСТРУМЕНТ
АКТУАЛІЗАЦІЇ
ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ ЛУЦЬКА**

м. Луцьк

В умовах глобалізації інтеграція української пам'яткоохоронної сфери у світовий простір виступає важливим чинником для розробки ефективних стратегій охорони об'єктів нерухомої спадщини, їх ефективної інтеграції у життя громад. Об'єднання зусиль із міжнародними інституціями створює правове та фінансове підґрунтя для реалізації масштабних проєктів з дослідження, реставрації і музеєфікації спадщини. Спільні міждисциплінарні дослідження стимулюють розвиток наукового дискурсу щодо теоретичних засад збереження історико-культурної ідентичності в умовах урбаністичних трансформацій. Міжнародна співпраця дозволяє імплементувати в національну практику передові методології превентивної консервації, цифровізації (3Dсканування), що забезпечує сталий моніторинг фізичного стану пам'яток. Важливим аспектом є апробація зарубіжного досвіду ревіталізації занедбаних архітектурних ансамблів, яка сприяє їхній соціокультурній актуалізації і включенню до сучасного міського середовища. Аналіз механізмів міжнародного співробітництва є необхідним для формування дієвої моделі управління спадщиною, яка поєднує державний контроль із залученням іноземних інвестицій та грантової підтримки. Це стосується досвіду міжнародного партнерства у пам'яткоохоронній галузі як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Вагомий досвід використання міжнародної співпраці як дієвого інструменту актуалізації історико-культурних пам'яток за роки незалежності накопичено, зокрема, державними і громадськими інституціями обласного центру Волинської області – м. Луцька.

На території обласного центру локалізовано 125 об'єктів архітектури, монументального мистецтва та історії, з яких 26 мають статус пам'яток національного значення [9]. Луцьк володіє уні-

кальним комплексом нерухомої спадщини, де домінантою виступає Верхній замок – одна з найкраще збережених фортифікаційних споруд України XIV ст., що репрезентує готичну архітектуру оборонного типу. Поруч розташований Кафедральний костел святих апостолів Петра і Павла, який є видатним зразком архітектури бароко з розгалуженою системою багатоярусних підземель, що мають виняткову археологічну та архітектурну цінність. Важливим елементом містобудівної структури є Вежа Чорторійських з фрагментом оборонного муру, яка свідчить про складну систему середньовічної фортифікації міста. Духовний ландшафт доповнює Свято-Покровська церква, зведена у XV ст., що вважається однією з найдавніших діючих культових споруд, де зберігаються унікальні зразки волинського іконопису. Не менш значущою є Лютеранська кірха, побудована у неоготичному стилі, що маркує багатотетнічний та багатоконфесійний характер історичного розвитку Луцька. Ці та інші об'єкти, об'єднані в межах Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку, формують цілісний архітектурний ансамбль, що є фундаментом для наукових досліджень та стратегій регенерації міського середовища.

Автентичне тло історичного середовища Луцька складають й пам'ятки місцевого значення, доповнюючи монументальні об'єкти національного статусу унікальними зразками цивільної та житлової архітектури. Значну частину цього реєстру складають будинки, зосереджені уздовж вулиць Лесі Українки та Богдана Хмельницького, що відображають містобудівну трансформацію кінця XIX – початку XX ст. Особливої уваги заслуговує житлова забудова міжвоєнного періоду в стилі функціоналізму, яка репрезентує модерністські впливи тогочасної міської архітектури. До пам'яток місцевого значення також відносяться об'єкти громадського призначення, зокрема колишні гімназії та офісні будинки, що зберегли первісні ознаки та декоративне оздоблення фасадів. Окрему групу становлять споруди, пов'язані з видатними діячами культури, як-от садиба родини Косачів, що має не лише архітектурну, а й високу меморіальну цінність для української ідентичності [10]. Регенерація таких об'єктів забезпечує тяглість історичного розвитку

міських кварталів, запобігаючи руйнуванню цілісного історичного ландшафту Луцька.

Упродовж останніх 35 років Луцькою міською радою налагоджено дієву міжнародну співпрацю у галузі культури, яка виступає важливим інструментом збереження та використання об'єктів спадщини. Серед них – ініціативи з проведення міжнародних фестивалів, які дозволяють популяризувати нерухому спадщину міста та розвивати подієвий туризм. Під егідою Міжнародної ради організацій фестивалів фольклору і традиційних мистецтв (CIOFF), що діє при ЮНЕСКО, у 1994 р. в Луцьку було започатковано проведення фестивалю «Поліське літо з фольклором». За 15 фестивальних років у фестивалі взяли участь 7 836 учасників, з них 99 зарубіжних колективів з 47 країн світу та 102 колективи з України [6].

Своєрідною візитною картою Луцька став міжнародний джаз-фольк фестиваль «Art Jazz Cooperation», започаткований у 2007 р. Щорічне музичне open-air дійство тривало у Луцькому замку, сприяючи розвитку культури та туризму, представленню Волині та обласного центру чисельним учасникам фестивалю [15]. Проведення фестивальних заходів відкрило нові шляхи для збереження та актуалізації культурного надбання обласного центру.

Упродовж періоду державотворення у Луцьку реалізовано низку значних міжнародних проєктів у сферах реставрації спадщини та урбаністики. Так у 2010 р. стартував проєкт Ради Європи «Реабілітація культурної спадщини історичних міст» (COMUS), спрямований на впровадження моделі сталого розвитку через економічну і соціальну ревіталізацію пам'яток у малих та середніх містах [7]. У межах ініціативи Луцьк отримав методологічну підтримку для розробки планів реабілітації історичних ареалів, де культурна спадщина розглядалася як ключовий ресурс для залучення інвестицій. Наукова концепція проєкту базувалася на переході від суто технічної реставрації до комплексного управління міським простором, що враховує потреби місцевих громад. Реалізація проєкту дозволила сформуванню реєстру інвестиційних пропозицій для об'єктів Старого міста, сприяючи їхній інтеграції в сучасну економічну структуру Луцька. Завдяки цій програмі було закладено фундамент

для впровадження європейських інструментів менеджменту спадщини, орієнтованих на збереження автентичності паралельно з покращенням якості життя мешканців.

У 2012 р. міською владою започатковано реалізацію проєкту «Шлях Гедиміновичів», до якого долучилося 22 міста і райони із п'яти країн (України, Білорусі, Польщі, Литви, Чехії), низка музеїв та історико-культурних заповідників, історично пов'язаних з культурною спадщиною Великого Князівства Литовського та династією Гедиміновичів. З метою реалізації проєкту у 2013 р. створено Асоціацію органів місцевого самоврядування «Шлях Гедиміновичів» [4]. Презентований у 2017 р. туристичний маршрут «Шлях Гедиміновичів» став першим культурним шляхом Ради Європи, який ініціювала Україна. Включення нерухомих пам'яток до європейської мережі культурних шляхів значно підвищило туристичний престиж й інвестиційну привабливість міста. Впровадження єдиної системи візуальної комунікації та інформаційного маркування пам'яток у межах «Шляху» забезпечило відповідність українських об'єктів міжнародним стандартам туристичного сервісу. Реалізація проєкту дозволила трансформувати локальні об'єкти культурної спадщини у динамічні елементи міжнародного культурного простору, сприяючи зміцненню спільної європейської ідентичності. Окрім іміджевих здобутків, участь у такому об'єднанні стимулювала місцеву громаду до впровадження кращих практик регенерації та консервації архітектурних ансамблів.

Упровадити європейські стандарти менеджменту культурних подій в історичних ареалах, підвищуючи їхню соціальну актуальність дозволила ініціатива «Спільна мережа співпраці у сфері культури та соціального захисту», реалізована Луцьком спільно з Жешувом та Івано-Франківськом (2007–2013 рр.) [14]. Вона стала важливим етапом у формуванні стратегічного підходу до регенерації міського середовища через розвиток людського капіталу. Основна концепція ініціативи базувалася на створенні сталої платформи для обміну досвідом між фахівцями у сфері управління культурною спадщиною та соціальної інтеграції. У межах проєкту було проведено серію науково-практичних семінарів та воркшопів,

присвячених актуалізації пам'яток як інклюзивних просторів, доступних для вразливих груп населення. Особлива увага приділялася розробці спільних культурних продуктів, які використовують історичні локації для соціальної адаптації та творчої самореалізації містян. Проект стимулював впровадження інноваційних методів соціального менеджменту в закладах культури, що розташовані в межах історичних ареалів Луцька та міст-партнерів. Завдяки створенню цієї мережі вдалося вибудувати механізм залучення громадського сектору до процесів прийняття рішень щодо збереження архітектурного середовища. Реалізація проекту сприяла покращенню іміджу Луцька як відкритого європейського центру, що дбає про гармонійне поєднання культурної пам'яті та соціального добробуту. Підсумком співпраці стала розробка дорожньої карти для подальших спільних урбаністичних ініціатив, спрямованих на ревіталізацію історичних територій через культурні інновації. Цей досвід довів, що регенерація містобудівних об'єктів є найбільш ефективною тоді, коли вона безпосередньо відповідає на актуальні запити громади та сприяє соціальним змінам.

З 2015 р. місто стало учасником спільного проекту Ради Європи і Європейської Комісії, спрямованого на розробку інноваційних моделей міського планування, що сприяють розв'язанню практичних проблем в історичних містах – «Урбаністичні стратегії в історичних містах, скеровані громадами» (COMUS). Упродовж дії проекту було організовано обговорення низки актуальних питань, пов'язаних з культурною спадщиною міста; експозицію «Дні Європейської Спадщини у Луцьку»; лекторій «Європейська спадщина Луцька»; створено низку відеоматеріалів про Луцьк, підготовлено публікацію «Луцьк: площа ринок і Ратуша», здійснено запис аудіо гіда [2].

У 2017 р. за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку у Луцьку реалізовано проект «Tour de Lutsk», покликаний навчити містян розповідати цікаві історії про місто на камеру під менторством професійних журналістів та режисерів [3].

Платформою для обміну досвідом між литовськими та українськими пам'яткоохоронцями у сфері децентралізації та лібераліза-

ції управління культурними ресурсами став проєкт «Забезпечення свободи культурної спадщини для людини та держави» (2019 р.) [1]. Основна мета ініціативи полягала у впровадженні європейської моделі «свободи спадщини», де об'єкт архітектури розглядається не як застигла догма, а як активний ресурс для розвитку громади та приватного сектору. У межах проєкту фахівці з Луцька та Литви досліджували механізми залучення приватних інвестицій у регенерацію занедбаних пам'яток через систему податкових пільг та державно-приватного партнерства.

Наукова складова проєкту була спрямована на вивчення литовського досвіду адаптації історичних будівель під сучасні потреби без порушення їхньої автентичності. Розглядалися питання гармонізації пам'яток охоронного законодавства України із європейськими нормами, що забезпечує баланс між інтересами держави, власника та суспільства. У ході реалізації проєкту в Луцьку було проведено низку консультацій та воркшопів, що допомогли сформувати нові підходи до управління заповідною територією Старого міста. Результатом співпраці стала розробка методичних рекомендацій щодо «оживлення» пам'яток, які перебувають у комунальній та приватній власності, через їхню інтеграцію у креативну економіку міста. Проєкт підкреслив, що справжня «свобода спадщини» полягає у її фізичному збереженні через активне функціональне наповнення та відкритість для кожного громадянина. Цей досвід Литви став особливо цінним для Луцька в контексті розробки стратегій сталого розвитку історичних ареалів в умовах державотворення.

Найбільш масштабною та успішною ініціативою транскордонної співпраці у сфері регенерації, що була реалізована Луцькою міською радою спільно з польськими партнерами, став проєкт «Нове життя старого міста: ревіталізація пам'яток історико-культурної спадщини Луцька та Любліна» Програми транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна 2014–2020». Основним об'єктом втручання в Луцьку стала південно-західна частина Окольного замку, де було проведено комплексну наукову реставрацію Вежі Чорторийських та прилеглої оборонної мури

XIV–XV ст. У ході комплексу робіт було розчищено та музеєфіковано раніше засипані підземелля єзуїтського колегіуму, що дозволило відкрити для відвідувачів унікальний багаторівневий підземний комплекс площею понад 700 кв м [12].

У межах проєкту застосовувалася методика адаптивної регенерації, яка передбачала створення інтерактивного музейного простору з використанням сучасних мультимедійних технологій та голографічних інсталяцій. Окрім відновлювальних робіт, ініціатива охопила заходи з благоустрою прилеглих територій, що сприяло формуванню цілісності візуального сприйняття історичного ядра міста. Паралельно в Любліні проводилася реставрація історичної Готичної вежі, що підкреслило спільність архітектурних традицій та історичної долі обох міст-партнерів.

Реалізація проєкту дозволила інтегрувати пам'ятки у сучасну туристичну інфраструктуру, значно підвищивши капіталізацію культурної спадщини обласного центру. Завдяки залученню грантових коштів програми «Польща–Білорусь–Україна» Луцьк отримав сучасний музейний хаб, який відповідає найвищим європейським стандартам експозиційної діяльності. Проєкт став еталоном прикладом того, як міжнародне фінансування та науковий підхід до регенерації можуть перетворити руїни на динамічні осередки міського життя.

Інноваційним продовженням транскордонної співпраці став проєкт «Таємниці двох веж», сфокусований на діджиталізації та візуалізації спільної спадщини Луцька і Любліна за допомогою сучасних цифрових інструментів. У межах ініціативи було розроблено унікальні туристичні продукти, включаючи віртуальні екскурсії та 3D-моделі Вежі Чорторийських у Луцьку та Готичної вежі у Любліні, що дозволило розширити доступ до пам'яток у цифровому просторі [8]. Науково-методичний підхід проєкту базувався на концепції «живої історії», де архівні дані та результати археологічних досліджень були інтегровані в мобільні додатки та інтерактивні стенди. Завдяки впровадженню технологій доповненої реальності (AR) відвідувачі отримали можливість побачити втрачені елементи оборонних споруд та інтер'єрів, що сприяло глибшій актуалізації

архітектурної спадщини. Реалізація проєкту не лише підвищила туристичну привабливість об'єктів, а й створила нову модель популяризації нерухомих пам'яток, яка поєднує автентичність фізичних споруд із динамікою сучасного інформаційного суспільства.

Експертну підтримку для розробки стратегій просторового розвитку, що дозволило інтегрувати охорону пам'яток у загальний план територіального розвитку громади, місто отримало також в межах програми «ULEAD з Європою» [11].

Актуалізувати нематеріальну спадщину, поєднуючи її з візуальними образами архітектурних пам'яток Луцька через фестивальні та наукові заходи допомогла співпраця міської влади з польською громадою Воля Угруська Люблінського воєводства у межах реалізації проєкту «Спільна культурна спадщина: відродження фольклору» (2021–2023 рр., фінансування Європейського Союзу в рамках Програми транскордонного співробітництва «Польща–Білорусь–Україна 2014–2020») [13].

Популяризації історичних будівель сприяє також партнерство з польськими культурними інституціями щодо проведення в Луцьку музичного конкурсу. Під патронатом Фундації Георгі Ференци, яка є членом Міжнародної Федерації Шопенівських товариств (IFCS) та за сприяння Генерального консульства Республіки Польща з 2019 р. у Луцьку проводиться Міжнародний дитячо-юнацький конкурс піаністів «Шопенівська весна» [5].

Таким чином, міжнародна співпраця Луцька у сфері регенерації та урбаністики демонструє перехід від точкової реставрації до комплексного оновлення міського простору із залученням європейських грантових інструментів, зокрема через програми транскордонного співробітництва «Польща–Білорусь–Україна». Вона виступає каталізатором впровадження інноваційних методик збереження та використання об'єктів культурної спадщини, що базуються на принципах Венеційської та Краківської хартій, забезпечуючи їх інтеграцію в європейський пам'яткоохоронний контекст. Упровадження європейських практик менеджменту спадщини дозволило актуалізувати об'єкти через цифровізацію та адаптивне використання, що значно підвищило капіталізацію історичних

нерухомих пам'яток. Важливим досягненням стало інтегрування Луцька до європейських туристичних маршрутів, що закріпило за містом статус важливого культурного центру Східної Європи.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА:

1. Забезпечення свободи культурної спадщини для людини та держави – досвід Литви та України / Луцька міська рада. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/pages/zabezpechennia-svobody-kulturnoi-spadshchyny-dlia-liudyny-ta-dorzavy-dosvid-lytvy-ta-ukrainy> (дата звернення: 07.02.2026).
2. Звіт про діяльність КП «Центр туристичної інформації та послуг» за період 2016 р. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/static/content/files/h/ tu/hlmtq66uuk7hrfugki6dinysdn3bhtuh.pdf> (дата звернення: 17.03.2026).
3. Звіт про діяльність КП «Центр туристичної інформації та послуг» за період 2017 р. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/static/content/files/r/fs/3antvbevdlka4puu7mjrcaad2iigfsr.pdf> (дата звернення: 19.03.2026).
4. Луцька влада – у туристичному проєкті «Шлях Гедиміновичів». *Волинські новини*. 2013. 4 лютого. URL: https://www.volynnews.com/news/society/lutska_vlada-u_turystychnomu_proekti_shlyakh_hedymynovychiv/ (дата звернення 05.04.2026).
5. Міжнародний конкурс піаністів «Шопенівська весна». URL: <https://muzshopena-lutsk.oits.pro/konkurs-shopenivska-vesna/> (дата звернення 05.04.2026).
6. Міжнародний фестиваль «Поліське літо з фольклором». URL: https://culture.lutsk.ua/festivals/poliske_lito_z_folklorom (дата звернення 05.04.2026).
7. Реабілітація культурної спадщини історичних міст / Луцька міська рада. 10.06.2011. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/reabilitaciya-kulturnoyi-spadshchini-istorichnih-mist-0> (дата звернення 05.04.2026).
8. Результати поточного моніторингу проєкту «Таємниці двох веж: промощія історичної спадщини Луцька та Любліна через інноваційні технології». 2021. URL: <https://voladm.gov.ua/admin-assets/files/file/21.%20%D0%A2%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%96%20%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D1%85%20%D0%B2%D0%B5%D0%B6.pdf> (дата звернення 05.04.2026).
9. Перелік об'єктів культурної спадщини міста Луцька. URL: http://culture-lutsk.org.ua/pdf/upravlinnia/perelik_obyektiv.pdf (дата звернення: 24.03.2026).
10. Перелік пам'яток культурної спадщини місцевого значення Волинської області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. 2024. URL: <http://surf.li/iisttt> (дата звернення: 28.03.2026).
11. Програма «U-LEAD 3 Європою» підтримує Волинь у розбудові гро-

мад. *Волинські новини*. 2025. 26 квітня. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/prohrama-U-LEAD-z-yevropoi-u-pidtrymuje-volyn-u-rozbudovi-hromad/> (дата звернення 05.04.2026).

12. Таємні кімнати Луцького замку: нові факти та знахідки. URL: <https://suspilne.media/61341-taemni-kimnati-luckogo-zamku-novi-fakti-ta-znahidki/> (дата звернення: 07.03.2026).

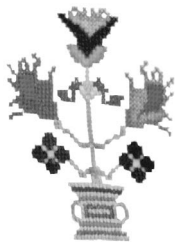
13. У Луцьку стартував проєкт, присвячений відродженню фольклору на українсько-польському прикордонні / Луцька міська рада. 16.03.2023. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/u-lutsku-startuvav-proiekt-prysviachenyi-vidrozhenniu-folkloru-na-ukrainsko-polskomu-trykordonni> (дата звернення 05.04.2026).

14. У міській раді відбувається семінар депутатів та представників культурних установ Луцька, Івано-Франківська та Жешува / Луцька міська рада. 11.07.2014. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/u-miskiy-radi-vidbuvayetsya-seminar-predstavnykiv-kulturnyh-ustanov-ta-organizaciy-lucka> (дата звернення: 17.03.2026).

15. Art Jazz Cooperation. URL: <http://culture-lutsk.org.ua/proekty/art-jazz> (дата звернення 20.03.2026).

МАРКІВ
Анастасія

**EUROPEJSKA
TRADYCJA OCHRONY
DZIEDZICTWA
ARTYSTYCZNEGO
I JEJ REALIZACJA
NA WOŁYNIU
(XIX- PIERWSZA
POŁOWA XX WIEKU)**

м. Луцьк

Ewolucja systemowej ochrony dóbr kultury w Europie, a w szczególności na ziemiach polskich, stanowi wieloaspektowy proces przechodzenia od indywidualnego mecenatu i prywatnego kolekcjonerstwa ku sformalizowanym strukturom administracji państwowej. Geneza tych działań, sięgająca renesansowych edyktów papieskich oraz oświeceniowych projektów muzealnych, nabrała szczególnego znaczenia w XIX i na początku XX wieku, stając się istotnym elementem polityki narodotwórczej.

Niniejsze opracowanie ma na celu analizę kształtowania się instytucjonalnych i społecznych form opieki nad zabytkami, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki regionu Wołynia. Obszar ten, poddany w dobie zaborów intensywnym procesom rusyfikacyjnym, stał się polem pionierskich działań Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, a w okresie II Rzeczypospolitej – przykładem dynamicznej profesjonalizacji państwowych służb konserwatorskich. Analiza działalności takich postaci jak Józef Dutkiewicz czy Zbigniew Rewski pozwala na odtworzenie ciągłości polskiej myśli konserwatorskiej, która mimo niesprzyjających uwarunkowań politycznych, dążyła do zachowania materialnego dziedzictwa przeszłości jako fundamentu tożsamości kulturowej.

Ewolucja prawnych i instytucjonalnych form ochrony dziedzictwa kulturowego w Europie miała charakter stopniowy, przechodząc od jednostkowej opieki nad dziełami sztuki ku kompleksowym systemom państwowym. Prekursorem w tym zakresie było Państwo Kościelne. Już w XV wieku, w okresie pontyfikatów Piusa II oraz Sykstusa IV, wydano pierwsze akty normatywne (m.in. bullę *Cum aliam nostram urbem* z 1462 r.), które miały na celu powstrzymanie degradacji antycznych monumentów Rzymu [1].

Wiek XVII przyniósł pierwsze przejawy protekcjonizmu państwo-

wego w Europie Północnej i Zachodniej. W Szwecji, pod rządami Gustawa II Adolfa, powołano w 1630 r. urząd Antykwariusza Królewskiego, a we Francji doby Ludwika XIV zaczęto dostrzegać prestiżowy i narodowy wymiar kolekcji królewskich. Były to jednak działania selektywne i ściśle powiązane z autorytetem władcy [12].

Przełom w pojmowaniu ochrony zabytków nastąpił po wojnach napoleońskich. Skala grabieży oraz destrukcja tkanki zabytkowej wywołały oddolną reakcję społeczną o podłożu patriotycznym. W pierwszej połowie XIX wieku w państwach takich jak Włochy, Francja (instytucja Inspektora Generalnego Zabytków Historycznych, 1830 r.), Belgia czy Dania, ochrona dziedzictwa stała się integralną częścią polityki państwowej, legitymizowaną interesem narodowym.

W drugiej połowie XIX w. prawie we wszystkich państwach europejskich, a nawet kolonialnych, jak Algier, Egipt, Indie, pojawiają się akty prawne dotyczące opieki nad zabytkami [3, S. 2-7].

Proces legislacyjnej ochrony dziedzictwa kulturowego w poszczególnych państwach europejskich był bezpośrednią pochodną ewolucji postaw wobec materialnych świadectw przeszłości. Pierwotnym etapem tego procesu było wybiórcze zainteresowanie obiektami architektury i sztuki, definiowanymi wówczas jako „pomniki” (*monumenta*). Kluczową rolę w krystalizacji ochrony zabytków odegrało kolekcjonerstwo, które ewoluowało od prywatnych zbiorów ku usystematyzowanym zasobom muzealnym, pełniącym funkcję nośników pamięci historycznej.

Na przykładzie Polski, gdzie historycznie, gromadzenie artefaktów w skarbcach królewskich, kościelnych oraz magnackich nie służyło wyłącznie celom estetycznym, lecz stanowiło istotne narzędzie budowania autorytetu politycznego i prestiżu rodowego. W polskim kontekście kulturowym istotnym przykładem nadawania obiektom charakteru pomnikowego o wymiarze państwowym była decyzja Władysława Jagiełły o ekspozycji zdobytych pod Grunwaldem chorągwi krzyżackich w katedrze wawelskiej. Działanie to, o charakterze wotywno-triumfalnym, nadawało przedmiotom status relikwii historycznej, antycypując nowożytnie pojęcie dobra kultury [18, S. 39].

W Rzeczypospolitej Obojga Narodów procesy gromadzenia i ochrony dóbr kultury zyskały ramy instytucjonalne dzięki fundacjom kró-

lewskim. Kluczowym aktem prawno-ustrojowym był legat Zygmunta II Augusta, który przekazał państwu unikatową kolekcję tapiserii (arrasów), co stanowiło wczesną formę uznania zbiorów za dobro publiczne. Kontynuację mecenatu dynastycznego stanowiły działania Władysława IV Wazy, który poprzez udostępnienie zbiorów rzeźby antycznej w Zamku Ujazdowskim, wprowadził model ekspozycji o charakterze protomuzealnym [5, S. 11-12].

Równoległe do mecenatu świeckiego, sformułowano wczesne postulaty z zakresu profilaktyki konserwatorskiej. Rezolucja krakowskiego synodu biskupiego z 1621 r. stanowi bezprecedensowy dokument normatywny, nakładający na proboszczów obowiązek renowacji i restauracji obiektów sakralnych dotkniętych procesami starzenia [9, S. 17].

Kulminacja działań na rzecz ochrony dziedzictwa przypadła na okres Oświecenia. Powołanie Komisji Edukacji Narodowej oraz rozwój towarzystw naukowych sprzyjały inwentaryzacji i badaniom historycznym. Kluczową rolę odegrał mecenat Stanisława Augusta Poniatowskiego; jego kolekcja malarstwa i Gabinet Rycin stały się wzorcami nowożytnych zbiorów o wysokiej wartości dydaktycznej i artystycznej, a system darów królewskich sprzyjał upowszechnianiu kultury wysokiej wśród elit państwowych [11].

W ewolucji doktrynalnej ochrony zabytków w Polsce kluczowe znaczenie miały koncepcje programowe wiążące gromadzenie dóbr kultury z misją publiczną. Fundamentalną rolę odegrał tu projekt Michała Jerzego Mniszcha, członka Komisji Edukacji Narodowej i doradcy Stanisława Augusta Poniatowskiego. W opublikowanym w 1775 roku traktacie *Myśli względem założenia Museum Polonicum*, Mniszech sformułował nowoczesną koncepcję instytucji muzealnej. Postulował on stworzenie narodowego zasobu zbiorów, który wykraczałby poza ramy prywatnego kolekcjonerstwa. Według jego założeń, *Museum Polonicum* miało być instytucją o charakterze naukowo-dydaktycznym, stanowiącą instrument „edukacji narodowej” oraz ośrodek badań nad historią i tożsamością państwa. Idea ta stanowiła istotny krok w kierunku uznania zabytków za dobro wspólne, podlegające ochronie ze względu na ich wartość poznawczą i patriotyczną [6, S. 212-226] [10, S. 5-9].

Dopełnieniem oświeceniowych koncepcji ochrony dziedzictwa był projekt ks. Ksawerego Zubowskiego, przedstawiony w 1786 roku w prospekcie pt. *Kollekcyja starożytnych i tegoczesowych osobliwości...* Autor sformułował w nim nowatorski postulat systematycznej, naukowej inwentaryzacji zabytków, które znajdowały się poza strukturami archiwalnymi czy bibliotecznymi, a przez to pozostawały narażone na bezpowrotną utratę. Koncepcja Zubowskiego wykraczała poza tradycyjne ramy opisu pamiątek, wprowadzając postulat dokumentowania „osobliwości” rozproszonych, również tych znajdujących się poza ówczesnymi granicami państwa. W kontekście politycznym po I rozbiórce Rzeczypospolitej, działanie to miało wymiar nie tylko naukowy, ale i narodowotwórczy – dążyło do „wyjęcia z cienia” i uczynienia „wiecznotrwałymi” artefaktów świadczących o tożsamości polsko-litewskiej. Inwentaryzacja stała się tym samym pierwszym etapem nowoczesnej konserwacji zapobiegawczej, chroniącej obiekty przed „skażeniem” (niszczeniem) i zapomnieniem [19, S. 338-344].

Ochrona dziedzictwa kulturowego w Królestwie Polskim i na „Ziemiach Zabrzanych” pod panowaniem rosyjskim.

Instytucjonalna ochrona zabytków w Imperium Rosyjskim charakteryzowała się znacznym opóźnieniem legislacyjnym. Powołana w 1859 roku Cesarska Komisja Archeologiczna w Petersburgu posiadała ograniczone kompetencje, a ogólnopaństwowa ustawa o ochronie starożytności, procedowana w Dumie Państwowej w 1914 roku, nie weszła w życie z powodu wybuchu I wojny światowej. Na tzw. Ziemiach Zabrzanych (północno-wschodnie i wschodnie tereny dawnej Rzeczypospolitej) polityka rosyjska była nakierowana na systemową rusyfikację i depolonizację, co skutkowało brakiem jakichkolwiek struktur dbających o polskie dziedzictwo narodowe [3, S. 6].

Sytuacja w Królestwie Polskim ulegała drastycznym zmianom w zależności od koniunktury politycznej. Po okresie względnej autonomii w dobie Kongresówki (1815–1830), klęski powstań narodowych (listopadowego i styczniowego) doprowadziły do likwidacji odrębności państwowej i przekształcenia kraju w Kraj Przywiślański. Represje objęły sferę językową i kulturalną, co uniemożliwiało tworzenie legalnych struktur ochrony zabytków.

Przełom nastąpił po rewolucji 1905 roku, kiedy to na mocy carskiego ukazu tolerancyjnego zliberalizowano przepisy o stowarzyszeniach. Umożliwiło to powołanie w 1906 roku Towarzystwa Opieki nad Historycznymi Pamiątkami Zabytkami Sztuki i Kultury Polskiej (od 1907 r. działającego pod nazwą Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości – TOnZP). Organizacja ta stała się najważniejszą społeczną instytucją konserwatorską, przejmując zadania inwentaryzacyjne i ochronne w warunkach braku państwowej służby konserwatorskiej [2, S. 9 i 111-114, 152].

Aktywność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości na Wołyniu (1906–1914)

Działalność TOnZP w okresie przedwybuchowym I wojny światowej charakteryzowała się dynamicznym wzrostem liczebnym (z 654 członków w 1907 r. do 2675 w 1913 r.) oraz szerokim zasięgiem terytorialnym, obejmującym Królestwo Polskie i „Ziemie Zabrane”. Mimo to, aktywność Towarzystwa na Wołyniu w latach 1913–1914 ograniczała się w sprawozdaniach do trzech głównych ośrodków: Łucka, Korca i Ołyki [2, S. 10 i 95-99].

W Łucku działania koncentrowały się na dokumentacji fotograficznej zamku oraz restauracji gmachu kolegium jezuickiego (arch. Iwanicki) [13, S. 17] [15, s. 25, poz. 27]. W Korcu interwencja TOnZP miała charakter ratunkowy – arch. Józef Dziekoński podjął kroki w celu powstrzymania dewastacji ruin zamkowych, sprzedanych na materiał budowlany przez hr. H. Bnińskiego. W Olyce natomiast Towarzystwo pełniło rolę organu eksperckiego, aprobując projekt restauracji wnętrza zamku Radziwiłłów autorstwa Józefa Kłosa [16, S. 36, poz. 75, S. 37, poz. 83].

Relatywnie wąski zakres działań na Wołyniu wynikał z uwarunkowań geopolitycznych i wyznaniowych. Kluczowymi czynnikami były:

1. Przejęcie obiektów sakralnych przez Cerkiew Prawosławną: brak możliwości współpracy z oficjalnymi strukturami wyznaniowymi Imperium Rosyjskiego ograniczał pole manewru TOnZP w zakresie ochrony dawnych kościołów i cerkwi unickich.

2. Struktura własnościowa: konfiskaty mienia polskiego po powstaniu styczniowym sprawiły, że znaczna część rezydencji zna-

lazła się w rękach rosyjskich, poza sferą wpływów Towarzystwa.

3. Trudności w konsolidacji lokalnych elit: nieudane próby nawiązania stałej współpracy z wołyńskim duchowieństwem i inteligencją (misja Z. Markowskiego i W. Fabianiego z 1909 r.) mogły świadczyć o braku zrozumienia dla nowoczesnych idei konserwatorskich lub obawie przed represjami [14, S. 24].

Państwowe służby konserwatorskie w województwie wołyńskim (1921–1939)

Uformowanie administracyjnych struktur ochrony zabytków na Wołyniu było ściśle powiązane z procesem stabilizacji granic i podziału administracyjnego II Rzeczypospolitej. Po okresie funkcjonowania Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, ustawą z 4 lutego 1921 r. utworzono województwo wołyńskie ze stolicą w Łucku. Nowe województwo, choć terytorialnie okrojone względem granic przedrozbiorowych, stało się obszarem intensywnej aktywności państwowych służb konserwatorskich [8, S. 46-47].

Instytucjonalizacja ochrony zabytków na tym terenie przebiegała w kilku etapach:

1. Etap formowania (1921–1922): pierwszym konserwatorem wojewódzkim w Łucku został historyk sztuki dr. Zygmunt Morwitz.

2. Etap reorganizacji i okręgów (1923–1930): w wyniku kryzysu budżetowego państwa przeprowadzono redukcję etatów, łącząc województwa w okręgi. Wołyń włączono do okręgu lubelskiego, którym kierował inż. arch. Jerzy Siennicki. W tym czasie nadzór merytoryczny sprawowali także konserwatorzy lwowski (dr Jerzy Piotrowski) i lubelski.

3. Etap profesjonalizacji i stabilizacji (1930–1939): w latach 30. funkcję konserwatorów pełnili wybitni badacze: Ksawery Piwocki (późniejszy profesor ASP) oraz dr Józef Dutkiewicz. Ten ostatni odegrał kluczową rolę w integracji opieki nad zabytkami z muzealnictwem, obejmując dyrekcję Muzeum Ziemi Wołyńskiej. Ostatnim przedwojennym konserwatorem był mgr Zbigniew Rewski (od 1936 r.) [4], którego działalność przerwała mobilizacja wojskowa w sierpniu 1939 r [17].

Działalność tych urzędników koncentrowała się na inwentaryzacji, nadzorze nad pracami restauratorskimi (m.in. w Łucku i Ołyce) oraz ścisłej współpracy z organizacjami społecznymi, takimi jak Wołyńskie Towarzystwo Krajoznawcze.

Rozwój ochrony zabytków na Wołyniu w latach 1800–1939 ewoluował od rozproszonych działań społecznych pod zaborami do sformalizowanego systemu państwowego w II Rzeczypospolitej. Działania konserwatorskie okresu międzywojennego, w tym inwentaryzacje i restauracje, zintegrowały dziedzictwo regionu z ogólnopolską ochroną dóbr kultury, a ich spuścizna stanowi fundament badań historycznych.

LITERATURA:

1. Archivio Storico Italiano. *SERIE TERZA, Vol. 3, No. 1 (41) (1866)*, PP. 166-236.

2. Brykowski R. Ocalić Przeszość dla Przyszłości. *Ocalić Przeszość dla Przyszłości. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości 1906-1944 (pod red. Ryszarda Brykowskiego). Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Seria B - Tom LXXV. Warszawa 1985.*

3. Historia powstania i rozwoju opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce. „*Ochrona Zabytków Sztuki*”. *Zeszyt 1-4, Część pierwsza. Warszawa 1930-1931.*

4. Lenard B. Wspomnienie o Zbigniewie Rewskim (1905-1989). „*Ochrona zabytków*”. XLIV. 1991, nr 2, S. 112-114.

5. Lorentz S. Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce. Wyd. 3, Warszawa 1982.

6. Mniszech M. Myśli względem założenia Musaeum Polonicum. *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*, Warszawa 1775. t. XI, cz. II. S. 212-226;

7. Mniszech M. Nauka polska w okresie Oświecenia, pod red/ B. Suchodolski Warszawa 1953. S. 317-325.

8. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. Łuck 1929.

9. Pasierb J. ks. Ochrona zabytków sztuki sakralnej. Pelplin 1971.

10. Powidzki J. Muzeum Polskie Michała Mniszcha, „*Muzealnictwo*”, nr 5 (1955), S. 5-9.

11. Rewski Z. Obrazy Pillementa w Wiśniowcu. „*Życie Krzemienieckie*”, VI, 1937, nr 8 (30 IV 1937). S. 143-147.

12. Skaldawski B., Chabiera A. Lisiecki A. System ochrony zabytków w wybranych krajach europejskich. *Kurier Konserwatorski* nr 11 (2011), S. 5-33.

13. Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie za lata 1906/7 i 1908. Warszawa 1909.

14. Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości za rok 1909. Warszawa 1910.

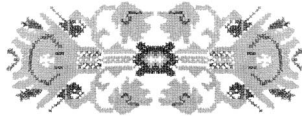
15. Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Warszawie za rok 1910. Warszawa 1911.

16. Sprawozdanie Zarządu Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości za lata 1913/14. Warszawa 1916.

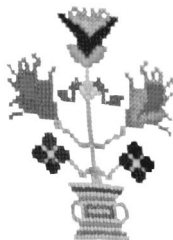
17. Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości za rok 1933. Warszawa 1934.

18. Żygulski Z. Muzea w świecie. Wstęp do muzealnictwa. Warszawa 1982.

19. X.Z.K.K. Kolekcja starożytnych i tegoczesowych osobliwości w kraju i za krajem znajdujących się, Naród Polski interesujących. Pismo peryjodyczne. Prospekt. Zebrany wiersz Ksawiera Zubowskiego K.K., Warszawa, t. II, 1786; przedruk [w:] B. Suchodolski, Nauka polska w okresie Oświecenia, Warszawa 1953.

ГАВРИЛЮК
Світлана

**ОЛЕНА ГОДОВАНЮК:
ВНЕСОК
У ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ
ПАМ'ЯТОК
АРХІТЕКТУРИ
ВОЛИНИ**

м. Луцьк

Олена Марківна Годованюк (1929–2023) – українська архітекторка, реставраторка, пам'яткознавиця, дослідниця історії й теорії архітектури та архітектурної спадщини України, яка понад п'ять десятиліть свого життя присвятила збереженню об'єктів культурної спадщини, в тому числі історичної Волині.

О. Годованюк народилася 10 вересня 1929 р. у місті Умань на Черкащині в родині архітектора Марка Годованюка та художниці-бойчукістки Марії Юнак [15]. Початкову освіту отримала в середній школі № 6 м. Києва. У 1944–1950 рр. навчалася в Київській художній середній школі імені Т. Г. Шевченка, яку закінчила із золотою медаллю [1]. Восени 1950 р. О. Годованюк не пройшла за конкурсом на графічний факультет Київського державного художнього інституту, тому протягом навчального року відвідувала заняття у вечірній художній школі та паралельно працювала в артлі «Художпобут». У 1951–1957 рр. майбутня реставраторка навчалася на архітектурному факультеті Київського державного художнього інституту (нині – Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури). У 1957 р. під керівництвом архітектора доцента П. Костирка О. Годованюк на «відмінно» захистила дипломний проект на тему «Державний історичний музей в місті Чернігові». Він виконувався відповідно до затвердженої Міністерством культури УРСР програми на проектування і був узгоджений з міськвиконкомом Чернігова, а, отже, мав можливість бути реалізованим [1].

Після отримання вищої освіти О. Годованюк розпочала свій професійний шлях як архітектор Республіканських спеціальних науково-реставраційних виробничих майстерень при Держбуді УРСР [1; 9; 10]; з 1964 р. майже чотири десятиліття плідно

працювала у Науково-дослідному інституті теорії та історії архітектури і містобудування (м. Київ). Її практична діяльність була пов'язана з обстеженням пам'яток архітектури Волинської, Львівської, Закарпатської, Полтавської, Рівненської та інших областей України, підготовкою пропозицій щодо їх збереження, розробкою планів і проєктів їх реставрації. До найбільш складних досліджених О. Годованюк у 1960-х–1970-х рр. об'єктів архітектори відносять Трапезну Микільського монастиря у Києві, Преображенський собор (XVII–XVIII ст.) Мгарського монастиря на Полтавщині, Благовіщенський собор (XVIII ст.) в Ніжині Чернігівської області, церкву-ротонду у передмісті Горян поблизу Ужгорода, замки у містах Чортків, Збараж Тернопільської області, ін. [1].

З 1965 р. О. Годованюк – член Спілки архітекторів Української РСР. У 1999 р. їй присвоєно звання «Почесний доктор Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування»; з 2002 р. – член Комітету із захисту архітектури Києва. У 2007 р. за участь у підготовці фундаментального наукового видання «Історія української архітектури» (2003 р.) у складі авторського колективу О. Годованюк удостоєна Державної премії в галузі архітектури [8].

Чи не найбільше уваги Олена Годованюк приділяла науковому вивченню середньовічної архітектури, у тому числі історичної Волині, пам'яткам сакрального й оборонного будівництва краю [10]. П. Троневиц у монографії «Луцький замок в історії України», висвітлюючи консерваційні роботи щодо пам'яток Луцька після завершення Другої світової війни, звертає увагу на те, що на початку 1950-х рр. виконувалися обмірні креслення і готувався проєкт консервації замку, який так і не вдалося реалізувати [14, 168]. І лише на початку 1960-х рр. були зроблені перші практичні кроки наукового підходу до вивчення і збереження пам'яток, які знаходилися на території Верхнього замку. Серед цих кроків – відновлення первинного вигляду будинку повітової канцелярії шляхом реалізації проєкту молоді київської архітекторки О. Годованюк [14, 168–169]. Волинський дослідник підкреслює, що проєкт співробітниці Республіканських

спеціальних науково-реставраційних виробничих майстерень при Держбуді УРСР О. Годованюк зіграв неабияку важливу роль у збереженні пам'ятки, оскільки був розроблений на противагу підготовленому луцьким архітектором В. Касьяновим проекту капітального ремонту будівлі, втілення якого могло остаточно зіпсувати її історичний архітектурний образ [14, 169]. Одночасно з реставрацією шляхетського будинку на зовнішніх фундаментах замково-палацових мурів звели двохметрової висоти стіну між ним і В'їзною вежею. Цими самим відновлено замкнутість території дитинця, що не встигли виконати фахівці в час перебування Луцька у складі міжвоєнної Польщі [14, 169].

О. Годованюк у 1960-х рр. провела ґрунтовне дослідження еволюції оборонної архітектури Верхнього замку у Луцьку, детально проаналізувала етапи будівництва веж (В'їзної, Стирової, Владичої) та мурів, що дозволило реконструювати первісний вигляд твердині XIV–XVI століть [2, 49–51; 12, 85–86]. Разом з архітекторкою-реставраторкою М. Говденко, О. Годованюк на підставі ґрунтовних натурних, історико-бібліографічних та архівних досліджень керувала реставраційними роботами в Луцькому замку у 1970-х рр. Тоді архітектурну пам'ятку вдалося розчистити від малоцінних нашарувань; були відновлені завершення башт і оборонних мурів, реконструйовані дерев'яні галереї, виконані інші ремонтно-реставраційні роботи, необхідні для пристосування замкового комплексу у Луцьку під музейну експозицію [13, 31; 2, 49, 51; 11, 47–48].

О. Годованюк стала однією з перших, хто систематизував знання про Окольний замок Луцька. Завдяки її роботі було ідентифіковано фрагменти оборонних стін, які раніше вважалися втраченими або трактувалися як пізніші нашарування.

Предметом зацікавлень архітекторів з Києва стали інші пам'ятки Волині. Так, у 1960-х рр. О. Годованюк і М. Говденко вперше обміряли й детально з архітектурної точки зору описали ансамбль «Козацькі могили» поблизу Берестечка на Волині. Відзначаючи особливості збудованої на території комплексу впродовж 1910–1914 рр. Георгіївської церкви, описуючи стан її збереженості, до-

слідниці писали: «Традиційний хрещатий у плані храм позбавлено західного рамена – нави. На місці її – велика (21x12 м) складної форми відкрита паперть-стилобат, піднята над рівнем двору на висоту чотирьох сходин. Як і весь двір ансамблю, вона розрахована на розміщення великої кількості людей. Західний головний фасад Георгіївської церкви, повернутий до паперті, задуманий як «екстер'єрний» іконостас, що служить для звершення урочистих церковних служб на відкритому повітрі. В центрі фасаду – величезна напівциркульна арка, над якою здіймається фронтон...» [3, 27]. Далі йде характеристика одноярусного іконостасу з червоного граніту, констатується, що монументальний живопис в арці головного фасаду і розписи інтер'єру Георгіївської церкви виконав український художник І. С. Їжакевич [3, 27]. Переважна більшість подальших публікацій інших фахівців практично повторювали зроблений дослідницями висновок. О. Годованюк і М. Говденко також зауважували, що у втіленні екстер'єру церкви використано мотиви української архітектури XVII–XVIII століть.

У наступні роки О. Годованюк долучалася до обстеження і підготовки планів збереження багатьох об'єктів архітектурної спадщини України: Великої дзвіниці (у 1959–1963 рр.) та Годинникової вежі (впродовж 1970–1976 рр.) Києво-Печерської Лаври, комплексу Троїцького монастиря в Межирічі Рівненської області (протягом 1972–1978 рр.), ін. Особливе місце в діяльності О. Годованюк як архітектора й реставратора посідали пам'ятки Острога – спадщина князів Острозьких [10]. Закінчивши аспірантуру, у 1972 р. вона успішно захистила дисертацію на тему «Замок в Острозі: історико-архітектурне дослідження» і здобула науковий ступінь кандидата архітектури [10].

Професор Л. Прибега, характеризуючи формування архітектурної пам'яткоохоронної й реставраційної методики, виділяє О. Годованюк у плеяді архітекторок, які репрезентували фаховий рівень архітектурної реставрації в Україні 1960–1970 років [13, 29]. Досвід її досліджень (як і багатьох архітекторів того часу), натурних обстежень, практика підготовки проектно-реставраційної документації стали цінними джерелами вивчення історії та технологій збереження об'єктів архітектурної спадщи-

ни в різних регіонах України. У той час пам'яткоохоронні заходи охоплювали не стільки окремі пам'ятки, як зосереджувалися на дослідженні й збереженні ансамблів і комплексів, зокрема, замків, у тому числі в Луцьку [13, 30]. Підхід О. Годованюк до дослідження пам'яток завжди був комплексним і поєднував у собі: натурні обстеження (детальні заміри, вивчення кладки та конструктивних особливостей будівель), архівні пошуки (виявлення першоджерел, планів, інвентарних описів в архівних установах України, Польщі та Литви), мистецтвознавчий аналіз (визначення стилістичних особливостей та етапів перебудови об'єктів тощо).

На початку 1990–х рр. О. Годованюк брала активну участь в історико-типологічних дослідженнях та оцінці історичного середовища окремих регіонів України, в тому числі Волині, підготовці регіональних програм збереження нерухомих об'єктів культурної спадщини України, формуванні Державного реєстру національного культурного надбання в галузі архітектури та містобудування.

О. Годованюк є авторкою кількох монографій і десятків наукових статей, які висвітлюють різноманітні аспекти історії архітектури [6; 4; 5; 7, ін.]. Так, вона – авторка монографій «Монументальна архітектура Волині» (1979), «Монастирі та храми Волинського краю» (2004), співавтор видання «Пам'ятки архітектури та містобудування України» (2000), авторка статей до видання «Звід пам'яток історії та культури України»: в 28 т. (2004); статей у численних наукових збірниках з питань охорони культурної спадщини, зокрема «Архітектурна спадщина України», «Теорія та історія архітектури і містобудування», «Архітектурна спадщина Волині»; була редакторкою збірника «Мистецтво і сучасність» (1980). О. Годованюк зробила вагомий внесок у підготовку фундаментального багатотомника «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : ил. справ.-кат. : в 4 т. Т. 2» (1985), де розділи про Волинську область базуються на її власних розвідках [2].

В одній із наукових статей О. Годованюк досліджує розвиток архітектури римо-католицьких храмів (костелів) на теренах історич-

ної Волині [4]. Авторка аналізує еволюцію стилістичних особливостей: від готичних впливів та ренесансу до бароко, класицизму та неоготики. Основні акценти дослідниця робить на історичному контексті, висвітлюючи вплив контрреформації та поширення католицьких чернечих орденів (єзуїти, бернардини, кармеліти) на будівництво храмів; на типології, аналізуючи архітектурні плани та об'ємно-просторові рішення волинських римо-католицьких храмів, їх взаємозв'язок із місцевими архітектурними традиціями. О. Годованюк розглядає архітектурні особливості костелів у таких містах, як Луцьк, Острог, Дубно, Заславль, Полонне, акцентує увагу на взаємодії стилів європейських архітектурних форм із місцевими традиціями будівництва. Стаття є вагомим внеском у дослідження сакральної архітектури України завдяки комплексному аналізу джерел і наукової літератури, власному практичному досвіду її авторки.

Особливу увагу дослідниця приділила сакральній архітектурі Луцька. Так, у кафедральному римо-католицькому храмі Св. Петра і Павла вона дослідила складну систему підземель та архітектурні трансформації костелу після пожеж і перебудов попередніх століть [2, 53]. Наукові праці архітекторки допомогли з'ясувати планувальну структуру домініканського монастиря і монастиря бригіток у Луцьку як вагомих архітектурних комплексів, які відіграли ключову роль у формуванні міського ландшафту у період середньовіччя.

О. Годованюк неодноразово публікувала власні дослідження на сторінках поважного наукового видання «Архітектурна спадщина Волині» [5; 7]. У передмові до випуску 2 доктор архітектури П. Ричков, коротко характеризуючи вміщені тут розвідки, писав: «Представниця старшої генерації архітектурного волинезнавства О. Годованюк у своїй статті «Ренесанс в архітектурі Волині XVI – 1-ї пол. XVII ст.» робить спробу відтворити об'єктивну картину тієї частини волинської архітектурної спадщини, котра може бути охарактеризована як органічний наслідок привнесення сюди «духу і форми» ренесансної культури Європи. Особливу увагу серед цікавого ілюстративного матеріалу привертають авторські графічні реконструкції цивільних та оборонних об'єктів, котрі стали логічним підсумком багатолітньої праці дослідниці».

Діяльність О. Годованюк як архітектора і реставратора, її наукова спадщина стали фундаментом для сучасного розуміння історії відновлення та збереження пам'яток архітектури, у тому числі Волині, заклали підвалини впровадження реставраційних заходів на основі новітніх методик у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Завдяки її системному підходу, що базувався на поєднанні ретельного архівного пошуку та скрупульозних натурних досліджень, вдалося не лише зберегти, а й фахово інтерпретувати ключові пам'ятки архітектури Волині. Завдяки кропітким дослідженням О. Годованюк упродовж 1960-х – 1970-х рр. Луцьк отримав не лише детальний опис своїх нерухомих пам'яток, а й науково обґрунтовані проекти їх реставрації, що дозволило зберегти обличчя Старого міста та продовжити реставраційні роботи в наступні десятиліття. Дослідниця не просто вивчала й описувала стіни і фундаменти будівель, а повертала пам'яткам їх історію, виявляючи під шарами тиньку та пізніших перебудов автентичну красу середньовічного міста.

Що ж до наукових праць дослідниці, то вони залишаються актуальною джерельною базою для сучасних архітекторів, мистецтвознавців, реставраторів, слугуючи методологічним орієнтиром у питаннях охорони нерухокої культурної спадщини. Тому постать архітекторки і реставраторки О. Годованюк є знаковою для Волині, для України загалом і має повне право на пам'ять і пошанування.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА:

1. Бернацька Т. Архітекторки-виpusкниці КДХІ, які відновлювали історичну пам'ять України. URL: <https://naoma.edu.ua/novyny-biblioteky/arhitektorky-vypusknyczy-kdhi-yaki-vidnovlyuvaly-istorychnu-pamyat-ukrayiny/>.
2. Вольнская область. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР*. Т. 2. Київ : Будівельник, 1985. С. 34–60.
3. Говденко М. М., Годованюк Е. М. Мемориальный комплекс «Казачские могилы». *Строительство и архитектура*. 1979. № 12. С. 26–27.
4. Годованюк О. Костьоли Волині. *Теорія та історія архітектури і містобудування: Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування* / Редкол: М. М. Дьомін (голова), А. П. Мардер (заст. голови), А. О. Пучков (відп. секретар) та ін. Вип. 3. На честь Григорія Никоновича Логвина. Київ : НДІПІАМ, 1998. С. 80–91.

5. Годованюк О. М. Вплив готики на муроване монументальне будівництво Волині кінця XIII – XVI ст. *Архітектурна спадщина Волині : зб. наук. пр.* Вип. 1. / Нац. ун-т водного господарства та природокористування ; відп. ред. В. А. Гурия. Рівне : ПП ДМ, 2008. С. 9–22.

6. Годованюк О. М. Монастирі та храми Волинського краю. Київ : Техніка, 2004. 176 с.

7. Годованюк О. М. Ренесанс в архітектурній спадщині Волині XVI – першій половині XVII ст. *Архітектурна спадщина Волині. Зб. наук. праць.* Вип. 2. / За ред. П. А. Ричкова. Рівне : ПП ДМ, 2010. С. 51–65.

8. Годованюк Олена Марківна. URL: <https://dnabb.kyiv.ua/hodovaniuk-olena-markivna>.

9. Годованюк Олена Марківна. *Мистецтво України. Біографічний довідник.* За ред. А. В. Кудрицького. Київ : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1997. С. 159.

10. Годованюк Олена Марківна – історик архітектури, реставратор: 95 років від дня народження. URL: <https://www.istvolyn.info/post/1788>.

11. Колосок Б. Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування: історико-архітектурний нарис. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. 124 с.

12. Пам'ятки архітектури та містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. Текстовий блок. За ред. А. П. Мардера та В. В. Вечерського. Київ : Техніка, 2000. 327 с.

13. Прибєга Л. В. Архітектурна спадщина України: пам'яткоохоронний аспект : монографія. Київ : Інститут культурології НАМ України, 2016. 256 с.

14. Троневиц П. Луцький замок в історії України. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. 200 с.

15. У віці 93 років померла дослідниця Острога Олена Годованюк. URL: <https://ostrog.rayon.in.ua/news/577604-u-vitsi-93-rokiv-pomerla-doslidnitsya-ostroga-olena-godovanyuk>.

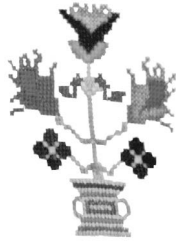

ПОВІДОМ- ЛЕННЯ

СЕНІВ
Олег

**ВУЛИЧНА
ФОТОГРАФІЯ.
ПОГЛЯД
У МІЖВОЄННИЙ
ЛУЦЬК**

м. Луцьк

Вулична фотографія – це мистецтво фіксації життя таким, яким воно є: без постановки, без прикрас, у його природному ритмі. Поглянувши у міжвоєнний Луцьк (1920–1939 роки), перед нами відкривається унікальне вікно в минуле – місто на перехресті культур, традицій і щоденних людських історій.

У міжвоєнний період Луцьк був частиною Другої Речі Посполитої і являв собою багатонаціональний простір, де співіснували українці, поляки, євреї, чехи, представники інших народів. Вулична фотографія того часу фіксує не лише архітектуру чи транспорт, але й соціальну динаміку: ринки, ярмарки, релігійні процесії, буденну працю ремісників. Камера стає свідком того, як місто дихає: як діти граються на бруківці, як торговці запрошують покупців, як у кав'ярнях обговорюють останні новини міста.

Головні вулиці міста, немов торгові артерії, були наповнені життям. Вулична фотографія дозволяє бачити місто як театр, де кожен перехожий – актор.

Тут можна побачити різноманітні сцени:

- жінка з кошиком прямує на базар;
- військовий у формі поспішає додому;
- єврейський торговець біля своєї крамниці;
- діти босоніж біжать за возом.

Ці сцени – не просто побут, а візуальна історія суспільства. Фотографи, що фіксували цей пульс життя міста, мимоволі ставали свідками історії.

Розвиток фотоіндустрії та тісні межі творчості фотосалона, вивели їх на вулиці. Конкуренція, пошук додаткового заробітку та реалізація нового творчого пошуку, стимулювало розвиток вуличної фотографії. Нова мода на спонтанні світлини на вулиці набирала оберти і досягла популярності в середині 30-х років ХХ століття.

Фотографи виходили на центральні вулиці міста, де життя вирувало своєю барвистою палітрою. Гламурні пані в ошатному вбранні неспішно проходили повз, злегка посміхаючись в камеру. Хтось, заклопотаний сімейними турботами, не помічав камери.

Усе це різнобарв'я міської метушні назавжди лягло на фотоплівку камери фотографа. Без технічного прогресу важко було б реалізувати весь цей процес. Великі салонні фотоапарати не підходили для вуличної динамічної зйомки. А от портативні фотокамери, що набували популярності в той час, були для цього найкращим засобом. Непомітні, швидкі та технічно досконаліші.

Вибір об'єктів для фотографування не був випадковим. Фо-

тограф мав миттєво проаналізувати, чи захоче людина придбати фото, яку він сфотографував? Чи є у неї для цього кошти? Тому, зазвичай, ми бачимо на фото тих років, заможних, або середнього достатку людей. Звичайно, не всі викупляли фото, але аналізуючи сімейні архіви, можна зазначити, процент тих, що забирали, був значний.

Зазвичай, фото робили невеликого розміру, щоб можна було носити з собою. Фотографи, так як і в салонних фото, на звороті ставили особисті штампи. За ними ми можемо дослідити активність таких популяризаторів вуличної фотографії як А. Досіка, І. Кройна та інших.

Психологічні портрети, соціальний статус, динаміка міського життя та багато іншого передають світлини міжвоєнного Луцька. Важливо також розуміти, що вулична фотографія цього періоду балансувала між документальністю і мистецтвом. З одного боку, такі зображення мають велику історичну цінність: вони фіксують одяг, транспорт, архітектуру, рекламу, навіть соціальні відмінності. З іншого боку, кожен кадр це ще й інтерпретація, вибір моменту, ракурсу, композиції. Фотограф, навіть не втручаючись у сцену, все одно створював певну атмосферу.

Соціальний аспект міжвоєнного Луцька додає глибини цій темі. Це був час змін і напруження. Хоча місто жило своїм звичайним життям, у повітрі відчувалася нестабільність, яка згодом вилилась

у Другу Світову війну. Вулична фотографія зафіксувала ці настрої – не прямо, а через деталі: військову форму, політичні плакати, зміну поведінки людей. Навіть буденна сцена могла містити приховану тривогу.

Особливої уваги заслуговує тема дітей у вуличній фотографії. Діти завжди є індикатором живого міського середовища. У міжвоєнному Луцьку вони гралися просто на вулицях, взаємодіяли між собою незалежно від національності, створювали спонтанні сцени радості та безтурботності. Такі моменти особливо цінні, адже вони показують універсальність людського досвіду, незалежно від історичного контексту.

Не менш важливими є дрібні деталі: вивіски магазинів, афіші, елементи одягу, транспорт. Вози, запряжені кіньми, перші автомобілі, велосипеди – усе це створює відчуття переходу між епохами.

Луцьк того часу був містом, яке однозначно зберігало традиції і поступово модернізувалося. Саме цей контраст є надзвичайно цікавим для вуличної фотографії.

Сьогодні, коли ми дивимося на архівні зображення, ми фактично відновлюємо втрачену реальність. Багато з того, що існувало в міжвоєнному Луцьку, було знищено, або радикально змінено. Тому кожна світлина стає частиною культурної пам'яті.

Вулична фотографія в цьому контексті – це не лише мистецтво, а й спосіб осмислення історії. Вона дозволяє побачити не лише великі події, а й повсякденне життя людей, яке часто залишається поза увагою. Саме в цих повсякденних моментах і приховується справжня сутність епохи.

Погляд на міжвоєнний Луцьк через призму вуличної фотографії відкриває перед нами багатовимірну картину міста: живого, складного, емоційного. Це місто, яке існує не лише в архівах, а й у нашій уяві, сформованій через фрагменти, деталі та миті, що збереглися, або могли б бути збережені.

Перейшовши за QR-кодом, можна переглянути, як за допомогою сучасних технологій міжвоєнні фотографії оживають.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА:

1. Літевчук В. Луцьк у старовинній листівці, гравюрі та фотографії: альбом – каталог. Луцьк : Ініціал, 2012. 288 с.
2. Ян Гайдн Сміт. Коротка історія фотографії. Ключові жанри, роботи,

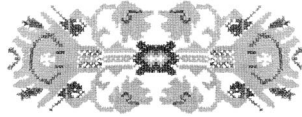

теми і техніки. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 221 с.

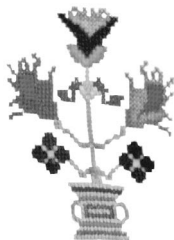
3. Трачун О. История украинской фотографии XIX–XXI века. Київ : Балтія-Друк. 2014. 256 с.

4. Пилип`юк В. Українська художня фотографія. Етапи становлення та мистецькі засади розвитку. Київ : Світло й Тінь, 2011. 176 с.

5. Коттон Ш. Фотографія як сучасне мистецтво. Київ : ArtHuss, 2022. 264 с.

ФЕСЬКОВА
Анна

ЖУК ІГОР
ЯРОСЛАВОВИЧ
ТА ЙОГО ВИСТАВКИ
“КОРОНИ СВІТУ”
ТА “СЛІДАМИ
ЛИЦАРСЬКИХ
ОРДЕНІВ”

м. Луцьк

Ігор Жук Ярославович – історик та краєзнавець, президент Благодійного фонду «Відродження історично-культурної спадщини України, імені Б. Г. Возницького», а також власник виставки “Корони світу” та “Слідами лицарських орденів” [10].

Виставки. Унікальна експозиція корон, де вперше представлені вінці та корони не тільки різних країн, але й різних континентів, різних епох. У виставці-ретроспективі головних символів влади минулих епох зібрані вінці, корони, головні убори духовних та світських лідерів різних країн світу, зниклих цивілізацій.

— “Експозиція цікава тим, що тут представлено майже усі континенти.”, – Ігор Жук [8].

В експозиції представлено більше 80-ти шедеврів, частина з яких є оригіналами, а частина є копіями, репліками та реконструкціями експонатів, що знаходяться у музеях Австрії, Італії, Великобританії, Румунії, Єгипту та інших країн світу.

— “ тут 33% – оригінали, 33% – копії та 33% – це дослідницька робота”, - Ігор Жук [6,0:00].

Презентуються вінці, серед яких особливо слід відзначити корони Святого Володимира і Анни Візантійської, які на віки вперед вирішили духовну долю нашого народу. Реконструкція корон X-XI ст Святого Володимира і Анни Візантійської до цього часу у нашій державі не проводилась і не має аналогів. У цьому проєкті реконструкція корон Святого Володимира і Анни Візантійської зроблена вперше. Основою послужили фрески, монети (злотники і сребренники) та візантійські пам’ятки.

В експозиції представлені корона короля Данила Галицького, а також імператорські головні убори, зокрема, Наполеона, російської та Римської імперій. Окрім того, в експозиції представлені:

Великобританія, Греція, Польща, Румунія, інші європейські країни. Особливою складовою виставки виступають іменні головні убори церковних владик, вінчальні вінці. Серед корон стародавнього світу є реконструкції корон Нефертіті, Тутанхамона, царів Шумеру та Ассирії. Також вражаючими уяву є головні убори володарів величких цивілізацій Америки – ацтеків, майя, інків та інші експонати. Кожен з цих шедеврів може бути окрасою та провідним експонатом будь-якого музею або колекції.

Попри те, що експозиція має виразну загально гуманітарну та просвітницьку тематику, наскрізною і найяскравішою є її патріотична і державотворча місія. Історично саме корона була тим артефактом, що втілював державницьку ідею. Адже, головні убори володарів являють собою символи духовної або світської влади, уречевленням великого служіння та великої відповідальності людей, наділених такою силою. Дотепер королівські корони є одними з найбільших державних реліквій, символами наступництва та спадкоємства об'єднаних державотворчих зусиль. Проект спрямований на утвердження та розбудову рідної країни, пізнання своєї ідентичності, що й перетворює населення – на народ, націю.

Цей унікальний проєкт робить вагомий внесок у благородну справу висвітлення подій минулого задля закладення підвалин майбутнього [1].

Виставка експонувалася багатьма регіонами України: Чернігів, Закарпаття, Львів, Кам'янець-Подільський, Рівне та інші. Також її частинка відвідала Луцьк.

2009 р. у Музеї волинської ікони, що в Луцьку, презентували реконструкцію корони Короля Данила Романовича. З 22 квітня до 15 травня у рамках днів Європи в Україні у Музеї волинської ікони діяла експозиція «Дух епохи Короля Данила». Захід приурочений до 810 річниці утворення держави Романовичів (Галицько-Волинської держави).

Сучасна гіпотетична версія корони Короля Данила, що представлена у музеї, створена із золота та коштовного каміння українськими ювелірами на підставі зображення із печатки Юрія I та перемиської митри греко-католицьких єпископів. Проте, як зазначив меценат Ігор Жук, опісля довгих пошуків справжньої корони у

багатьох країнах світу її все ж знайшли. «Ми знаємо, де вона, але ця інформація закрита», – сказав він. Також пан Жук розповів, що мова йде про повернення справжньої корони на Україну [7].

«Корона виготовлена практично вручну: її кували, потім зробили, склепали обруч, потім пелюстки. Бачте: їх вісім, більші і менші, також вибиті молотком. Потім все зібрали, приклепали — 800 клепок пішло», — розповів Ігор Жук. [5]

Ігор Жук запевнив, що презентована корона Данила Галицького справді прикрашена сапфірами, рубінами та діамантами. Назвати ж ціну реконструкції меценат відмовився, лише зауважив: «грошей не рахували» [7].

Можна впевнено вважати, що ця корона внесла свою частину вкладу та шарму в експозицію, адже без неї виставку про короля Данила можна вважати не повною. Також слід зазначити, що для відтворення цієї корони було затрачено як дослідницьких навичок, так і ресурсів. Але тепер вона вважається одним із шедеврів колекції та може легко вести провідну роль в експозиціях.

Також з серпня 2025 року в Луцькому замку Історико - культурного заповідника “Старий Луцьк” почала експозиціонуватися частина виставки “Корони Світу”. Вона включає в себе:

Перші в світі реконструкції шолом-корони Сулеймана Пишного та головного убору Гюррем Султан. Над ними впродовж 2 років працювало 20 майстрів.

— “Першим етапом потрібно було зробити шолом, це один спеціаліст. Другий спеціаліст був потрібен щоб зробити камінці. Третій для того щоб зробити майстер-модель, четвертий щоб відлити, п'ятий займався шкірою. В нас не було розуміння як це зробити і цей досвід для нас перший, бо корона і шолом-корона це зовсім інше. В нас не було багато інформації, тільки гравюра 1532р і на її основі ми робили це відтворення і відповідно Роксолану робили з картини.” , — Ігор Жук

Шолом Сулеймана Пишного із 4 корон вони символізують бажання заволодіти чотирма сторонами світу, він зроблений зі сталі, латуні, золота та прикрашений перлинами та штучним камінням. До нині таких відтворень головних уборів 16 століття у світі не було [3].

Наступні на виставці представлені реконструкція шолому князя Любарта з XIV ст, а саме Бацинет (Bascinet) — різновид відкритого купольного бойового шолома і кольчужна бармиця (авентайл), яка кріпиться до нижньої частини шолома для захисту горла, шиї та плечей.

А також реконструкція шолому Великого князя Вітовта — бацинет (Bascinet) хундсгугель («собача морда») з кольчужною бармицею (авентайлом), датований XV ст. Цей тип шолома відзначається своєрідною формою та вдосконаленими захисними властивостями, що свідчить про розвиток військової справи та майстерності зброярів. Експонати не лише демонструють еволюцію захисного обладунку, а й відображають історичний контекст та значення військової еліти в тогочасному суспільстві.

Шоломи виготовлені зі сталі та з елементами страусинового пір'я, за допомогою якого можна було легко впізнати еліту [2].

Останнім експонатом на виставці являється реконструкція шолому Олександра Македонського. Оригінал був давно втрачений, а те що ми можемо зараз побачити це наслідок дослідницької роботи майстрів які відштовхувалися від зображень на монеті. А завдяки проробленій великій роботі тепер ми можемо побачити як виглядала частинка минулого. Сама реконструкція зроблена з міді, кінської гриви та фазанового пір'я.

Оглянувши всі експонати можна звернути увагу на деталізацію кожного: підібраний метал на основу, камінці, пір'я та тканина. Всі вони говорять про завзятість майстрів та їхній серйозний підхід як до дослідницьких так і виготовчих робіт. Можна сказати точно, що сил та часу не жаліли, завдяки чому погляду представлені такі досконалі роботи, які залишають в людях захват та позитивні емоції від побаченого.

Також Ігор Жук є співавтором виставки “Слідами лицарських орденів” .

Де представлені мантиї товариства Короля Данила Галицького та Тамплієрів. Окрім цього є представлені речі орденів Святого Станіслава та Госпітальєрів.

Товариство короля Данила Галицького заснований у 1999 році.

Це відносно новий орден, який станом на сьогодні продовжує старовинні традиції лицарських орденів. Також одним з напрямів ордену є відновлення та примноження історико-культурної спадщини.

Братства Тамплієрів та Госпітальєрів доволі схожі. Обидва ордени були засновані після створення Єрусалимського королівства, після Першого хрестового походу. Найбільша різниця полягає в їхніх заявлених цілях, коли їх було засновано. Тамплієри були в основному стурбовані захистом Святого міста та захистом паломників на досить небезпечних дорогах, що вели до Єрусалиму. Госпітальєри Святого Іоанна були зобов'язані захищати та забезпечувати лікарню Святого Іоанна в Єрусалимі.

Орден Святого Станіслава засновано 8 травня 1765 року королем Речі Посполитої Станіславом-Августом Понятовським на честь єпископа Станіслава Краківського.

За церковною легендою, краківський єпископ Станіслав був убитий в 1079 році під час богослужіння прямо в костелі королем Болеславом. Пізніше, в XIII столітті, введений до лику святих та визнаний патроном Польщі. Орден став другою державною нагородою Речі Посполитої, після вищої — Ордену Білого Орла [9].

Висновок. Отже можна сказати, що експозиція має на меті зачуження сучасника у вир епохи постійних воєн та сутичок серед відмінних від сьогоднішніх моральних, громадянських, політичних координат, показати багатогранність впливу минулого на сьогоднішній день, розвиток державності і України у контексті загальноєвропейських процесів [4].

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА:

1. Виставка «КОРОНИ СВІТУ». *Закарпатський обласний краєзнавчий музей ім. Т. Легоцького, Ужгородський замок*. URL: https://www.zkmuseum.com/2017/02/blog-post_32.html (дата звернення: 24.04.2026).
2. Древні шоломи князів: у Луцьку представили унікальну виставку. *Волинські новини*. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/drevni-sholomy-kniaziv-u-lutsku-predstavlyly-unikalnu-vystavku/> (дата звернення: 24.04.2026).
3. Копії шолому-корони Сулеймана Пишного та головного убору Гюрем Султан - Роксолани сьогодні показали у Чернігові, в Колегіумі на Валу.

Суспільне Чернівці. URL: <https://www.facebook.com/reel/736608503417726> (дата звернення: 24.04.2026).

4. Новини Волині та Луцька - ІА «Конкурент». У Стировій вежі Луцького замку – нова експозиція (відео). *Новини Луцька та Волині – Конкурент*. URL: <https://konkurent.ua/publication/59193/u-stiroviy-vezhi-lutskogo-zamku-nova-ekspozitsiya-video/> (дата звернення: 24.04.2026).

5. Росоловська М. Колекцію корон, вінців та інших головних уборів різних народів світу презентували у замку на Рівненщині. URL: <https://suspilne.media/amp/rivne/1100426-kolekciu-koron-vinciv-ta-insih-golovnih-uboriv-riznih-narodiv-svitu-prezentuvali-u-zamku-na-rivnensini/> (дата звернення: 24.04.2026).

6. Суспільне Рівне. Від шапки Мономаха до корони Данила Галицького – виставку монарших символів презентували в Дубно, 2025. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BDS1wz-p1yw> (дата звернення: 24.04.2026).

7. У Луцьку презентували гіпотетичну версію корони Данила Галицького. Хоча уже знають, де перебуває справжня. ФОТО. *Волинські новини*. URL: https://www.volynnews.com/news/archive/u_lutsku_prezentuvaly_hipotetychnu-versiyu_korony_danyla_halytskoho_khoch_a_uzhe_znayut_de_perebuvaeye/ (дата звернення: 24.04.2026).

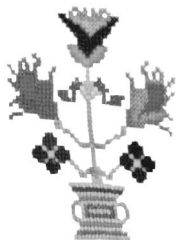
8. У Львові демонструють виставку «Корони світу». *День*. 2015. 29 груд. URL: <https://day.kyiv.ua/photo/u-lvovi-demonstruyut-vystavku-korony-svitu> (дата звернення: 24.04.2026).

9. Учасники проєктів Вікімедіа. Орден Святого Станіслава – Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Орден_Святого_Станіслава (дата звернення: 24.04.2026).

10. Фотоновини, фото останніх новин, купити скачати фото - Фотобанк УНІАН. *Фотобанк УНІАН: Фотоновини, фото останніх новин, купити і завантажити фото*. URL: <https://photo.unian.ua/photo/822829-igor-zhuk> (дата звернення: 24.04.2026).

БАГІРОВА
Грина

ЕСТЕТИКА
«KNIGHT CORE»
ЧЕРЕЗ ФЕСТИВАЛІ
У ЛУЦЬКОМУ ЗАМКУ

м. Луцьк

В сучасному світі цифрових технологій люди перебувають у розмитому стані не розуміння і вічного пошуку «власного Я». Відчуття чітких і цілісних орієнтирів розсіюється, часто зникаючи взагалі. Молодь дедалі більше звертається до уявного (неіснуючого) світу. Відбувається втеча від переповненої інформацією реальності, від фрагментованої, складної епохи сучасності. Світ повний війн, конфліктів, невизначеності породжує романтизацію «боротьби», де є чітке розуміння хто «ворог», де «шлях», поставлена мета і низка випробувань для її досягнення. Такі чинники породжують тренди сучасності, символічно-естетичні виміри, які не є випадковими, вони дають виклик сучасності, яка часто залишає питання без відповідей, розмиваючи межі сприйняття світу.

У цій роботі розглянемо деякі з таких вимірів, а саме естетику «medieval core», «castle core», «knight core» у фестивалі на території Луцького замку «Середньовічний Лучеськ». Ці виміри це не точне відтворення Середньовіччя, а інтерпретація, відчуття його духу, наділення новими смислами древніх знаків. Поняття ескапізму тут виступає не як пряма «втеча» від реальності, а пошук опори в образах Середньовіччя, для переосмислення теперішнього, зі сталими цінностями, хоча це завше ілюзія.

Лицарство лише вдавало себе мертвим – насправді воно чекало. Чекало того, хто наважиться зняти з музейних полиць справжню сталь і змусити її дзвеніти не для туристів, а по-справжньому. Ми звикли до лицаря-декорації. То в кіно, то на обкладинках книжок, то в тих постановочних реконструкціях для шкільних екскурсій. Але десь посеред цифрової буденності, між стрічками соціальних мереж та віртуальними розвагами, цей давній образ раптом матеріалізувався – у вигляді сорокакілограмового панцира на живій людині.

Фестиваль «Середньовічний Лучеськ» є однією з найяскравіших культурних подій Волинського регіону, що поєднує історичну реконструкцію та сучасне мистецьке осмислення середньовічної естетики. Ця подія не обмежується суто відтворенням історичності, а створює цілісний естетично-перформативний простір, де глядач перестає бути пасивним спостерігачем і стає активним учасником культурного досвіду [7, 111].

Основна привабливість фестивалю полягає у його здатності поєднувати *performative art* та *aesthetic immersion* у стилі *medieval core* – напрямку, який на сучасний лад відтворює готичну, містичну та ритуальну атмосферу середньовіччя, передаючи її не лише через зовнішню форму, а й через відчуття, емоції та інтерактивність.

Візуальна та сенсорна експресія середньовічної культури є однією з ключових особливостей фестивалю. Історичне середовище Луцька, з його вузькими вуличками, старовинними кам'яними фасадами та атмосферою давніх часів, стає «живим музеєм», де кожна локація перетворюється на сцену для перформансів.

Лицарські турніри, театралізовані бої та ритуальні сценки не обмежуються видовищем, а формують комплексну естетичну атмосферу, де історичні костюми, зброя, декорації та музика стають частиною єдиного художнього простору [8, 67]. Використання світлових ефектів та спеціальних декорацій допомагає занурити відвідувачів у містичний світ *medieval core*, створюючи відчуття, що минуле і сучасне зливаються в одне ціле.

«Айна Бера» працює з 2005-го. Київ, Львів, Луцьк, Житомир та Рівне – це не просто список міст. За кожним осередком стоять роки тренувань, що нагадують підготовку професійних єдиноборців. Тільки в лагах XIV століття. П'ять хвилин раунду – здавалося б, дрібниця. Спробуйте протриматися їх у повному обладунку, коли в тебе влучає справжній меч.

Ось парадокс: літературний лицар – це поет у лагах, витончений куртуазний герой, реальний боєць ІСБ зовсім іншого ґарту. Він надягає копії автентичного обладунку і п'ять хвилин веде двобій такої інтенсивності, що іскри від зіткнення клинків видно за десятки метрів. Дуелі, масові битви – до сто п'ятдесяти на сто п'ятдесят учасників.

«Битва Націй» стартувала у 2010-му саме в Хотині – і ця символічність не випадкова. Проведення першого чемпіонату в стінах української фортеці дало поштовх. Та за всім цим театром сталі, за цим сталевим протистоянням стоїть потужне відродження традиційних ремесел.

Регламент НМВ безкомпромісний: обладунок має відповідати конкретному історичному періоду з точністю плюс-мінус п'ятдесят років. Не бутафорія – справжнє ковальство. Зброярство. Шкіряне ремесло. Ціла екосистема майстрів, яких ми вважали зниклими назавжди, раптом ожила.

Етика теж нікуди не поділася – мужність, дисципліна, братерство. Тільки куртуазний глянець стерся, оголивши чистий метал суті. Дисциплінарний устрій клубу нагадує секуляризований лицарський кодекс, де гідність вимірюється не словами, а витривалістю під ударами. *(Фото 1)*

Цікавий поворот – найрадикальніше цей кодекс переписують жінки-бійці. Та сама сорокакілограмова сталева конструкція, ті ж технічні вимоги, та ж нещадність зіткнень. І раптом «мужність» перестає бути суто чоловічою прерогативою.

А потім прийшла війна. Від тренувального залу до передової – один крок. На міжнародних турнірах українська школа тримала планку, яку інші збірні лише намагалися наз-

Фото 1. Зроблене Alona Vlasiuk, фестиваль «Середньовічний Лучеськ», 2024 р.

догнати. Коли ж почалося повномасштабне вторгнення, межа між спортом і полем бою розмилася остаточно. Чимало бійців «Айна Бера» поміняли спортивне спорядження на форму ЗСУ.

Це не гарна фраза про патріотизм. Принципи, що роками відточувалися в залі – захист, відданість команді, контроль над тілом в екстремальних умовах – раптом стали екзистенційно необхідними. Виявилось, роки тренувань готували не лише м'язи, а й дух. Не для ефектності. Для дії.

Особливе значення фестиваль надає перформативності та інтерактивності. Глядачі можуть брати участь у майстер-класах із стрільби з лука, стародавніх танців, ковальства або середньовічного гончарства. Діти і дорослі стають учасниками «живих історій», де кожен рух, кожне слово і навіть спостереження за деталями костюмів чи поведінки виконавців стають частиною художнього враження.

Завдяки такій інтерактивності фестиваль не лише демонструє середньовічну культуру, а й формує колективний досвід, коли всі учасники занурюються в атмосферу епохи.

Важливим аспектом фестивалю є музичне та звукове оформлення. Гра на традиційних інструментах, спів, звуки мечів та щитів, відтворення ритуальної музики середньовіччя створюють унікальну акустичну картину, яка підсилює ефект занурення. Музика не обмежується фоновим супроводом, вона стає активним елементом перформансу, задаючи темп боїв, підкреслюючи драматичні моменти сценок і створюючи містичний настрій під час театралізованих ритуалів. Усе це робить фестиваль не просто видовищем, а комплексним естетичним переживанням, де всі сенси (зорові, слухові, тактильні, емоційні) працюють разом, щоб відтворити дух середньовіччя.

Костюми та візуальна естетика є ще однією визначною складовою. Вони створюють ефект «живого музею», де історична автентичність поєднується з художнім переосмисленням [3, 140].

Лицарські обладунки, сукні з оксамиту та льону, декоративні деталі, шоломи, щити та мечі — усе продумано до дрібниць, щоб передати характер, соціальний статус та емоційний стан персонажів. (фото 2)

Фото 2. Silver із скульптурою дракона.

Кожен учасник фестивалю, навіть глядач, який бере участь у інтерактивних заходах, стає частиною цього естетичного простору, адже всі рухи, пози, і навіть спосіб взаємодії з предметами підпорядковані створенню атмосфери середньовіччя. «Як і кожен лицарський турнір, театралізоване дійство тут не обходиться без прекрасних дам, їх старожитніх танців і костюмів» [5, 74].

Фестиваль «Середньовічний Лучеськ» також є простором для художнього переосмислення історії. Виконавці демонструють не просто реконструкцію, а сучасну інтерпретацію середньовічної культури, де драматичність, містичність та ритуальні мотиви підкреслюють психологічну глибину і емоційний вплив подій. Таким чином, фестиваль стає «живим артефактом», де минуле оживає через performative practice та естетичну іммерсію, а кожен відвідувач отримує можливість стати частиною цієї історії.

Висновки. Завдяки поєднанню автентичності, театралізації та інтерактивності фестиваль формує унікальний культурний простір, де минуле і сучасне взаємодіють, створюючи новий художній досвід. Він є прикладом того, як сучасна культура може переосмислювати історію, надавати їй естетичного виміру та формувати нові форми переживання, властиві напрямку medieval

Фото 3. Віктор Ішук (Silver).

core [6, 78]. Фестиваль не просто відтворює середньовіччя, він робить його відчутним, живим і сучасним у контексті сьогоденної культурної сцени, відкриваючи нові горизонти естетичного та перформативного досвіду для всіх учасників. Лицарський етос у діяльності «Айна Бера» функціонує не як декорація, а як діючий механізм соціалізації, ремісничого відродження та формування національної ідентичності – механізм, перевірений і турнірним полем, і реальним полем бою.

Статтю присвячено пам'яті Віктора Ішука – реконструктора, майстра середньовічних інструментів, музиканта, яскравого представника medieval core у Луцьку, відомого як Silver (Сільвер). (Фото 3)

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА:

1. Асоціація клубів України з середньовічного бою «Айна Бера»: офіційний веб-сайт. URL : <https://bera.com.ua/> (дата звернення 13.04.2026).
2. Клуб середньовічного бою та фехтування «Айна Бера Львів». URL : <https://medieval-combat-lviv.com.ua/> (дата звернення : 13.04.2026).
3. Козловська, Марина. Cultural Studies, Festival Studies та перспективні напрями досліджень фестивалних практик. Питання культурології, № 42, 2023, с. 140.
4. Прихильники доблесті і сталевих мечів : як тренуються і чим «живуть» луцькі лицарі. ВолиньPost. 2018. URL : <https://www.volynpost.com/articles/1460-pryhylnyky-doblesti-i-stalevyh-mechiv-iak-trenuyutsia-i-chym-zhyvut-lucki-lycari> (дата звернення : 13.04.2026).
5. Пясецький, В. Луцьк. Старе місто. Книга – 1: історико-краєзнавчі нарис, 2013, с.74.

6. Стаценко, М. Трансформації перформативних практик у масових формах культури. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, № 2, 2025, с.78.

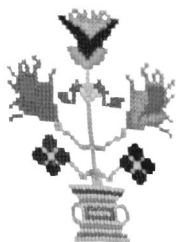
7. Agnew, Vanessa. «History's Affective Turn: Historical Reenactment and Its Work in the Present». *Rethinking History: The Journal of Theory and Practice*. Vol. 11, № 3, 2007, с.111.

8. Cramer, Michael A. *Medieval Fantasy as Performance: The Society for Creative Anachronism and the Current Middle Ages*. Lanham, MD: Scarecrow Press, 2009, с.67.

9. Historical Medieval Battle International Association (HMBIA) : official website. URL : <https://hmbia.info> (дата звернення : 13.04.2026).

ДАВИДЮК
Мар'яна

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ТРАДИЦІЇ: ЕТНОДИЗАЙН ТА ЦИФРОВИЙ ПРОСТІР ЛУЦЬКА

м. Луцьк

У сучасному світі, Instagram та інші соц мережі, стали не просто місцем де обмінюються фотографіями, а такою платформою, де регенеруються культура.

У Луцьку це відбувається завдяки співпраці- людина та велична архітектура, яка уже з часів античної доби, були осмислені як гармонійні, де Вітрувій римський архітектор писав у своєму трактаті «Десять книг про архітектуру» (лат. «De architectura libri decem»), що будівля вона має відповідати людським пропорціям, тобто в якісь мірі, «людина як міра», яку написав 27–23 до н. е. і присвятив Октавіану Августу[4].

Коли молодь чи турист входить у простір Луцького замку, він підсвідомо зчитує ці пропорції, відчуваючи себе частиною правильного, логічного світу. Через це, саме медіаплатформи стають ключем для молодого покоління і культурної спадщини, в якому, разом вони створюють характерний перехід від пасивного споживання традицій до їх активного формулювання візуального образу. Місто неможливо зрозуміти без аналізу культурних проєктів, які створює людина, адже міська культура є насамперед антропологічним феноменом[5].

Використання автентичних елементів в інтер'єрі, фотосесії в етно-одязі на фоні замкових мурів та інтеграція локальної семіотики у повсякденному житті формують так звану «справжність». Тут естетична привабливість стає головною умовою життєздатності традиції. Особливо ці процеси можна простежити в соціальних мережах сучасної молоді, зокрема лучан, які активно посягають фотографії та відео Reels, де показують автентичність, справжність та привабливість міста.

Соціальні мережі на основі зображень (IBSN) є цінними джерелами інформації для кращого розуміння світу. Вони надають нові

шляхи взаємодії з архітектурною спадщиною, які впливають на її інтерпретацію. Зображення, розміщені на IBSN, вказують на інтерес користувачів до певної перспективи та включають те, що вони хочуть запам'ятати в майбутньому [6].

Етностильові тенденції, крім очевидної мети – самоідентифікації, ще й дозволяють на основі етнодизайну створити самобутній стиль, що зробить етніку пізнаваним в середовищі європейських держав.[3, с. 184].

Найяскравіше ознаки етно дизайну проявляються в архітектурі, одязі, предметах побуту, прикладних мистецтвах[1]. Тому, фотосесії в етно одязі на тлі Луцького замку та використання традиційних орнаментів, текстилю і предметів побуту в щоденному житті стають частиною візуальної культури, яка поєднує минуле і сучасність. В такий спосіб традиція не лише зберігається, а й переосмислюється: вона набуває нових форм репрезентації, тобто, стає більш естетично привабливою і «модною». Саме тому такі візуальні практики доцільно розглядати не лише як естетичне явище, а як систему знаків і смислів, у якій окремі елементи набувають символічного значення та взаємодіють між собою.

Безпосередньо замок, він постає знаком вікової спадщини, етно-образи — передають уявлення про суспільство та її ідентичність, а стилізовані фотосесії — символом сучасності. Таким чином, Луцьк у цифровому просторі перетворюється на своєрідний «культурний текст», який дешифрується через візуальні коди [2].

Аналізуючи популярний контент, можна виділити основні візуальні підходи (перспективи), які молоді лучани найчастіше використовують, щоб передати свою локальну ідентичність:

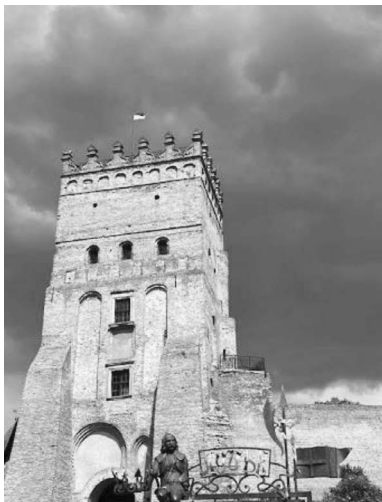
- **Вигляд спереду В'їзної вежі та панорама замкового дворика з мурами** (*фото 1, 3*). Це самі базові туристичні ракурси, завдяки яким, ти розумієш, що знаходишся у самому історичному центрі. Вони передають відчуття стабільності, державності та гармонії (завдяки своїй симетрії й масштабу). А присутність прапора України додає патріотичного настрою й робить звичайне фото архітектури більш змістовним — із політичним і культурним підтекстом.

• **Посднання В'їздної башти, музею книг та збірного образу князя** (*фото 2, 5*). Це така візуальна асоціація з «освітченим середньовіччям». В'їзна вежа дає відчуття захисту й надійності, музей книги додає образу міста інтелектуальності (бо є зв'язок із книгодрукуванням), а збірний образ князя у дворі, виступає антропоморфним образом, що уособлює владу й продовження традицій.

• **Фігура «кликун» та гвинтові сходи вежі** (*фото 4, 6*). Кликун у цьому випадку є не просто декоративною фігурою, а своєрідним символічним центром, який пов'язує середньовічні традиції міського простору з сучасними міськими легендами. Це уособлення «голосу народу», що в цифрову добу перетворюється на впізнаваний візуальний символ Луцька. Самі гвинтові сходи — це класичний образ вертикальної ієрархії та шляху. Сходи символізують сходження містичних сутностей, героїв, душ тощо.

Дійшовши до висновку, можна стверджувати, що простір замку у сучасному медіапросторі працює не лише як історична частина міста, а як активний симіотичний простір, в якому живе традиція та цифрова культура. Візуальні практики користувачів соцмереж змінюють те, як ми сприймаємо місто, воно вже не просто як фізичний простір, а як єдина жива система символів і знаків, яку люди постійно переосмислюють через фото, відео й пости. Як зазначав Ролан Барт, «місто є дискурсом», тобто простором, що постійно «говорить» через свої образи та інтерпретації. Фактично ми сприймаємо місто не напряму, а через знімок, що частіше з'являється у наших медіаплатформах, що є більш значущим. Через це місто виглядає не як єдине ціле, а як набір окремих цікавих моментів.

Ілюстрація 1

Ілюстрація 2

Ілюстрація 3

Фото 4

Ілюстрація 5

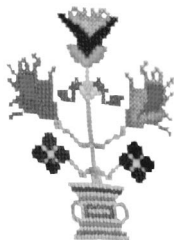

Ілюстрація 6

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кардаш О. В., Луганцева Д. А. Сильові ознаки національного в українському дизайні. Теорія та практика дизайну. 2014. Вип. 6. С. 74–81.
2. Легенький Ю. Система моди: культурологія, естетика, дизайн / Юрий Легенький, Леся Ткаченко. – К. : ГАЛПУ, 1998. – 224 с.
3. Сиваш І. О. Етнодизайн в контексті сучасного мистецтвознавства. CULTURAL STUDIES AND ART CRITICISM: THINGS IN COMMON AND DEVELOPMENT PROSPECTS. 2020. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-004-9-116> (дата звернення: 24.04.2026).
4. Тищенко А. Вітрувій. ВУЕ. URL: <https://vue.gov.ua/Вітрувій> (дата звернення: 24.04.2026).
5. Цифровий архів Національного університету «Острозька академія» вітає вас! - Цифровий архів Острозької академії. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/4727/1/Карповець_монографія.pdf (дата звернення: 24.04.2026).
6. Kennedy, L.; Naaman, M.; Ahern, S.; Nair, R.; Rattenbury, T. How flickr helps us make sense of the world: Context and content in community-contributed media collections. In Proceedings of the ACM International Multimedia Conference and Exhibition, Augsburg, Germany, 24–29 September 2007.

СУПРУНЕЦЬ
Анна

**АНАЛІЗ
ВОЛИНСЬКИХ
БРЕНДІВ ОДЯГУ.
ВПЛИВ ЇХНЬОГО
ДОРОБКУ
НА РЕПРЕЗЕНТАЦІЮ
ОБРАЗУ РЕГІОНУ.**

м. Луцьк

Локальні бренди є важливою складовою для формування регіонального бренду. Вони сприяють економічному зростанню завдяки чому регіон стає частиною глобального ринку, поширює культурні традиції, що у подальшому формує обличчя регіону.

Через повномасштабне вторгнення велика кількість громадян звернули увагу на дослідження української історії та традицій та адаптацію їх під сучасне середовище. Один з об'єктів дослідження ставав народний костюм, елементи якого поступово з'являються в повсякденних образах українців. Це спричинило попит у легкій промисловості на формування локального ринку, який буде доступним для споживачів та допоможе вивести культурні традиції на міжнародний рівень.

Серед локальних волинських брендів варто виокремити наступні: Edelvika, KateLad, WHUN, Шипелик. Асортимент складає як базовий щоденний одяг так і одяг натхненний етностилем.

Найстарішим брендом одягу є «Edelvika», який було засновано в 1994 році як сімейний бізнес, який у майбутньому розрісся до масштабного виробництва. В асортименті представлені вишиті сорочки, створені з натуральної тканини власного виробництва, а вишивка яка нанесена натхнена українськими традиціями. У доробку бренду налічується 10 колекцій, кожна з яких несе не лише естетичне задоволення, але й великий символізм. Найновішою колекцією яку було представлено є «Поліська скринька». Основою для колекції стали орнаменти Рижанської етнографічної традиції – символ відлуння Великої Волині. Склад тканини обрано теж не спроста, тому що вона зроблена з конопель, які використовували у автентичних вишиванок. У цій колекції коноплі є символом витривалості, природності та надійності. Для покупця були представлені

жіночі блузки з вишитим орнаментом, чоловіча вишита сорочка та дитячий сегмент. Серед новинок представлені аксесуар фартух-кишеня з квітковим орнаментом, яка стане чудовим доповненням до повсякденного образу та плахта з необробленим краєм -- це стильна, універсальна річ, що додає образу традиційної естетики[3]. Під час конструювання викрійок «Edelvika» використовує сучасний фасон, що дозволяє інтегрувати одяг у щоденний гардероб. Виробник пропонує також товари для дому. Бренд «Edelvika» має доступ до європейського ринку це допомогло налагодити міжнародні зв'язки та співпрацю.

Бренд «KateLabe» на ринку знаходиться понад 10 років, його засновницею є Катерина Ковальчук. На сайті бренду зазначено, що їхня місія – транслювати українські символи та надихати на сміливість бути собою. Естетика бренду мінімалістична, адже він повинен говорити через деталі. У доробку бренду є 2 колекції – «Волинь» та «Патріотичний одяг». Натхненням для створення колекції «Волинь» став «old money style». В колекції представлений чоловічий та жіночий сегмент, який складається з лонгсліві та футболок-поло трьох кольорів. На одязі нанесена вишивка. Яка складається з корони короля Данила – символ величного минулого української земля, герб Волині – основний символ краю та золотисте колосся, який є символ родючості нашої землі. Бренд заявляє, що вони хотіли створити одяг, який могла одягнути українська аристократія. Так «Katelab» створив одяг з тонким символізмом, що дійсно «говорить через деталі»[4].

Колекція «Патріотичний одяг» складається з базових речей, які можна побачити у гардеробі кожного (світшоти, футболки) з вишивкою герба української держави та слова «Ukraine». Тонка деталь, яка виглядом говорить про людину в натовпі.

Бренд «Katelab» можна придбати на сайті, фізичному магазині і деякі одиниці представлені в крамниці misto.cafe серед них колекція «Волинь» та футболки з написом «Луцьк» і з зображення мапи Луцького замку[2].

Бренд «Шипелик» сміливо можна вважати найвідомішим луцьким брендом, який межує між модою та мистецтвом. У їхньому

одязі поєднують філософський концепт та креативне мислення образу одягу. Бренд було створено в 2016 році Ольгою Шипелик і спочатку функціонував у форматі індивідуального пошиття, а згодом переріс у повноцінне виробництво з власною естетикою та концепцією. Ключовою рисою бренду є орієнтація на сталість та свідоме виробництво. «Шипелик» уникає надлишкового виробництва, одяг створюється вручну, на замовлення та у обмеженій кількості, таким чином підкреслюється індивідуальність речей, що є протиставлення масового виробництва. Одяг є багатофункціональним, змінює форму і трансформується. Колекції створені брендом натхненні снами, минулим, дитячими спогадами, кожна з них це окрема історія, яка допомагає поринути в інший світ[1]. На Ukrainian Fashion Week 25-26 бренд «Шипелик» представив колекцію «У твої сні». Колекція натхненна естетикою 2000-х та спогадами минулого. Бренд переосмислив найпопулярніші одиниці надавши їм нових форм та функцій. Під час показу бренд занурив відвідувачів до власних снів через сюррелістичну гру під час якої кожен міг зняти відео відео в ностальгійній естетиці. На UFW бренд оживив одяг створивши лялькову виставу[5]. Це свідчить про те, що «Шипелик» межує між модою та мистецтвом і розширює звичне розуміння одягу.

Таким чином бренд «Шипелик» створює образ Волині як центру креативних індустрій. Участь у всеукраїнських подіях вказує на можливість конкурентоспроможний продукт. Орієнтація бренду на стале виробництво підкреслює сучасність регіону та індивідуальний підхід з орієнтацією на глобальні модні тенденції. Своїми колекціями бренд створює культурний та емоційний образ у якому Волинь постає як місцем художньої творчості та самовираження.

Наймолодшим луцьким брендом є WHUN створений у 2023 році. Назва є аббревіатурою, яка розшифровується як «Who`s under the clothes?», що у перекладі означає «Хто під одягом?». Концепцією бренду є створення не просто одягу, а особистості яка його носить. Перша колекція «Ukrainian» гаслом якої є -- «українцем не народжуються, бути українцем велика гордість». Такий концепт можна прослідкувати і в наступних колекціях «Homeland», «PeerHole».

Асортимент бренду складають базові зручні речі: футболки, світшоти та худі. Цікавою деталлю на яку варто звернути увагу є змінні патчі на одязі. Вони з'являються в колекції «Homeland», на патчах зображені українські краєвиди, тому що колекція натхнена ностальгією, любов'ю до рідної землі та історії. Бренд формує усталено громадянську позицію, яку проявляють через щоденні образи та представляють моральні цінності суспільства. Для крамниці misto.cafe бренд «WHUN» створили футболки зі змінними патчами на яких зображено Луцький замок та купюру 200 гривень[2]. Це прояв локального патріотизму, поваги до історичної спадщини і є чудовим сувеніром для туристів.

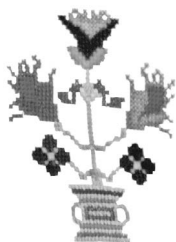
Отже, локальні бренди формують регіональний образ Волині та виводять його на всеукраїнський рівень надаючи регіону впізнаваності. Продукція, яку вони виробляють це не просто одяг, а символ Волині з глибокими традиціями, творчим потенціалом і здатністю до сучасного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Шипелик: веб—сайт. URL:<https://shypelyk.com/about/>
2. Реброва І., Герасимюк Л. 15 волиньських брендів з крамнички misto.cafe: веб—сайт URL: <https://misto.media/articles/lokatsiyi/424-15-volynskykh-brendiv-z-kramnychky-mistocafe>
3. Edelvika: колекція «Поліська скриня»: веб—сайт URL:<https://edelvika.com/polissya-heritage/>
4. Katelab: колекція «Волинь»: веб—сайт. URL:<https://katelab.ua/shop/kolektsii/kolektsiya-volin/>
5. UFW25-26: SHYPELYK презентація: веб—сайт. URL: <http://fashionweek.ua/uk/news/fw25-26-shypelyk-prezentatsiya/>

МАШЛАЙ
Валентина,
ШТАНЬКО
Оксана

**МУЗЕЙНИЙ ПРОСТІР
“ОКОЛЬНИЙ
ЗАМОК”: НАУКОВО-
ЕКСПОЗИЦІЙНИЙ
І ПОДІЄВИЙ ВЕКТОРИ
РОБОТИ (2023–2026)**

м. Луцьк

Музейний простір “Окольний замок” постав завдяки проекту “Нове життя старого міста: ревіталізація пам’яток історико-культурної спадщини Любліна і Луцька” [5]. За мету було взято підвищення туристичної привабливості Луцька та Любліна, шляхом створення міжнародних туристичних об’єктів на основі спільної історико-культурної спадщини.

Нижні яруси давнього Колегіуму отців єзуїтів разом з єдиною вцілілою від мурів Окольного замку Вежею князів Чорторійських та фрагментом оригінального Оборонного муру XVI ст., потребували рятунку від занепаду й повернення до життя. Це і стало можливим завдяки реалізації проекту Програми транскордонного співробітництва PL-(BY)-UA 2014–2020. У результаті – 14 липня 2023 р. для мешканців Луцька та візитерів-туристів відкрив двері Музейний простір “Окольний замок”.

У процесі реставраційних робіт під цокольним поверхом Вежі князів Чорторійських та південно-західного крила Колегіуму єзуїтів було виявлено досі невідомі підвальні приміщення, що датуються різними періодами XV–XVIII ст. Увесь простір нині вимірюється 18-ма кімнатами, чотирма коридорами, цокольним поверхом Вежі, Подвір’ям, Внутрішнім двориком й фрагментом Оборонного муру історичного Окольного замку Луцька [1].

Підземні галереї Колегіуму отців-єзуїтів і Вежі князів Чорторійських, крізь призму власної автентики й сучасного експозиційного наповнення, стали інструментом для популяризації історії, а також вивільнили поле для певного коригування стереотипних рефлексій щодо нашої минувшини у відвідувачів. Ідеться про підвищення рівня самоцінності в екскурсантів дорослого віку. А, так само – про цілеспрямоване формування сприйняття минулого Луцька як міста, яке до кінця XVIII ст. розвивалося у питомо європейських вимірах, у школярів і студентства.

За час після відкриття, експозиція простору поповнилася низкою нових експонатів. Так, з допомогою мультимедійного 3-D екрану, яким розпочинається огляд інтерактивної частини Окольника, відбувається візуальне ознайомлення візитерів з історією Верхнього та Окольного замків Луцька, динамічних змін у його забудові [2].

Галерея гербів волинських родів, що мали стосунок до Окольного замку, як-от: Чорторийські, Четвертинські, Острозькі, Гулевичі, Заславські, Сангушки, Семашки та ін. апелює, у тому числі, й до прізвищ візитерів. Серед них – чимало з подібним звучанням, формами закінчень на -ський, -ська, що із значною вірогідністю дає можливість говорити про імовірне шляхетське походження цих екскурсантів.

Галерею гербів органічно продовжують репродукції портретів представників волинської шляхти – Беати з Костелецьких Острозької, Станіслава Альбрехта Радзивіла, Софії-Єлизавети Острозької, Катерини з Любомирських Острозької, Януша Острозького, Христофора Перуна Радзивіла [6]. Їхня місія полягає в оприявленні вигляду наших предків – питомого волинського нобілітету [8]. Йдеться також про чітке вписання і повернення волинської минувшини у правдивий європейський вимір. Тут також – про наочне порівняння волинян із тими людьми, в чій європейськості у загалу сумнівів не виникає [7].

З нагоди прийдешньої, 600-ї річниці відзначення Зустрічі європейських монархів у Луцьку, експозицію простору доповнили репліки вбрання. Три костюми презентують збірні образи зовнішнього вигляду мешканців Європи першої третини XV ст. Серед них – цісарська мантія майбутнього імператора Священної Римської імперії Сигізмунда I Люксембурзького, одяг хлопця-гінця (посланця) і жінки-міщанки (Жанни д'Арк).

Іконографічним джерелом для створення реплік стала мініатюра Король Сигізмунд наказує посланцю, що стоїть на колінах, передати листа Діві, яка здійснила багато чудес (свята Жанна д'Арк у бордово-червоній сукні та білому головному уборі). Аркуш 144г. Зображення поміщене до Книги імператора Сигізмунда

(1461) авторства Еберхарда Віндека – особистого секретаря й біографа монарха.

Виставка оригінальних артефактів, започаткована з нагоди другої річниці відкриття Окольника, пропонувала оглянути елементи повсякденної культури лучан другої половини XVII – XVIII ст. Серед них – збережені повністю чорнолощені глеки, керамічні кахлі із символікою Ордену отців єзуїтів.

Особливої уваги достойна мала посудина пропорційних форм – полив'яний зелений мініатюрний глечик. Найімовірніше, цей декоративний предмет відігравав роль символу вдалого початку будівельних робіт. Йдеться про прибудову Єзуїтського колегіуму до Вежі князів Чорторийських у середині XVII ст.

Виставка містила також елементи оздоби витончено-красивого каміну, датованого XVIII ст. Багатий бароковий рослинний орнамент, естетика ліній оздоби переконливо дозволяють говорити про високу культуру наших предків, питомо європейський контекст луцької минувшини [1, с. 21–48].

Останнім часом у нашій країні, та й у всьому світі, набирає популярності подієвий туризм. Цей вид туризму має на меті відвідування культурних, спортивних подій та заходів (фестивалів, концертів, виставок). Він є важливим для розвитку дестинації, як основи регіонального розвитку. Туристи їдуть, в першу чергу, за позитивними емоціями та досвідом чи просто відпочинком.

У сучасних умовах, попри війну, подієвий туризм або івент-туризм став активно використовуватися під час формування маркетингової стратегії регіонів України. Завдяки йому місто може залучати інвесторів. Події та заходи є важливими факторами в туризмі, які позитивно впливають на розвиток індустрії загалом.

На сьогодні, Музейний простір “Окольний замок”, як важливий туристичний об’єкт Луцька, в повній мірі задовольняє потреби туриста та жителя громади, що прагне відвідувати цікаві події. Тому від самого початку діяльності простору одним з найважливіших напрямків роботи був подієвий [4].

Від часу відкриття і донині в Окольніку відбулося близько 150 заходів. Попри те, що локація була новою, простір став справді по-

пулярним для різного роду подій. Завдяки своєму вдалому розміщенню у старій частині Луцька, наявності просторої площі перед входом та затишному внутрішньому дворику, що може помістити значну кількість людей, Окольний замок нині – улюблена й атмосферна локація для проведення масштабних заходів. Тут устигли відбутися літературний фестиваль “Фронтера”, фестиваль каліграфії “Простір літер”, Літературна резиденція “Місто натхнення”, “Legio Historica”, виставковий проєкт “Інший поруч”.

У стінах Окольного замку організовувалися відкриття виставок, творчі зустрічі митців, іконописців, людей, що займаються арттерапією.

Проведення наукових конференцій є невід’ємною складовою роботи. У стінах Окольного відбулися: наукова історико-краєзнавча конференція Перемиська угода в історії Волинської та Галицької земель (до 800-ліття літописної згадки); міжнародна конференція Міжконфесійні відносини в Україні: історія і сучасність (до 650-річчя заснування Луцької дієцезії). Також проводилися конференції іншого спрямування – як от Діловий бренд регіону як двигун розвитку в умовах воєнного часу. Засідання Історичної комісії Волинського осередку Наукового товариства імені Шевченка в рамках загальної (березневої) сесії НТШ традиційно відбуваються щорічно у конференц-залі Окольного замку з 2024 р.

Одними з найбільш затребуваних заходів є публічні лекції та презентації книг. Вони популярні серед лучан та гостей міста, дають можливість зустрітися та поспілкуватися з істориками, письменниками, літераторами. Серед таких постатей в Окольному були Оксана Забужко, Андрій Заяць, Денис Таргонський, Дмитро Антонюк, Надія Гуменюк, Володимир Лис, Любов Загоровська, Анна та Андрій Шиманські, Володимир Пришляк, Сергій Романов, Тамара Скрипка, Сергій Годлевський, Олег Разиграєв, Алла Дмитренко, Катерина Липа, Олександр Савченко та ін.

Музейний простір неодноразово об’єднував на спільних заходах гідів Луцька, які популяризують наше місто. Музичні заходи та камерні концерти у стінах підземель отців єзуїтів – звичні [3].

Тематичні костюмовані екскурсії від гідів Окольного допома-

гають відвідувачам краще відчутти атмосферу простору через реконструкцію одягу XVI–XVII ст., звучання староукраїнської мови, оприявлення інформації про повсякдення епохи бароко. Історія в Окольному оживає крізь призму персоналій міщан, шляхти й духовенства, репрезентуючи правдивих творців нашої минувшини.

Завдяки активній промоції та діяльності, за роки існування Музейного простору вдалося налагодити зв'язки та організувати співпрацю із департаментом питань з ветеранської політики, департаментом молоді та спорту Луцької міської ради; університетами міста; Адміністрацією історико-культурного заповідника “Старий Луцьк”, Волинським обласним академічним театром ляльок, Музеєм сучасного українського мистецтва Корсаків, громадською платформою “Алгоритм дії”, з волонтерськими ініціативами та громадськими організаціями, які мають можливість в Окольному замку проводити свої івенти, аукціони та зустрічі.

Музейний простір “Окольний замок” став улюбленою локацією для тематичних фотосесій, урочистих подій та дитячих свят. Простір повниться значною кількістю кінопереглядів, тренінгів, записів подкастів, творчих конкурсів, вистав, театральних читок, вечорниць, модних показів, дегустацій, воркшопів та форумів. “Окольний замок” – приклад того як похмурі підземелля перетворюються на місце зустрічей цікавих людей, ідей та ініціатив.

Таким чином, симбіоз старовини й найновіших наукових досягнень, подієвість у музейному просторі покликані формувати сталий інтерес до історії та культури рідних теренів. Створити у гостей-реципієнтів розуміння вартісної самоідентифікації. Сприйняття себе мешканцями віддавна і нерозривно, питомо європейського простору – культурного, ментального, правового.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИЙ ДЖЕРЕЛ:

1. Баюк В. *Звіт про проведені комплексні наукові археологічні дослідження муру Окольного замку та підземель Башти Чорторийських і Колегіуму єзуїтів у Луцьку в 2020–2021 рр.*, 2020 – 2022, 257 с.
2. Колосок Б. Луцькі Верхній та Окольний замки. *Дослідження з слов'яно-руської археології*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 217 – 228.
3. Музейний простір “Окольний замок”. Офіційний сайт. Режим доступу: <https://okolnyi-lutsk.com/>

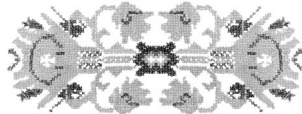
4. Музейний простір “Окольний замок”. Режим доступу: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/muzeinyi-prostir-okolnyi-zamok>.

5. Нове життя Старого міста: ревіталізація пам’яток історико-культурної спадщини Любліна і Луцька, <https://pbu2020.eu/ua/projects2020/232> (19.05.2024).

6. Художник з кола Лукаса Кранаха Старшого. Беата Острозька з Костелецьких. Прижиттєвий портрет до 1578 р. *Острозький державний історико-культурний заповідник*. Репродукція; Невідомий художник. Портрет Катерини Острозької, уродженої Любомирської, 1597 р. *Національний музей у Варшаві*. Репродукція; Пітер Данкертс де Рій (1605–1661). Портрет Станіслава Альбрехта Радзивілла, 1640-і рр. *Білоруський національний художній музей*. Репродукція; Марчелло Баччареллі. Портрет Христофора Перуна Радзивілла, 1781 р. *Королівський замок у Варшаві*. Репродукція; Невідомий волинський художник. Портрет князя Януша Острозького, кінець XVIII ст. Копія значно ранішого сарматського портрету. *Національний музей історії України*. Репродукція; Невідомий художник. Портрет Єлизавети Софії Радзивілл, уродженої Острозької, середина XVIII ст. *Національний музей у Варшаві*. Репродукція.

7. Ян Мінзе Моленар (1609/1610 – 1668). Родинний портрет художника і його дружини Юдит Лейстер. Близько 1635 р. *Frans Hals Museum*. Репродукція; Якоб ван Лоо (1614–1670). Портрет трьох поколінь родини Мібік-Крюваген, близько 1642 р. *Rijksmuseum*. Репродукція.

8. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ: Критика, 2008. 472 с.

А В Т О Р И   З Б І Р Н И К А

БАГИРОВА Ірина – здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності В12 Культурологія і музеєзнавство, факультет культури і мистецтв ВНУ ім. Лесі Українки, науковий співробітник Адміністрації Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку, м. Луцьк.

БАЮК Віктор – кандидат історичних наук, директора Адміністрації державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку, начальник Волинської археологічної експедиції ДУ «НДЦ Охоронна археологічна служба України» НАН України, асистент кафедри історії України та археології Волинського національного університету ім. Лесі Українки, голова Волинського відокремленого підрозділу ВГО «Спілка археологів України», м. Луцьк.

БЛИЗНЮК Юрій – старший науковий співробітник Адміністрації Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку, м. Луцьк.

ВАСИЛЕНКО Ніна – учитель історії комунального закладу загальної середньої освіти «Заборольський ліцей № 32 Луцької міської ради», керівник секції історичного краєзнавства, археології, соціології Волинської обласної Малої академії наук, м. Луцьк.

ГАВРИЛЮК Світлана – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

ГУЛЬКО Геннадій – краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк.

ДАВИДЮК Мар'яна – студентка 1 курсу магістратури факультету культури і мистецтв ВНУ ім. Лесі Українки, молодший науковий співробітник Адміністрації Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку, м. Луцьк.

ДЕМ'ЯНЮК Олександр – доктор історичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

ЗАВАЛЬНЮК Вероніка – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта), факультету історії, політології та націо-

нальної безпеки ВНУ ім. Лесі Українки, науковий співробітник Адміністрації Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку, м. Луцьк.

КАРЛНА Оксана – доцент кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету ім. Лесі Українки, кандидат історичних наук, м. Луцьк.

КОНОПЛЯ Віталій – молодший науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів.

КРИШАН Акаш – магістр історії, член ВоиНСКУ, менеджер з управління проектами на АТ «Фармак», м. Київ.

КУШПА Микола – старший науковий співробітник Адміністрації Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку, м. Луцьк.

ЛЕВЧУК Андрій – директор Кременецького краєзнавчого музею, здобувач третього рівня освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, м. Кременець.

ЛОКАЙЧУК Світлана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

МАРКІВ Анастасія – Інститут розвитку Церковних досліджень, аспірантка Волинського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

МАРИСКЕВИЧ Владислав – магістр історії та археології, старший лаборант кафедри історії ім. проф. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», м. Острог.

МАШЛАЙ Валентина – заступниця директора КП “Центр розвитку туризму”, м. Луцьк.

МИХАЛЕВИЧ Микола – завідувач Кортеліського історичного музею, с. Кортеліси.

НАДОЛЬСЬКА Валентина – професор кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності, Волинський національний університет ім. Лесі Українки, кандидат історичних наук, доцент, м. Луцьк.

ОХРИМЕНКО Василь – вчитель історії Дубенського ліцею, м. Дубно.

ОХРИМЕНКО Григорій – кандидат історичних наук, доцент, краєзнавець, м. Луцьк.

ПАХОЛОК Василь – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління Волинського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

ПЕТРОВИЧ Валентина – кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

ПОГОРАЛЬСЬКИЙ Ярослав – завідувач Археологічного музею Львівського національного університету ім. І. Франка, кандидат історичних наук, доцент, м. Львів.

ПРИШЛЯК Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології Волинського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

СЕНІВ Олег – краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк.

СКАКАЛЬСЬКА Ірина – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та методики навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, м. Кременець.

СУПРУНЕЦЬ Анна – студентка 4 курсу факультету культури і мистецтв Волинського національного університету ім. Лесі Українки, молодший науковий співробітник Адміністрації Державного історико-культурного заповідника м. Луцьк.

ТАРАСЮК Марина – викладачка кафедри історії, старший науковий співробітник кафедри соціології КПП ім. Ігоря Сікорського, докторка філософії в галузі Історії, м. Київ.

ФЕДОСЄЄВА Світлана – завідувача сектору обліку паспортизації та наукових досліджень адм. ДІКЗ «Стародавній Володимир», м. Володимир.

ФЕСЬКОВА Анна – студентка 2 курсу факультету Історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

ХИТРИК Валерій – керуючий справами Камінь-Каширської районної ради, м. Камінь-Каширський.

ХОМ'ЯК Павло – доктор філософії (історія та археологія), директор Інституту розвитку Церковних досліджень, настоятель кафедрального собору св. Петра і Павла в Луцьку, канцлер та дієцезіальний економ Управління Луцької дієцезії, директор Карітас-Спес Луцьк, асистент кафедри практичної психології та психодіагностики Волинського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк.

ШТАНЬКО Оксана – кандидатка історичних наук, завідувачка Науково-експозиційного відділу Музейного простору “Окольний замок” (КП “Центр розвитку туризму”), м. Луцьк.

З М І С Т

І С Т О Р І Я

КУШПА Микола

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КУПІВЛІ – ПРОДАЖУ НЕРУХОМОГО МАЙНА У ЛУЦЬКУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІ СТОЛІТТЯ 7

КРІШАН Акаш

МІНЛИВА ДОЛЯ РЕНЕГАТА: МІКРОСТОРІЯ КОВЕЛЬСЬКОГО НАМІСНИКА ІВАНА КЕЛЕМЕТА 18

ЗАВАЛЬНЮК Вероніка

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО КОЗАЦЬКІ ВІЙНИ НА ВОЛИНІ 32

ТАРАСЮК Марина

СОБАКИ ЯК ЧАСТИНА ДВОРУ У ЛИТОВСЬКУ ДОБУ: КЛАСИФІКАЦІЯ, ЦІННІСТЬ ТА УТРИМАННЯ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ 38

БЛИЗНЮК Юрій

ЛУЦЬК ЯК ОСЕРЕДОК КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ: СТАРОДРУКИ НА ВОЛИНІ У ХVІ–ХVІІІ СТОЛІТТЯХ 44

ГУЛЬКО Геннадій

ГРАФІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ СУМКИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ З М. ЛУЦЬКА 50

МАРИСКЕВИЧ Владислав

ЕТНОКОНФЕСІЙНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ МІСТА ЗАСЛАВА У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХVІІІ СТ. 60

ФЕДОСЄЄВА Світлана

КНИГА АДАМА ВОЛАНСЬКІ «ДОЛЯ КОРОЛІВСЬКИХ РЕГАЛІЙ» ВИДАНА СТО РОКІВ ТОМУ У КРАКОВІ 74

КАРЛІНА Оксана

МІСЬКИЙ БЮДЖЕТ ЛУЦЬКА У 1802–1861 рр. 88

ПРИШЛЯК Володимир

М. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО ЛУЦЬК НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «СЕЛО» 1910 р. 100

ДЕМ'ЯНЮК Олександр

ЛЕСЯ УКРАЇНКА НА ПОШТОВИХ МАРКАХ 107

ВАСИЛЕНКО Ніна

ПОЗИЦІЯ ОУН ТА УПА У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ГОЛОДУ 1946–1947 рр. НА ТЕРИТОРІЇ УРСР 116

МИХАЛЕВИЧ Микола, ХИТРИК Валерій

АДАМ АНТОНЮК НА ПСЕВДО «РОМАН» ПРОЙШОВ ШЛЯХ ВІД ЗВ'ЯЗКОВОГО УПА ДО НАДРАЙОННОГО ПРОВІДНИКА ОУН 122

о. кан. д-р Павло ХОМ'ЯК

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ СТРУКТУР РИМСЬКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ 1988–1995 рр. 130

СКАКАЛЬСЬКА Ірина, ЛЕВЧУК Андрій

БІОГРАФІЇ РЕПРЕСОВАНОЇ ЕЛІТИ ВОЛИНІ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ 139

<i>ПЕТРОВИЧ Валентина</i> ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	146
--	-----

АРХЕОЛОГІЯ

<i>БАЮК Віктор</i> «СКАРБ КУПЦЯ» З ВОЛИНИ	155
<i>КОНОПЛЯ Віталій, ПОГОРАЛЬСЬКИЙ Ярослав, БАЮК Віктор</i> КРЕМЕНЕВИЙ КОМПЛЕКС ПАМ'ЯТКИ ХРІННИКИ-1 НА ВОЛИНИ (дослідження 2024 року)	162
<i>ОХРИМЕНКО Григорій, ОХРИМЕНКО Василь, ЛОКАЙЧУК Світлана</i> ПОСРІБЛЕННЯ МЕТАЛЕВИХ ВИРОБІВ НА РУСІ	182
<i>ПАХОЛОК Василь</i> ДО ПИТАННЯ РОЗСЕЛЕННЯ ДАВНІХ СЛОВ'ЯН, НОСІВ ПРАЗЬКО-КОРЧАЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ, В ОКОЛИЦЯХ СУЧАСНОГО ЛУЦЬКА (С. ЛИПЛЯНИ)	193

АРХІТЕКТУРА

<i>НАДОЛЬСЬКА Валентина</i> МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ АКТУАЛІЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЛУЦЬКА	201
<i>МАРКІВ Анастасія</i> EUROPEJSKA TRADYCJA OCHRONY DZIEDZICTWA ARTYSTYCZNEGO I JEJ REALIZACJA NA WOŁYNIU (XIX - PIERWSZA POŁOWA XX WIEKU)	211
<i>ГАВРИЛЮК Світлана</i> ОЛЕНА ГОДОВАНЮК: ВНЕСОК У ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ВОЛИНИ	219

ПОВІДОМЛЕННЯ

<i>СЕНІВ Олег</i> ВУЛИЧНА ФОТОГРАФІЯ. ПОГЛЯД У МІЖВОСННИЙ ЛУЦЬК	229
<i>ФЕСЬКОВА Анна</i> ЖУК ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ ТА ЙОГО ВИСТАВКИ “КОРОНИ СВІТУ” ТА “СЛІДАМИ ЛИЦАРСЬКИХ ОРДЕНІВ”	235
<i>БАГІРОВА Ірина</i> ЕСТЕТИКА «KNIGHT CORE» ЧЕРЕЗ ФЕСТИВАЛИ У ЛУЦЬКОМУ ЗАМКУ	241
<i>ДАВИДЮК Мар'яна</i> ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ТРАДИЦІЇ: ЕТНОДИЗАЙН ТА ЦИФРОВИЙ ПРОСТІР ЛУЦЬКА	248
<i>СУПРУНЕЦЬ Анна</i> АНАЛІЗ ВОЛИНСЬКИХ БРЕНДІВ ОДЯГУ. ВПЛИВ ЇХНЬОГО ДОРОБКУ НА РЕПРЕЗЕНТАЦІЮ ОБРАЗУ РЕГІОНУ	253
<i>МАШЛАЙ Валентина, ШТАНЬКО Оксана</i> МУЗЕЙНИЙ ПРОСТІР “ОКОЛЬНИЙ ЗАМОК”: НАУКОВО-ЕКСПОЗИЦІЙНИЙ І ПОДІЄВИЙ ВЕКТОРИ РОБОТИ (2023–2026)	257
<i>Автори збірника</i>	263

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК

СТАРИЙ ЛУЦЬК

Друкується в авторській редакції

Відповідальний за випуск - *В. Баюк*

Дизайн, верстка - *О. Калініченко*

Фото - *В. Чухрай*

Художник - *О. Дишко*

На обкладинці – *фрагмент портрета Лесі Українки*
у волинському народному вбранні. 1878–1879 роки.

Колоризовано FIX_YOU_PICS.

Підписано до друку 6.05.2026 р. Формат 60x84/16.

Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 15,58. Наклад 50 прим.

С 77

Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Випуск XXI. - Луцьк: Терен, 2026. - 268 с.

До двадцять першого випуску науково-інформаційного збірника «Старий Луцьк» Адміністрації Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку ввійшли матеріали, подані науковцями до конференції «Любартівські читання» у 2026 році.

ISBN 978-617-8761-30-1

УДК 94(477.82-25)(08)

С 77